

ศึกษาปฏิบัติ ๔ ที่มีผลต่อการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา
A STUDY OF THE FOUR MODES OF PRACTICE (PATIPADĀ)
EFFECTING TO THE INSIGHT MEDITATION

นายธัญญากร หู้เต็ม

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๖๐

ศึกษาปฏิบัติ ๔ ที่มีผลต่อการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

นายธัญญากร หู้เต็ม

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**A Study of the Four Modes of Practice (Patipadā)
Effecting to the Insight Meditation**

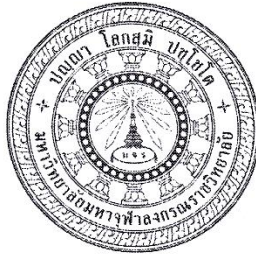
Mr.Thanyakorn Hutem

A Research Paper Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Vipassana Meditation)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University

C.E. 2017

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับสารนิพนธ์
เรื่อง “ศึกษาปฏิบัติ ๔ ที่มีผลต่อการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

(พระมหาสมบุญ วุฑฒิโกโร, ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบสารนิพนธ์

ประธานกรรมการ

(พระเทพสุวรรณเมธี, ดร.)

กรรมการ

(พระมหาบุญไทย ปุณฺณมโน, ดร.)

กรรมการ

(ผศ.ดร.วิโรจน์ คุ่มครอง)

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์

ผศ.ดร.วิโรจน์ คุ่มครอง

ชื่อผู้วิจัย

(นายธัญญากร หู้เต็ม)

ชื่อสารนิพนธ์ : ศึกษาปฏิบัติ ๔ ที่มีผลต่อการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

ผู้วิจัย : นายธัญญากร หู่เต็ม

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (วิปัสสนาภาวนา)

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์

: ผศ.ดร.วิโรจน์ คุ่มครอง, ป.ธ. ๙, พธ.ม. (พระพุทธศาสนา), พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)

วันเสร็จสมบูรณ์: ๒๓ มกราคม ๒๕๖๑

บทคัดย่อ

สารนิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาปฏิบัติ ๔ ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท และเพื่อศึกษาปฏิบัติ ๔ ที่มีผลต่อการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา โดยศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทและเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง รวบรวม สรุป วิเคราะห์ เรียบเรียง บรรยายเชิงพรรณนา ตรวจสอบโดยผู้เชี่ยวชาญ จากการศึกษาพบว่า

ปฏิบัติ ๔ หมายถึง ทางดำเนิน หรือแนวทางปฏิบัติเพื่อให้ถึงจุดหมาย ได้แก่ ๑) ทุกขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญา เป็นผู้มีต้นทางจริต อินทรีย์อ่อน ปฏิบัติวิปัสสนาญาณต้นลำบาก บรรลุวิปัสสนาญาณสูงได้ช้า เรียกว่า เนยยบุคคล ๒) ทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา เป็นผู้มีต้นทางจริต มีอินทรีย์แก่กล้า ปฏิบัติวิปัสสนาญาณต้นลำบาก บรรลุวิปัสสนาญาณสูงได้ไว เรียกว่า วิปจิตัญญบุคคล ๓) สุขขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญา เป็นผู้มีทัญญจริต มีอินทรีย์อ่อน ปฏิบัติวิปัสสนาญาณต้นสบาย บรรลุวิปัสสนาญาณสูงได้ช้า เรียกว่า วิปจิตัญญบุคคล ๔) สุขขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา เป็นผู้มีทัญญจริต มีอินทรีย์แก่กล้า ปฏิบัติวิปัสสนาญาณต้นสบาย บรรลุวิปัสสนาญาณสูงได้ไว เรียกว่า อุกขมุตัญญบุคคล

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาสงเคราะห์เข้ากับปฏิบัติทั้ง ๔ คือ ปฏิบัติที่ ๑ สงเคราะห์กับ กายานุปัสสนา หรืออานาปานสติขั้นที่ ๑-๔ และพัฒนาด้วยการเจริญสติอินทรีย์ เพื่อละสุขวิปลาส ตัวอย่างพระเถระ ได้แก่ พระจักขุบาลเถระ ปฏิบัติที่ ๒ สงเคราะห์กับเวทนานุปัสสนา หรืออานาปานสติขั้นที่ ๕-๘ และพัฒนาปฏิบัติด้วยการเจริญสมาธิอินทรีย์ เพื่อละสุขวิปลาส ตัวอย่างพระเถระ ได้แก่ พระติสสเถระ ปฏิบัติที่ ๓ สงเคราะห์กับจิตตานุปัสสนา หรือ อานาปานสติขั้นที่ ๙-๑๒ และพัฒนาด้วยการเจริญวิริยอินทรีย์ เพื่อละนิจวิปลาส ตัวอย่างพระเถระ ได้แก่ พระจุฬปนถกเถระ ปฏิบัติที่ ๔ สงเคราะห์กับธัมมานุปัสสนา หรืออานาปานสติขั้นที่ ๑๓-๑๖ เพื่อละอัตตวิปลาส เป็นบุคคลที่มีอินทรีย์แก่กล้า ปฏิบัติสบาย รู้ได้ไว อาศัยอริยสังข์ ไม่ต้องอาศัยธรรมอื่น ก็สามารถบรรลุธรรมได้ ตัวอย่างพระเถระ ได้แก่ พระพาหิยทารุจิเถระ

Research Paper Title : A Study of the Four Modes of Practice (Paṭipadā) Effecting to the Insight Meditation

Researcher : Mr.Thanyakorn Hutem

Degree : Master of Arts (Vipassana Meditation)

Research Paper Supervisor

: Asst.Prof. Dr.Viroj Koomkrong, Pali IX., M.A. (Buddhist Studies), Ph.D. (Buddhist Studies)

Date of Completion : January 23, 2018

Abstract

This research paper contains the following purposes; to study the 4 modes of practice or Paṭipadā in Theravada Buddhist scripture and to study 4 modes of practice effecting to the insight meditation by collecting data from the resources of Theravada scripture and other concerned documents, summarized, analyzed and composed by the inscriptive style, finally checked by experts. The findings were that;

Four modes of practice refers to the way or code of spiritual training for final liberation composing of; 1) Dukkḥapaṭipadā Dandhābhiñṇā is the practical way of those who had desired character with weak faculties and getting through lower insight knowledge hardly and entering the high insight knowledge hardly too called Neyyapuggala, 2) Dukkḥapaṭipadā Khippābhiñṇā signifies to those who get through lower insight knowledge hardly but entering the high insight knowledge quickly called as Vipacitaññūpuggala, 3) Suddhapaṭipadā Dandhābhiñṇā refers to a practice of those who get through the lower insight meditation easier and attaining the high insight called Vipacitaññūpuggala and 4) Suddhapaṭipadā Khippābhiñṇā belongs to practical way of those who get through the lower insight knowledge easily and attaining the higher insight knowledge quickly called Ugghaṭitaññū.

The 4 modes of practical way affecting to insight meditation as followings; the first mode belongs to contemplation on body in Four Foundations of Mindfulness or the 1-4 Ānāpānasati but the practitioner must increase more mindfulness faculties in order to abandon the derangement on beauty, example in

this case is Cakkhupalathera, the second belongs to contemplation on feeling and 5-8 Ānāpānasati and the practitioner needs increasing more concentration faculties to abandon the derangement on happiness seen in the case of Tissathera, the third fits to those who develop contemplation on mind or 9-12 Ānāpānasati and increase more the effort faculties to abandon the derangement on permanence, for example in the case of Julapanthakathera, the fourth mode belongs to those who develop contemplation on mind-objects or 13-16 Ānāpānasati to abandon the derangement on self, with perfect faculties, easy practice but quickly realizing, not depending on other principle but only Noble Truth, able to attain enlightenment, an example is seen in the case of Bahiyathera etc.

กิตติกรรมประกาศ

เกล้าฯ ขอกราบขอบพระคุณ ท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถร), ศาสตราจารย์พิเศษ, ป.ธ. ๙, M.A., Ph.D., รองอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม เจ้าคณะใหญ่หนกลาง กรรมการมหาเถรสมาคม และเจ้าอาวาสวัดพิชยญาติการามวรวิหาร เป็นอย่างสูงยิ่ง ที่พระเดชพระคุณฯ ได้เปิดหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนานี้ขึ้น เพื่อเปิดโอกาสในการศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา พร้อมทั้งสนับสนุนปัจจัยเพื่อใช้เป็นทุนการศึกษาในการปฏิบัติวิปัสสนาทั้งภายในและต่างประเทศ จนทำให้การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

ขอกราบขอบพระคุณ พระครูภาวนาพิลาศ (วัชรชัย อินทวิโส) ผู้เป็นจุดเริ่มต้นแห่งการปฏิบัติธรรมและแนะนำการศึกษาในสาขาวิปัสสนาภาวนา ขอกราบขอบพระคุณพระวิปัสสนาจารย์ ท่านสยาดอกัททันตवासวะ และภัททันตธัมมรักขิตตะ ที่เมตตาอบรมสั่งสอนวิปัสสนาภาวนาเมื่อครั้งปฏิบัติธรรม ณ สำนักวิปัสสนามหาสี สาสนยิกต้า นครย่างกุ้ง สหภาพเมียนมาร์ ขอกราบขอบพระคุณพระครูถาวรธรรมาภิรมย์ (ดวง จิตธมโม) พระมหาบุญเลิศ อินทปญโญ พระสมุห์มานัส อคคปญโญ และพระวิปัสสนาจารย์ทุกๆ รูป ที่มีส่วนในกรรมฐาน เมื่อครั้งปฏิบัติธรรมที่ศูนย์ปฏิบัติธรรม ธรรมโมลี อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา

ขอกราบขอบพระคุณ พระมหาสมบรูณ์ วุฑฒิโกโร, ดร. คนบดีบัณฑิตวิทยาลัย พระเทพสุวรรณเมธี รักษาการผู้อำนวยการหลักสูตรบัณฑิตศึกษา พระมหาโกมล กมโล รักษาการผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ บาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ขอขอบพระคุณ รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล ผศ.ดร.วิโรจน์ คุ่มครอง ดร.ชัยชาญ ศรีหามู พระมหาพิรยุท โชติธมโม พระมหาธีรภัทร ชินอดตโน พระจักรพงศ์ ปิยธมโม พระเฉลิมชัย จิตตสโร ที่ให้คำปรึกษาและแนะนำองค์ความรู้ต่างๆ ในการทำสารนิพนธ์ในครั้งนี้

ขอกราบขอบพระคุณ ครอบครัวหู้เต๋ม มีคุณแม่กิมฮวย และ ผอ. ฉัฐรส หู้เต๋ม เป็นต้น ที่ให้ความช่วยเหลือและเป็นกำลังใจด้วยดีตลอดมา ขอขอบคุณนิสิตปริญญาโท สาขาวิปัสสนาภาวนา รุ่นที่ ๑๑ ทุกรูป/คน และเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้อง ที่มีส่วนในการอำนวยความสะดวกจนสำเร็จการศึกษาในครั้งนี้ ปัญญาวิสงส์ที่เกิดจากสารนิพนธ์นี้ ผู้วิจัยขอน้อมถวายบูชาคุณพระรัตนตรัย และขอมอบถวายเป็นธรรมบรรณาการแก่ บิดามารดา คุณครู อุปัชฌาย์ คณาจารย์ ที่ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ทางด้านวิปัสสนาภาวนา ขอผลานิสงส์แห่งคุณความดีในการศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา รวมถึงคุณประโยชน์อันเกิดจากสารนิพนธ์เล่มนี้ จงเป็นเครื่องอำนวยความสำเร็จต่อการบรรลุมรรคผลนิพพานแก่ทุกๆ ท่าน ด้วยเทอญ

นายธัญญากร หู้เต๋ม

๒๓ มกราคม ๒๕๖๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ง
สารบัญ	จ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๓
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๓
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๕
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๐
บทที่ ๒ หลักปฏิบัติ ๔ ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท	๑๑
๒.๑ ความหมายและความสำคัญของปฏิบัติ ๔	๑๑
๒.๑.๑ ความหมายของปฏิบัติ ๔	๑๑
๒.๑.๒ ความสำคัญของปฏิบัติ ๔	๑๒
๒.๒ ปฏิบัติ ๔ ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท	๑๒
๒.๒.๑ ปฏิบัติ ๔ ในพระไตรปิฎกที่น่าสนใจ	๑๒
๒.๒.๒ ปฏิบัติ ๔ ในคัมภีร์อื่นๆ ที่น่าสนใจ	๑๘
๒.๒.๓ ทรรศนะของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับปฏิบัติ ๔	๒๑
๒.๓ ประเภทของปฏิบัติ ๔	๒๓
๒.๓.๑ ทุกขาปฏิบัติ ทันธาภิญญา	๒๔
๒.๓.๒ ทุกขาปฏิบัติ ชิปปาภิญญา	๒๗

๒.๓.๓	สุขาปฏิบัติ ทันธาภิญญา	๒๙
๒.๓.๔	สุขาปฏิบัติ ชิปปาภิญญา	๓๑
๒.๔	ปฏิบัติ ๔ เกี่ยวข้องกับบุคคล ๔ และจริต ๒	๓๓
๒.๔.๑	ประเภทของบุคคล ๔	๓๓
๒.๔.๒	ประเภทของจริต ๒	๓๔
๒.๔.๓	ความสัมพันธ์ระหว่าง ปฏิบัติ ๔ กับบุคคล ๔ และจริต ๒	๓๔
๒.๕	ปฏิบัติ ๔ กับญาณ ๑๖	๓๘
๒.๕.๑	ความหมายของญาณ ๑๖	๓๘
๒.๕.๒	ความสัมพันธ์ระหว่างปฏิบัติ ๔ กับญาณ ๑๖	๓๙
๒.๖	สรุปท้ายบท	๓๙
บทที่ ๓	ปฏิบัติ ๔ ที่มีผลต่อการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา	๔๑
๓.๑	การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท	๔๑
๓.๑.๑	ความหมายของวิปัสสนาภาวนา	๔๑
๓.๑.๒	หลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔	๔๓
๓.๑.๓	การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔	๔๔
๓.๑.๔	รูปแบบการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา	๔๖
๓.๒	ลักษณะอินทรีย์และการพัฒนาอินทรีย์ในปฏิบัติ ๔	๔๘
๓.๒.๑	ทุกขาปฏิบัติ ทันธาภิญญา	๕๐
๓.๒.๒	ทุกขาปฏิบัติ ชิปปาภิญญา	๕๒
๓.๒.๓	สุขาปฏิบัติ ทันธาภิญญา	๕๗
๓.๒.๔	สุขาปฏิบัติ ชิปปาภิญญา	๕๙
๓.๓	ความสัมพันธ์ระหว่างปฏิบัติ ๔ กับอานาปานสติ ๑๖ ชั้น	๖๑
๓.๔	ปฏิบัติ ๔ ที่มีผลต่อการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา	๖๔
๓.๔.๑	ประวัติและปฏิบัติของพระเถระแบบทุกขาปฏิบัติ ทันธาภิญญา	๖๕
๓.๔.๒	ประวัติและปฏิบัติของพระเถระแบบทุกขาปฏิบัติ ชิปปาภิญญา	๖๖
๓.๔.๓	ประวัติและปฏิบัติของพระเถระแบบสุขาปฏิบัติ ทันธาภิญญา	๖๘
๓.๔.๔	ประวัติและปฏิบัติของพระเถระแบบสุขาปฏิบัติ ชิปปาภิญญา	๖๙
๓.๕	สรุปท้ายบท	๗๑

บทที่ ๔	สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๗๔
๔.๑	สรุปผลการวิจัย	๗๔
๔.๒	ข้อเสนอแนะ	๗๖
๔.๒.๑	ข้อเสนอแนะเพื่อการนำไปใช้	๗๗
๔.๒.๒	ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยต่อไป	๗๗
บรรณานุกรม		๗๘
ประวัติผู้วิจัย		๘๑

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

สารนิพนธ์นี้ ผู้วิจัยใช้พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๙ มีหลักการใช้คำย่อชื่อพระไตรปิฎก โดยเริ่มจากอักษรย่อชื่อคัมภีร์ ตามด้วยวงเล็บฉบับที่ใช้แล้วตามด้วย เล่ม/ข้อ/หน้า ตามลำดับ เช่น ที.สี. (ไทย) ๙/๒๗๐/๙๘. หมายถึง ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค ภาษาไทย เล่ม ๙ ข้อ ๒๗๐ หน้า ๙๘ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙

การอธิบายบอกอักษรย่อในสารนิพนธ์นี้ ทำเฉพาะคัมภีร์ที่อ้างอิงในสารนิพนธ์นี้เท่านั้น ดังนี้

พระวินัยปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๔	วิ.ม. (ไทย)	= วินัยปิฎก มหาวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๙	ที.สี. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
๑๐	ที.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
๑๑	ที.ปา. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
๑๒	ม.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์	(ภาษาไทย)
๑๔	ม.อุ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปณณาสก์	(ภาษาไทย)
๑๕	ส.ส. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
๑๗	ส.ข. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค	(ภาษาไทย)
๑๘	ส.สพ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค	(ภาษาไทย)
๑๙	ส.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
๒๑	อง.จตุกก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๒	อง.ปญจก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๓	อง.สตุตก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.ธ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท	(ภาษาไทย)
	ขุ.สุ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
	ขุ.อุ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน	(ภาษาไทย)

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๓๑	ข.ป. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค	(ภาษาไทย)
๓๒	ข.อป. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๓๕	อภิ.วิ. (ไทย)	= อภิธรรมปิฎก วิภังค์	(ภาษาไทย)

ข. คำย่อชื่อคัมภีร์อรรถกถา

สารนิพนธ์นี้ ผู้วิจัยใช้คัมภีร์ชั้นรองจากพระไตรปิฎก ได้แก่ พระอรรถกถา โดยใช้พระอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัย แบล ซูด ๙๑ เล่ม พ.ศ. ๒๕๓๗ มีหลักการใช้คำย่อ โดยเริ่มจากอักษรย่อชื่อคัมภีร์ ตามด้วยวงเล็บฉบับที่ใช้ แล้วตามด้วย เล่ม/ภาค/ตอน/หน้า ตามลำดับ เช่น

วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑๕/๓/๑/๒๐ หมายถึง วินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา มหาวิภังคอรรถกถา ฉบับภาษาไทย เล่ม ๑๕ ภาค ๓ ตอน ๑ หน้า ๒๐

การอธิบายอักษรย่อในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ทำเฉพาะคัมภีร์ที่อ้างอิงในวิทยานิพนธ์นี้ เท่านั้น ดังนี้

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัย

เล่มที่	เล่ม	ภาค	ตอน	คำย่อ	ชื่ออรรถกถา
๑๔	๒	๒	-	ที.ม.อ. (ไทย)	สุมังคลวิลาสินี มหาวรรคอรรถกถา
๑๕	๓	๑	-	ที.ปา.อ. (ไทย)	สุมังคลวิลาสินี ปาฎีกาวรรคอรรถกถา
๒๒	๓	๑	-	ม.อุ.อ. (ไทย)	ปปัญจสูทนี อุปริปัญญาสร์กอรรถกถา
๓๕	๒	-	-	อง.จตุกก.อ. (ไทย)	มโนรลปุรณี จตุกกนิบาตอรรถกถา
๔๐	๑	๒	๑	ข.ธ.อ. (ไทย)	ปรมัตตโชติกา คาถาธรรมบท
๔๔	๑	๓	-	ข.อุ.อ. (ไทย)	ปรมัตตโชติกา อุทานอรรถกถา
๔๗	๑	๖	-	ข.สุ.อ. (ไทย)	ปรมัตตโชติกา สุตตนิบาตอรรถกถา
๕๐	๒	๓	๑	ข.เถร.อ. (ไทย)	ปรมัตตโชติกา เถรคาถาอรรถกถา
๖๗	๖	-	-	ข.จ.อ. (ไทย)	สัทธัมมปัสโชติกา จุฬนิทเทสอรรถกถา
๖๙	๗	๒	-	ข.ป.อ. (ไทย)	สัทธรรมปกาสินี ปฏิสัมภิทามรรคอรรถกถา

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัย

เล่มที่	เล่ม	ภาค	ตอน	คำย่อ	ชื่ออรรถกถา
๗๕	๑	๑	-	อภิ.สง.อ. (ไทย)	ฉิมสังคณี อรรถกถา

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ตามหลักของพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักธรรมอย่างเป็นกระบวนการ คือ ทรงแสดงปริยัติสัทธรรม คือหลักธรรมเพื่อนำตนออกจากทุกข์ที่ควรศึกษา นำไปสู่ปฏิบัติสัทธรรมคือความประพฤติตนให้บริสุทธิ์ในศีล พัฒนาจิตด้วยสมาธิให้ถึงพร้อม ทำปัญญาให้รู้แจ้งในสัจธรรมตามความเป็นจริง เพื่อการเข้าถึงปฏิเวธสัทธรรมคือ มรรค ผล นิพพานอันเป็นเป้าหมายสูงสุดคือความดับทุกข์ตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา ดังนั้น ถ้าบุคคลใดได้ศึกษาและปฏิบัติตามหลักของพระพุทธศาสนาแล้ว จะทำให้ชีวิตของบุคคลนั้นเข้าถึงความประเสริฐ นำตนให้พ้นจากความทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง ซึ่งการหลุดพ้นไปจากทุกข์นี้ ในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า วิมุตติ คือความหลุดพ้นอันเป็นแก่นของพุทธศาสนา หากจะเปรียบหลักคำสอนในพุทธศาสนาเหมือนต้นไม้ต้นหนึ่งที่มีใบ มีสะเก็ด มีเปลือก มีกระพี้ และแก่น^๑ ซึ่งเป็นส่วนที่แข็งที่สุด วิมุตติในพระพุทธศาสนาย่อมเปรียบเสมือนแก่นของต้นไม้ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงแก่นพรหมจรรย์ว่า “ภิกษุทั้งหลายเราย่อมอยู่ประพฤติพรหมจรรย์นี้ อันมีสิกขาเป็นอานิสงส์ มีปัญญาเป็นยอด มีวิมุตติเป็นแก่น มีสติเป็นอธิปไตย”^๒ ดังนั้น การปฏิบัติจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการนำตนให้พ้นจากทุกข์ หากบุคคลใดศึกษาทางปริยัติจนชำนาญสามารถกล่าวธรรมได้ถูกต้อง แต่ไม่เคยปฏิบัติเพื่อให้รู้จักทุกข์ หรือทำตนเพื่อออกจากทุกข์นั้นเลย ก็ย่อมเปรียบเหมือนดังเช่นคนรับจ้างเลี้ยงโค ได้แต่นับโคให้คนอื่น แต่ยังไม่เคยได้ลองชิมเนื้อโคเลย ฉะนั้น^๓ ซึ่งแนวทางการปฏิบัติในพระพุทธศาสนานั้นเรียกว่า ปฏิปทา

ปฏิปทา ในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง แนวทางปฏิบัติเพื่อให้ถึงจุดหมาย มีความมุ่งหมายกว้างไปถึงความรู้สำหรับจะปฏิบัติ และตัวการปฏิบัติเอง^๔ การปฏิบัติธรรมเป็นเรื่องของ

^๑ ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๐๗-๓๑๑/๓๔๐-๓๕๖.

^๒ อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๔๕/๓๖๔.

^๓ ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๙/๓๐.

^๔ พุทธทาสภิกขุ, ปัญหาหรืออุปสรรคต่อการปฏิบัติธรรม, (กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๕๑),

การปฏิบัติตนเพื่อขจัดและขัดเกลากิเลสให้หมดสิ้นไปจากจิตด้วยการเจริญสติปัฏฐาน ๔ อันเป็นทางสายกลางหรือมัชฌิมาปฏิปทา เป็นการพัฒนาปัญญาจากปุถุชนขึ้นสู่ความเป็นอริยชนจนถึงที่สุดคือความเป็นพระอรหันต์ได้จริงตามความสามารถของบุคคลนั้นๆ แนวการประพฤติ หรือที่เรียกว่าปฏิปทาที่เป็นเหตุให้จิตของผู้ปฏิบัติถึงความหลุดพ้นมีลักษณะแตกต่างกันออกไป บนเส้นทางอริยมรรคนั้นมีความยากง่ายในการปฏิบัติแตกต่างกัน โดยแบ่งปฏิปทาออกเป็น ๔ อย่าง ได้แก่ ๑) ทุกขาปฏิปทา ทันทธาภิญญา คือ ปฏิบัติลำบาก และรู้ได้ช้า ๒) ทุกขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา คือ ปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว ๓) สุขขาปฏิปทา ทันทธาภิญญา คือ ปฏิบัติสะดวก แต่รู้ได้ช้า ๔) สุขขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา คือ ปฏิบัติสะดวก และรู้ได้เร็ว^๕ ปฏิปทา ๔ มีความแตกต่างกัน เพราะความสามารถของปัญญาซึ่งทำหน้าที่ในการประหารกิเลส และการพัฒนาอินทรีย์ที่แตกต่างกัน อีกทั้งยังมีความสัมพันธ์กับการบำเพ็ญสมณะ และวิปัสสนาด้วย แม้บุคคลจะเป็นผู้มีปฏิปทาแบบทุกขาปฏิปทา ทันทธาภิญญา แต่เมื่อทราบอุปสรรค และแนวการพัฒนาปัญญาที่เหมาะสมกับปฏิปทาของตนแล้ว ก็จะสามารถพัฒนาตนจนไปถึงที่สุดทุกขโดยชอบได้ ด้วยการอาศัยความเพียร ความอดทน และปัญญาเช่นเดียวกับปฏิปทาอื่นๆ ซึ่งกระบวนการในการพัฒนาปัญญาในแต่ละปฏิปทานั้น ล้วนเป็นกระบวนการที่ทำให้บังเกิดผลคือการบรรลุธรรม สมแก่การปฏิบัติอย่างถูกวิธี ที่เรียกว่า ธรรมานุธรรมปฏิปทาด้วยกันทั้งสิ้น

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามแนวสติปัฏฐาน ๔ มีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะสติปัฏฐานชื่อว่าเป็นทางสายเอก หรือทางสายเดียวที่เป็นไปเพื่อการดับทุกข์ และโทมนัส เพื่อการบรรลุมรรคผล นิพพาน โดยดำเนินไปตามอริยมรรคมีองค์ ๘ บุคคลผู้ปรารถนาความพ้นทุกข์พึงปฏิบัติด้วยทางสายนี้เท่านั้น สติปัฏฐาน ๔ เป็นการเจริญสติที่เกิดขึ้นในฐานทั้ง ๔ คือ กาย เวทนา จิต และธรรม การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนานั้น ผู้ปฏิบัติจะต้องกำหนดรู้สภาวะธรรมที่เป็นรูปธรรม และนามธรรมให้เห็นตามความเป็นจริง โดยเห็นว่าทุกสิ่งล้วนอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ คืออนิจจัง (ความไม่เที่ยง) เป็นทุกข์ (คงสภาพอยู่ไม่ได้) และเป็นอนัตตา (ไม่สามารถบังคับบัญชาได้) เมื่อกำหนดรู้ในสภาวะธรรมดังกล่าวอย่างใส่ใจ จดจ่อ และต่อเนื่อง ผู้ปฏิบัติจะเกิดปัญญาที่เรียกว่า วิปัสสนาปัญญา และพัฒนาให้พอกพูนยิ่งขึ้น เพื่อจะใช้ในการประหารกิเลสได้ในลำดับต่อไป โดยธรรมที่ผู้ปฏิบัติควรพัฒนาให้มากยิ่งขึ้นในปฏิปทาต่างๆ คือ อินทรีย์ ๕ ส่วนธรรมที่ทำให้เกิดความเนิ่นช้า เช่น นิวรณ์ ๕ และวิปัสสนูปกิเลส เป็นต้น

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๒๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธรรม, ๒๕๕๖), หน้า ๑๒๐.

การพัฒนาอินทรีย์อย่างถูกต้องในแต่ละปฏิบัติ รวมถึงการปฏิบัติเพื่อละนิเวศเพื่อให้ไปถึงการบรรลุธรรม จะทำให้ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาสามารถพัฒนาตนจนถึงที่สุดได้โดยไม่จำกัดว่าผู้ปฏิบัตินั้นจะเป็นปฏิบัติประเภทใด ซึ่งหากไม่มีความรู้ในเรื่องของปฏิบัติ ๔ นี้ อาจทำให้ผู้ปฏิบัติที่ติดขัดในการปฏิบัติขั้นใดขั้นหนึ่งเกิดความเข้าใจผิดว่าตนไม่สามารถบรรลุธรรมได้ อันจะนำไปสู่ความท้อแท้ในการปฏิบัติธรรมในที่สุด หรืออาจเป็นผู้เข้าใจผิดว่า เราสามารถเลือกปฏิบัติในปฏิบัติใดปฏิบัติหนึ่งได้ตามความปรารถนา ซึ่งความเข้าใจผิดดังกล่าวก็จะทำให้ผู้ปฏิบัติเลือกปฏิบัติไปตามอำนาจของกิเลสคือความปรารถนาที่จะปฏิบัติเฉพาะปฏิบัติประเภทปฏิบัติสะดวกและรู้ได้เร็วเท่านั้น ซึ่งการศึกษาปฏิบัติ ๔ นี้ยังสามารถบ่งบอกถึงจริต และความไม่สม่ำเสมอของอินทรีย์ในแต่ละปฏิบัติที่ต้องมีการปรับปรุง และพัฒนาให้เกิดความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นด้วยวิธีการที่แตกต่างกัน เมื่อผู้ปฏิบัติได้ศึกษาและทราบถึงลักษณะของปฏิบัติทั้ง ๔ ประเภทนี้แล้ว ก็สามารถนำมาพิจารณาเปรียบเทียบกับกรปฏิบัติของตนในปัจจุบัน พร้อมทั้งเปลี่ยนแปลงแก้ไขให้ถูกต้อง ก็จะนำไปสู่การพัฒนาวิปัสสนาปัญญา หรือการเปลี่ยนแปลงปฏิบัติให้สูงขึ้นได้ในที่สุด

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาปฏิบัติ ๔ ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท และปฏิบัติ ๔ ที่มีผลต่อการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เนื่องจากการศึกษาเรื่องนี้จะช่วยทำให้ผู้ปฏิบัติเกิดความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับการปฏิบัติในแต่ละปฏิบัติ ซึ่งจะส่งผลให้เกิดการพัฒนาทั้งในส่วนของการปฏิบัติ และองค์ความรู้ในเรื่องปฏิบัติ ๔ ให้มีความเจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป นอกจากนี้ยังเป็นการเสริมสร้างกำลังใจให้แก่ผู้ปฏิบัติด้วย จากที่ทราบว่า ปฏิบัติแต่ละประเภทยังมีความห่วงไหว หรือมีสภาพไม่คงที่ กล่าวคือ ปฏิบัติที่อยู่ระดับต่ำยังสามารถเปลี่ยนแปลง หรือพัฒนาไปถึงระดับที่มีความประณีตมากขึ้นได้ หรือจากปฏิบัติประเภทปฏิบัติลำบาก และรู้ได้ช้าก็ย่อมสามารถพัฒนาให้เป็นปฏิบัติประเภทปฏิบัติสะดวก และรู้ได้เร็วได้เช่นกัน

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาปฏิบัติ ๔ ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาปฏิบัติ ๔ ที่มีผลต่อการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ ปฏิบัติ ๔ ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๒ ปฏิบัติ ๔ ที่มีผลต่อการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเป็นอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตการวิจัยเป็นสองส่วน คือ ขอบเขตด้านเอกสารเพื่อกำหนดเอกสารที่ใช้ในการวิจัย

ครั้งนี้ และขอบเขตด้านการศึกษาเพื่อกำหนดขอบเขตเนื้อหาประเด็นหัวข้อต่างๆ ที่จะศึกษาในการวิจัยครั้งนี้ มีรายละเอียดดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเอกสาร

เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา โดยผู้วิจัยเลือกใช้คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙

เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ผู้วิจัยใช้อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๕๙ คัมภีร์ปกรณ์วิเสส เอกสาร หนังสือ ตำรา บทความของพระเถระนักปราชญ์ ผู้เชี่ยวชาญ และนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตในด้านเนื้อหา โดยมุ่งเน้นไปที่การศึกษาถึงหลักปฏิบัติ ๔ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยจะนำเสนอเกี่ยวกับรายละเอียดของหลักปฏิบัติ ๔ อันประกอบไปด้วยความหมาย ประเภท ลักษณะ ความสำคัญ และกรณีตัวอย่างของบุคคล เพื่อให้เกิดความสอดคล้องและเหมาะสมในการปฏิบัติของแต่ละปฏิปทานั้นๆ ตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑. **ปฏิปทา ๔** หมายถึง แนวทางการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นของแต่ละบุคคลซึ่งมีความแตกต่างกัน ๔ ประเภท ดังนี้ ๑) ทุกขาปฏิปทา ทันทธาภิญญา คือ การปฏิบัติลำบาก และรู้ได้ช้า ๒) ทุกขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา คือ การปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว ๓) สุขขาปฏิปทา ทันทธาภิญญา คือ การปฏิบัติสะดวก แต่รู้ได้ช้า ๔) สุขขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา คือ การปฏิบัติสะดวก และรู้ได้เร็ว

๒. **วิปัสสนาภาวนา** หมายถึง การเพ่งพินิจพิจารณาสภาพธรรมตามความเป็นจริง จนเห็นแจ้งพระไตรลักษณ์

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยได้ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยแบ่งเอกสารออกเป็นสองส่วน คือ เอกสารชั้นปฐมภูมิ ประกอบด้วยคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ พระไตรปิฎก เอกสารชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ อรรถกถา ปกรณ์วิเสส หนังสือ ตำรา บทความ และเอกสารทางวิชาการทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องสมบูรณ์ ผู้วิจัยได้ทบทวนรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับปฏิปทา ๔ ที่มีผลต่อการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา โดยมีรายละเอียดดังนี้

๑.๖.๑ เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source)

๑. คัมภีร์พระไตรปิฎก ในปฏิปทาวรรค สังฆิตตสูตร หมายความว่าด้วยปฏิปทาโดยย่อ พระผู้มีพระภาคตรัสเกี่ยวกับปฏิปทา ๔ ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย ปฏิปทา ๔ ประการนี้ มีอะไรบ้าง คือ

๑. ทุกขาปฏิปทา ทันทธาภิณฑา (ปฏิบัติลำบากและรู้ได้ช้า)
 ๒. ทุกขาปฏิปทา ขิปปาภิณฑา (ปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว)
 ๓. สุขขาปฏิปทา ทันทธาภิณฑา (ปฏิบัติสะดวก แต่รู้ได้ช้า)
 ๔. สุขขาปฏิปทา ขิปปาภิณฑา (ปฏิบัติสะดวกและรู้ได้เร็ว)
- ภิกษุทั้งหลาย ปฏิปทา ๔ ประการนี้แล”^๖

๑.๖.๒ เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source)

๑. คัมภีร์อรรถกถา ได้กล่าวถึงประเภทของปฏิปทา ๔ ดังที่ปรากฏในนาลกสูตรว่า พระพุทธเจ้าทรงแก้ปัญหาที่นาลกดาบสถามเกี่ยวกับเรื่องปฏิปทาสูง และปฏิปทาดำ โดยทรงแสดงว่า ปฏิปทาสูง หมายถึง ทุกขาปฏิปทา ขิปปาภิณฑา (ปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว) และสุขขาปฏิปทา ขิปปาภิณฑา (ปฏิบัติสะดวก และรู้ได้เร็ว) ส่วนปฏิปทาดำ หมายถึง ทุกขาปฏิปทา ทันทธาภิณฑา (ปฏิบัติลำบาก และรู้ได้ช้า) และสุขขาปฏิปทา ทันทธาภิณฑา (ปฏิบัติสะดวก แต่รู้ได้ช้า)^๗

๒. คัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสจารย์ ได้อธิบายเกี่ยวกับการทำอินทรีย์ให้แก่กล้า ด้วยอาการ ๙ ไว้ในมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ มีใจความว่า โยคีผู้ใดเมื่อทำโยคะโดยนัยวิปัสสนาไม่ถึงพร้อม (คืออุทัยพพญาณยังไม่เกิด) โยคีผู้นั้นพึงทำอินทรีย์ ๕ (มีศรัทธา เป็นต้น) ให้แก่กล้าด้วยอาการ ๙ อย่าง คือ เห็นแต่ความดับอย่างเดียวของสังขารทั้งหลาย ที่เกิดขึ้นแล้ว และในการเห็นความดับนั้น โยคีจะทำวิปัสสนาญาณให้ถึงพร้อม ด้วยการทำความมีความมีสติทำวิปัสสนาให้ถึงพร้อมด้วยการทำให้ต่อเนื่องกันไว้ เป็นต้น^๘

๓. สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ) ได้แสดงไว้ในหนังสือ อริยวังสปฏิปทา พบว่า การเจริญสติปัฏฐาน อาจเรียกว่า วิปัสสนาภาวนา (การเจริญวิปัสสนา) จตุสัจจกัมมัฏฐาน (กัมมัฏฐานที่ทำให้แทงตลอดสัจจะ ๔) และบูรพภาคมรรค (หนทางเบื้องต้นในการ

^๖ อัง จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๑/๒๒๖.

^๗ ชุ.สุ.อ. (ไทย) ๑/๖/-/๖๕๕.

^๘ พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดยสมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ), พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๐๒๔-๑๐๒๕.

บรรลุลोकุตตรธรรม) นอกจากนี้การเจริญภาวนาเพื่อบรรลุปุระนิพพานตามที่ปรากฏในพระสูตรต่างๆ เช่น การเจริญสัมมัปธาน ๔ อินทรีย์ ๕ โพชฌงค์ ๗ และการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นต้น ก็นับเข้าในการเจริญสติปัฏฐาน เพราะสติเป็นหลักสำคัญ หากปราศจากสติแล้วก็ไม่อาจเจริญธรรมอย่างอื่นได้^๙

๔. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวเกี่ยวกับเรื่องปฏิบัติภา ๔ ไว้ในหนังสือ “พุทธธรรม” ว่า ในพุทธพจน์แสดงปฏิบัติภา ๔ อันว่าด้วยแนวการปฏิบัติธรรมที่แตกต่างกัน ๔ ประเภท คือ บางพวกปฏิบัติลำบากทั้งรู้ได้ช้า บางพวกปฏิบัติลำบากแต่รู้ได้เร็ว บางพวกปฏิบัติสะดวกแต่รู้ได้ช้า บางพวกปฏิบัติสะดวกทั้งรู้ได้เร็ว พระพุทธองค์ทรงชี้แจงว่าตัวการที่กำหนดให้รู้ได้ช้าหรือเร็วก็คือ อินทรีย์ ๕ กล่าวคือ ถ้าอินทรีย์ ๕ อ่อนไปก็รู้ได้ช้า ถ้าอินทรีย์ ๕ แข็งกล้าก็รู้ได้เร็วแม้แต่การที่พระอนาคามี มีความแตกต่างกันออกไปเป็นประเภทต่างๆ ก็เพราะอินทรีย์ ๕ เป็นตัวกำหนดด้วย ความพร้อมพร้อมและความหย่อนแห่งอินทรีย์ ๕ นี้แล เป็นเครื่องวัดความสำเร็จ ในความเป็นพระอริยบุคคลชั้นต่างๆ^{๑๐}

๕. พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ. ๙) ได้กล่าวถึงเรื่องปฏิบัติภา ๔ ไว้ในหนังสือ “ภูมิวิลาสินี” มีใจความว่า ปฏิบัติภา เป็นข้อวัตรปฏิบัติ ที่จะนำพาให้บุคคลผู้ปฏิบัติได้มีโอกาสไปอุบัติเกิดในภูมิที่มีความประณีต มีความสุขแสนล้ำเลิศ ภูมินั้นก็คือ พรหมโลก เป็นภูมิที่ผู้อุบัติเกิดในภูมินี้จะเป็นองค์พระพรหม เสวยสุขอย่างเพลิดเพลิน ณ ภูมิเบื้องนั้น โดยข้อปฏิบัติที่เป็นมูลฐานสำคัญที่จะทำให้บุคคลมีโอกาสไปอุบัติเกิดเป็นพระพรหมก็คือ การเจริญสมถภาวนา บุคคลใดที่มีศรัทธาแก่กล้า มีปัญญา มีความอดุทธสาหะ โดยใฝ่ใจอยู่ในภาวนา บำเพ็ญสมถกัมมัญฐานจนสำเร็จ ฌานต่างๆ เท่านั้น จึงจะมีโอกาสอุบัติเกิดในภูมิพรหมโลกนี้^{๑๑}

๖. พระธรรมธีรราชกุมาร (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ. ๙) ได้อธิบายอริยมรรคกับอริยสังในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาไว้ว่า สัมมาทิฐิ เห็นชอบคือเห็นอริยสัง ๔ ท้องฟอง ท้องยุบ และจิตเจตสิกที่เกิดขึ้นพร้อมกัน จัดเป็นทุกขสัง ๕ ตัณหานุสัยนอนเนื่องอยู่ในชั้นธันดานซึ่งเป็นตัวการทำให้เกิด แก่ เจ็บ ตาย อยู่ในวัฏสงสาร จัดเป็นสมุทยสัง ๕ ทุกข์กับสมุทยดับลงไปเมื่อไร เมื่อนั้นจัดเป็นนิโรธสัง อริยมรรคที่กำหนด รู้ทุกข์ ละสมุทย มินิโรธเป็นอารมณ์จัดเป็นมรรคสัง^{๑๒}

^๙ สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวงศ์ปฏิบัติภา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๖๗.

^{๑๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๓๘, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๖), หน้า ๘๒๙.

^{๑๑} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ. ๙), ภูมิวิลาสินี, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๗), หน้า ๕๑๖.

^{๑๒} พระธรรมธีรราชกุมาร (โชดก ญาณสิทธิ), วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๒ ว่าด้วย มหาสติปัฏฐาน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๖๑๐-๖๑๑.

๗. **พระเทพดิลก** (ระแบบ จิตตภาโณ) ได้กล่าวเกี่ยวกับเรื่องปฏิบัติ ๔ ไว้ในหนังสือ “ธรรมปริทรรศน์ ๒” ว่า ปฏิบัติ หมายถึงการประพฤติปฏิบัติของพุทธบริษัททั้งหลาย แต่เน้นไปที่พุทธบริษัทฝ่ายบรรพชิต การบรรลุผลของพุทธบริษัทเหล่านั้น มีความยาก มีความง่าย แตกต่างกันไป ซึ่งจำแนกได้ ๔ ประเภท คือ ๑) ปฏิบัติลำบาก ทั้งรู้ได้ช้า ๒) ปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว ๓) ปฏิบัติสะดวก แต่รู้ได้ช้า ๔) ปฏิบัติสะดวก ทั้งรู้ได้เร็ว ซึ่งปฏิบัติ ๔ ประเภทนี้ยังเป็นการบ่งบอกถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลตามพื้นฐานสติปัญญาของบุคคลเหล่านั้น^{๑๓}

๘. **พระอาจารย์ ดร.ภททันตะ อาสภเถระ** ได้กล่าวถึงสติปัญญาเกี่ยวกับวิปัสสนา ซึ่งมีรายละเอียดดังที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ปฐมวิปัสสนาวงศ์ในประเทศไทยว่า “ขึ้นชื่อว่าวิปัสสนาแล้ว ย่อมไม่แคล้วจาก มหาสติปัญญาไปได้เลย ไม่องค์ใดก็องค์หนึ่งขององค์ ๔ ในมหาสติปัญญานี้ รวมอยู่ด้วย” ซึ่งมีความหมายอีกอย่างว่า มหาสติปัญญานี้ คือ เส้นทางที่พระพุทธองค์ และพระอริยสาวกทั้งหลายดำเนินไปสู่ความพ้นทุกข์จริง^{๑๔}

๑.๖.๓ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑. **พระมหาอำนาจ อานนโท** (จันทร์เปล่ง) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การศึกษาเรื่องการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท” จากการวิจัยพบว่า การที่บุคคลจะบรรลุธรรมได้นั้นสิ่งสำคัญประการแรกคือ ต้องมีการศึกษาหลักธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงไว้ โดยเฉพาะโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่นำไปสู่การปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมโดยเฉพาะพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ในวาระต่างๆ กัน โดยทรงเลือกแสดงธรรมให้มีความเหมาะสมกับจริตของแต่ละบุคคล ซึ่งโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการประกอบด้วย สติปัญญา ๔ สัมมัตถิยาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และมรรคมงคล ๘ แต่ละหมวดธรรมมีความสมบูรณ์อยู่ในตัว ผู้ปฏิบัติจะถือหลักธรรมหมวดใดในการปฏิบัติก็สามารถบรรลุธรรมได้เช่นเดียวกัน สภาวะของการบรรลุธรรม และช่วงจังหวะในการบรรลุธรรมนั้น ล้วนมีความแตกต่างกันขึ้นอยู่กับประสบการณ์ และภูมิหลังของแต่ละบุคคลเป็นสำคัญ^{๑๕}

^{๑๓} พระเทพดิลก (ระแบบ จิตตภาโณ), **ธรรมปริทรรศน์ ๒**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๔๑-๒๔๓.

^{๑๔} พระอาจารย์ ดร.ภททันตะ อาสภเถระ ฐัมมาจริยะ อัคมหากัมมัฏฐานาจริยะ, **ปฐมวิปัสสนาวงศ์ในประเทศไทย**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๔), หน้า ๒๔๔.

^{๑๕} พระมหาอำนาจ อานนโท (จันทร์เปล่ง), “การศึกษาเรื่องการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า บทคัดย่อ.

๒. พระสุภีร์ สุตสงวน ได้ทำการวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์วิธีการปรับอินทรีย์ให้สมดุลในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน ๔” จากการวิจัยพบว่า ความแตกต่างของอินทรีย์ ทำให้มีความแตกต่างของเหตุ และผลของการปฏิบัติ กล่าวคือ บางคนปฏิบัติสะดวก บางคนปฏิบัติลำบาก และการปฏิบัติที่เกิดผลเร็วหรือช้า ล้วนมีปัจจัยมาจากการปรับสมดุลของอินทรีย์ ไม่เพียงเท่านั้นการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานที่เกิดผลล่าช้า ยังอาจส่งผลให้ผู้ปฏิบัติเกิดความย่อท้อในการปฏิบัติ ดังนั้นอินทรีย์ ๕ จึงเป็นสิ่งสำคัญต่อโยคีผู้ปฏิบัติธรรมที่จะต้องนำกระบวนการปรับอินทรีย์ไปใช้ในการปฏิบัติ เพื่อความเจริญก้าวหน้าในการปฏิบัติ^{๑๖}

๓. พระอำนาจ ขนติโก (ภาคาหาญ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ศึกษาอริยมรรคในการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔” จากการวิจัยพบว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นทางอันประเสริฐทางดำเนินของพระอริยะเพื่อความเข้าถึง มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ เรียกว่ามรรคมีองค์ ๘ หรืออัฐังคิกมรรคมีสมาธิปฏิบัติ ซึ่งเป็นทางสายกลาง ในอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นหลักธรรมที่สำคัญของแนวทางการปฏิบัติเพื่อทำให้เกิดปัญญา ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบกิเลส เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความรู้งาม เพื่อทำความสิ้นไปแห่งทุกข์ทั้งปวง มัชฌิมาปฏิปทาได้ชื่อว่า อริยมรรค หมายถึงหนทางปฏิบัติของพระอริยะบุคคล ประกอบด้วยองค์ ๘ คือ สัมมาทิฐิ โดยองค์ธรรมคือตัวปัญญาจัดเป็นปัญญาเจตสิกธรรม ส่วนมรรค ๗ ประการที่เหลือเป็นมรรคที่สนับสนุนให้เกิดสัมมาทิฐิ^{๑๗}

๔. แม่ชีระวีวรรณ ธมมจารินี (งาน วิสุทธิพันธ์) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การศึกษาสภาวะญาณเบื้องต้นของผู้เข้าปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ณ สำนักวิปัสสนากรรมฐานวัดพระธาตุศรีจอมทอง วรวิหาร” จากการวิจัยพบว่า ผลจากการสังเกต และการถามตอบ สอบอารมณ์นั้น สภาวะของผู้ปฏิบัติแต่ละท่านไม่มีความแน่นอน จำเป็นต้องดูสภาวะหลายๆ ด้านประกอบกัน ผู้ปฏิบัติบางท่านมีสภาวะที่ปรากฏให้สังเกตได้ยาก บางท่านมีสภาวะที่ปรากฏ และสังเกตได้ง่าย โดยผลจากการวิจัยนี้เป็นอาการโดยย่อเพื่อใช้เป็นหลักในการวินิจฉัย ผลการวิจัยสามารถที่จะวินิจฉัยได้ว่า การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานจะต้องพิจารณาทั้งสภาวะธรรมภายในและภายนอกพร้อมกัน พร้อมทั้งการพิจารณาถึงเหตุปัจจัยจากอดีตที่ผ่านมา ว่าเคยทำเหตุปัจจัยนั้นมาก่อนหรือไม่ ซึ่งสภาวะธรรม และเหตุดังกล่าวมีผลต่อการปฏิบัติคือ บางคนปฏิบัติลำบากสำเร็จช้า บางคนปฏิบัติลำบากสำเร็จเร็ว บางคนปฏิบัติง่ายสำเร็จช้า บางคนปฏิบัติง่ายสำเร็จเร็ว นอกจากนี้การกระทำในปัจจุบัน ความตั้งใจในการกำหนดรูปนามทั้งภายนอก และภายในอย่างประณีตต่อเนื่องในทุกๆ อิริยาบถตั้งแต่ตื่นนอนจนถึงเข้านอน คำแนะนำของ

^{๑๖} พระสุภีร์ สุตสงวน, “วิเคราะห์วิธีการปรับอินทรีย์ให้สมดุลในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน ๔”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๑), หน้าบทคัดย่อ.

^{๑๗} พระอำนาจ ขนติโก (ภาคาหาญ), “ศึกษาอริยมรรค ในการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้าบทคัดย่อ.

พระวิปัสสนาจารย์ที่มีความเข้าใจ และมีประสบการณ์ในการซักถามสภาวะธรรมต่างๆ และการปรับอินทรีย์ของผู้ปฏิบัติให้เสมอกัน ก็เป็นอีกปัจจัยสำคัญในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อที่จะให้สภาวะญาณของผู้ปฏิบัติมีความเจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นไปจวบจนเข้าถึง มรรค ผล นิพพาน^{๑๘}

๕. **ยุวเรศ พลชา** ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ศึกษาหลักปฏิบัติ ๔ กับอินทรีย์ ๕ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท” จากการวิจัยพบว่า ในการปฏิบัติที่จะประสบความสำเร็จในแต่ละปฏิปทานั้น มีความเกี่ยวข้องกับอินทรีย์ ๕ โดยการที่จะเป็นพันธานิพพาน หรือชิปปาญญานนั้นก็ขึ้นอยู่กับความสมบูรณ์ และความสมดุลของอินทรีย์ ๕ กล่าวคือ ผู้ที่มีอินทรีย์แก่กล้าจะทำให้บรรลุได้เร็ว ส่วนผู้ที่มีอินทรีย์อ่อนจะทำให้บรรลุได้ช้า และยังพบว่าบุคคลในแต่ละปฏิปทา เมื่อมีการจัดการอินทรีย์ให้เหมาะสมแล้ว ก็จะทำให้อินทรีย์ของผู้ปฏิบัติมีความบริบูรณ์ และสมดุล เป็นการเตรียมความพร้อมในการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม และถึงแม้ว่าการปฏิบัติในแต่ละปฏิปทาจะมีความแตกต่างกันแต่จุดหมายปลายทางย่อมเหมือนกัน นั่นคือ พระนิพพาน^{๑๙}

จากการทบทวนเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่า เอกสารงานวิจัยมีการศึกษาปฏิปทา ๔ ไว้หลายแห่ง แต่ผลงานวิจัยที่มียังคงเป็นเพียงการศึกษาวิจัยเฉพาะบางประเด็นเท่านั้น ผลงานวิจัยที่กล่าวถึงปฏิปทา ๔ ที่มีผลต่อการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนานั้นยังไม่เคยปรากฏอย่างชัดเจน ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาเรื่องปฏิปทา ๔ ที่มีผลต่อการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เพื่อเพิ่มเติมในรายละเอียดเกี่ยวกับปฏิปทา ๔ อันจะเป็นประโยชน์แก่กุลในการศึกษา ซึ่งจะเป็นพื้นฐานที่สำคัญต่อการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาให้มีความเจริญก้าวหน้า เพื่อดำเนินสู่มรรค ผล นิพพาน สืบต่อไป

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยฉบับนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ผู้วิจัยได้กำหนดขั้นตอนการวิจัย ดังนี้

๑.๗.๑ รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary source) ได้แก่ พระไตรปิฎก

๑.๗.๒ รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary source) ได้แก่ วรรณคดี ปกรณวิเสส หนังสือ ตำรา วารสาร บทความทางวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

^{๑๘} แม่ชีระวีวรรณ ธมฺมจารินี, “การศึกษาสภาวะญาณเบื้องต้นของผู้เข้าปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ณ สำนักวิปัสสนากรรมฐานวัดพระธาตุศรีจอมทอง วรวิหาร”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้าบทคัดย่อ.

^{๑๙} นางยุวเรศ พลชา, “ศึกษาหลักปฏิบัติ ๔ กับอินทรีย์ ๕ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้าบทคัดย่อ.

- ๑.๗.๓ เรียบเรียงข้อมูล และตรวจสอบความถูกต้องกับคัมภีร์พระไตรปิฎก
- ๑.๗.๔ วิเคราะห์ข้อมูล สรุป และตอบปัญหาการวิจัยที่ตั้งไว้
- ๑.๗.๕ ตรวจสอบความถูกต้องสมบูรณ์โดยอาจารย์ที่ปรึกษาและผู้เชี่ยวชาญ
- ๑.๗.๖ แก้ไข ปรับปรุง นำเสนอผลงาน

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๘.๑ ทำให้ทราบปฏิบัติ ๔ ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๘.๒ ทำให้ทราบปฏิบัติ ๔ ที่มีผลต่อการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

บทที่ ๒

หลักปฏิบัติ ๔ ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมดนั้น ได้ถูกรวบรวมไว้ในพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นคัมภีร์ของพุทธศาสนาที่มีความสำคัญที่สุด หลักธรรมในพระไตรปิฎกได้มีการกล่าวถึงหลักปฏิบัติ ๔ ซึ่งเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติ ให้ผู้ที่ปฏิบัติสามารถก้าวไปสู่ความสำเร็จ คือเข้าถึง มรรค ผล นิพพานได้ พระพุทธเจ้าทรงค้นพบหลักปฏิบัติ ๔ และได้แสดงธรรมโปรดสาวกทั้งหลาย ทรงตรัสเน้นย้ำถึงความสำคัญของปฏิบัติ ๔ ซึ่งนับว่าเป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง การศึกษาค้นคว้าในบทนี้จึงได้กำหนดหัวข้อการศึกษา เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องปฏิบัติ ๔ ซึ่งจะสามารถพัฒนา และต่อยอดองค์ความรู้ให้สูงยิ่งขึ้นไปได้ ดังนั้นหลักปฏิบัติ ๔ ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ผู้วิจัยจึงได้กำหนดประเด็นที่จะศึกษาเป็นลำดับ ดังนี้

๒.๑ ความหมายและความสำคัญของปฏิบัติ ๔

๒.๒ ปฏิบัติ ๔ ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๒.๓ ประเภทของปฏิบัติ ๔

๒.๔ ปฏิบัติ ๔ กับบุคคล ๔ และจริต ๒

๒.๕ ปฏิบัติ ๔ กับ ญาณ ๑๖

๒.๖ สรุปท้ายบท

๒.๑ ความหมายและความสำคัญของปฏิบัติ ๔

๒.๑.๑ ความหมายของปฏิบัติ ๔

ปฏิบัติ หมายถึง ข้อปฏิบัติโดยทั่วไป ในมหาสัททสวดปรากฏเรื่องพระพุทธเจ้าทรงแสดงถึงปฏิบัติ หรือข้อปฏิบัติในความเห็นของพราหมณ์ผู้มีทิฐิว่าความบริสุทธิ์มีได้เพราะอาหารนั้น โดยพระพุทธองค์ทรงตรัสว่า แม้จะกินข้าวสารเพียงเมล็ดเดียวเป็นอาหารจนร่างกายชุ่มฉ่ำหอมมากเพียงใด ก็ได้ทำให้พระองค์บรรลุญาณทัสสนะที่ประเสริฐยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ด้วยปฏิบัติ หรือข้อปฏิบัติดังกล่าวเลย^๑ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงรู้ชัดปฏิบัติที่ทำให้ถึงภูมิทั้งปวงตามความเป็นจริง แล้วจึงทรงประกาศพรหมจักรในบริษัท^๒ ปฏิบัติจึงอาจแยกเป็น ๒ ประการหลัก คือ มิจฉาปฏิบัติ ได้แก่ การประพฤติที่ไม่ทำให้เกิดมรรค มีการทรมานตนเป็นต้น

^๑ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๕๔/๑๖๒.

^๒ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๔๘/๑๔๕.

และสัมมาปฏิบัติ คือแนวการประพฤติที่ทำให้เกิดมรรค^๓ ส่วนปฏิบัติ ๔ นั้น หมายถึงตัวการประพฤติปฏิบัติเพื่อออกจากกองทุกข์ที่มีลักษณะแตกต่างกัน ๔ ลักษณะ อันมีจุดมุ่งหมายเดียวกัน คือเพื่อความดับทุกข์ ตามจริตและกำลังอินทรีย์ของผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา^๔ ทั้งยังเป็นการประพฤติที่เป็นสัมมาปฏิบัติเพราะทำให้เกิดมรรคอีกด้วย^๕

๒.๑.๒ ความสำคัญของปฏิบัติ ๔

ในธรรมสังคณี อรรถกถา กล่าวถึงปฏิบัติ ๔ ของพระพุทธเจ้า พระอัครสาวกทั้งสอง คือ พระมหาโมคคัลลานะ และพระสารีบุตร โดยกล่าวถึงความหวั่นไหวของปฏิบัติว่า “ปฏิบัติ ย่อมหวั่นไหว ก็มรรคแม้ทั้ง ๔ ของพระตถาคต และพระสารีบุตรเถระได้เป็น สุขปฏิบัติ ขิปปาภิญญา มรรคแรกของพระมหาโมคคัลลานะเถระเป็น สุขปฏิบัติ ขิปปาภิญญา แต่มรรค ๓ เบื้องบนของท่านเป็นทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา เพราะท่านถูกความหวั่นไหวครอบงำ แม้พระเถระก็นั่งหลับอยู่ตลอดวัน ครั้นนั้น พระศาสดาตรัสกับท่านว่า ดูก่อนโมคคัลลานะ เธอโง่งวงหรือ ดูก่อนโมคคัลลานะ เธอโง่งวงหรือหนอเป็นต้น^๖ ปฏิบัติของพระสาวกผู้บรรลุมหาอภิญญาแม้เห็นปานนี้ยังหวั่นไหว ปฏิบัติของพระสาวกที่เหลือจักไม่หวั่นไหวได้อย่างไร”^๗ ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ปฏิบัติของบุคคลสามารถเปลี่ยนแปลงได้ จริงอยู่ มรรค ๔ ของภิกษุบางรูปเป็นทุกขาปฏิบัติ ทันธาภิญญา บางรูปเป็นทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา บางรูปเป็นสุขปฏิบัติ ทันธาภิญญา บางรูปเป็นสุขปฏิบัติ ขิปปาภิญญา มรรคที่ ๑ ของภิกษุบางรูปเป็นทุกขาปฏิบัติ ทันธาภิญญา มรรคที่ ๒ เป็นทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา มรรคที่ ๓ เป็นสุขปฏิบัติ ทันธาภิญญา มรรคที่ ๔ เป็นสุขปฏิบัติ ขิปปาภิญญา ดังนั้นจึงควรศึกษาว่า ปฏิบัติทั้ง ๔ เกิดขึ้นจากการปฏิบัติเช่นใด เมื่อทราบถึงปัจจัยที่ทำให้ปฏิบัติเปลี่ยนแปลง ก็ย่อมพัฒนาการปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรมได้

๒.๒ ปฏิบัติ ๔ ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๒.๒.๑ ปฏิบัติ ๔ ในพระไตรปิฎก

ปฏิบัติ หมายถึง ทางดำเนินที่ให้ความดับแห่งสักกายะ โดยสักกายะในที่นี้ ได้แก่ อูบาทานชั้น ๕ มีรูปูบาทานชั้น เป็นต้น เหตุเกิดแห่งสักกายะ คือ ตัณหาอันทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยความเพติดเพลิน และความกำหนัด คือ กามตัณหา เป็นต้น ความดับแห่งสักกายะ

^๓ ส.ม. (ไทย) ๑๘/๒๓/๒๕.

^๔ อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๒/๒๒๖-๒๒๘.

^๕ อ.ภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๑๑/๑๗๘-๑๘๐.

^๖ อ.ส.ตต.ก. (ไทย) ๒๓/๖๑/๑๑๖.

^๗ อ.ภ.สง.อ. (ไทย) ๑/๑/-/๖๓๗.

คือ ความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะ ความสละ ความสละคืน ความพ้น ความไม่อาลัยในตัณหา ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งสักกายะ คือ อริยมรรคมีองค์ ๘^๘

ปฏิบัติ หมายถึง ประเภทของการปฏิบัติ มี ๔ อย่าง มีทุกขาปฏิบัติ ทันธาภิญญา (ปฏิบัติลำบาก และรู้ได้ช้า) เป็นต้น ดังปรากฏในนาลกสูตรใจความว่า พระพุทธเจ้าทรงแก้ปัญหาที่ นาลกดาบสถามเกี่ยวกับเรื่องปฏิบัติสูง และปฏิบัติต่ำที่พระสมณะประกาศ โดยทรงแสดงถึง ปฏิบัติสูง หมายถึง ทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา และสุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา ส่วนปฏิบัติต่ำ หมายถึง ทุกขาปฏิบัติ ทันธาภิญญา และสุขาปฏิบัติ ทันธาภิญญา^๙

ส่วนปฏิบัติของมุนีอีกประการหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงเปรียบภิกษุว่า ควรเป็นผู้มีคมมีดโกน เป็นเครื่องเปรียบ หมายถึง ฟิงประพฤติในปัจจุบันทั้งหลายทำคมมีดโกนเป็นเครื่องเปรียบ เมื่อได้ ปัจจุบันโดยชอบธรรมแล้วบริโศก ฟิงรักษาจิตให้พ้นจากกิเลส เหมือนการเลียมคมมีดโกนที่มีหยาดน้ำผึ้ง ย่อมรักษาลิ้นเกรงจะขาด กตพदानไว้ด้วยลิ้นเป็นการบรรเทาความอยากในรส สำรวมที่ห้อง เพราะไม่เสพปัจจัยที่เกิดขึ้นด้วยทางอันเศร้าหมอง ควรเป็นผู้มีจิตไม่ท้อแท้ และไม่ครุ่นคิด กังวลมาก เป็นผู้หมดกลิ่นสาบคือความโกรธ ไม่มีตัณหาและทิฏฐิอาศัย มีพรหมจรรย์เป็น จุดหมาย^{๑๐} และตอนท้ายของพระสูตรนี้กล่าวว่า ปฏิปทา หมายถึง อรหัตตมัคคญาณ ดังปรากฏ ใจความว่า อนึ่ง สมณะผู้รู้แจ้งธรรม สำรวมจิตของตนได้ ไม่กล่าวมากทั้งที่รู้ สมณะนั้นชื่อว่า เป็นมุนี ย่อมควรแก่ปฏิบัติของมุนี สมณะนั้นเป็นมุนี ได้บรรลุปฏิบัติของมุนีแล้ว^{๑๑} ส่วนพระสูตรที่ กล่าวถึงปฏิบัติ ๔ ในพระไตรปิฎกมีปรากฏดังต่อไปนี้

ก. สังขิตตสูตร

สังขิตตสูตรอยู่ในหมวดว่าด้วยปฏิบัติ มีรายละเอียดโดยย่อดังนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ปฏิปทา ๔ ประการนี้ คือ

๑. ทุกขาปฏิบัติ ทันธาภิญญา หมายถึง ปฏิบัติลำบาก และรู้ได้ช้า
๒. ทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา หมายถึง ปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว
๓. สุขาปฏิบัติ ทันธาภิญญา หมายถึง ปฏิบัติสะดวก แต่รู้ได้ช้า
๔. สุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา หมายถึง ปฏิบัติสะดวก และรู้ได้เร็ว^{๑๒}

^๘ ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๐๕/๒๐๒.

^๙ ขุ.สุ.อ. (ไทย) ๑/๖/-/๖๕๕.

^{๑๐} ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๗๒๐-๗๒๓/๖๗๐.

^{๑๑} ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๗๒๙/๖๗๒.

^{๑๒} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๑/๒๒๖.

ข. วิตถารสูตร

วิตถารสูตร ว่าด้วยปฏิบัติทาโดยพิสดาร

๑. ทุกขาปฏิบัติทา ทันธาภิญญา คือ บุคคลบางคนในโลกนี้โดยปกติเป็นคนมีราคะกล้า ย่อมเสวยทุกขโทมนัสที่เกิดจากราคะเป็นประจำบ้าง โดยปกติเป็นคนมีโทสะกล้า ย่อมเสวยทุกขโทมนัสที่เกิดจากโทสะเป็นประจำบ้าง โดยปกติเป็นคนมีโมหะกล้า ย่อมเสวยทุกขโทมนัสที่เกิดจากโมหะเป็นประจำ อินทรีย์ ๕ ประการนี้ คือ สัทอินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิอินทรีย์ ปัญญาอินทรีย์ ที่ปรากฏมีกำลังอ่อน เพราะอินทรีย์ ๕ ประการนี้มีกำลังอ่อน จึงบรรลुकุณวิเศษเพื่อความสิ้นอาสวะช้า ปฏิปทานี้เรียกว่า ทุกขาปฏิบัติทา ทันธาภิญญา

๒. ทุกขาปฏิบัติทา ชิปปาภิญญา คือ บุคคลบางคนในโลกนี้โดยปกติเป็นคนมีราคะกล้า ย่อมเสวยทุกขโทมนัสที่เกิดจากราคะเป็นประจำบ้าง โดยปกติเป็นคนมีโทสะกล้า ย่อมเสวยทุกขโทมนัสที่เกิดจากโทสะเป็นประจำบ้าง โดยปกติเป็นคนมีโมหะกล้า ย่อมเสวยทุกขโทมนัสที่เกิดจากโมหะเป็นประจำ อินทรีย์ ๕ ประการนี้ คือ สัทอินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิอินทรีย์ ปัญญาอินทรีย์ ที่ปรากฏมีกำลังแก่กล้า เพราะอินทรีย์ ๕ ประการนี้มีกำลังแก่กล้า จึงบรรลुकุณวิเศษเพื่อความสิ้นอาสวะเร็ว ปฏิปทานี้เรียกว่า ทุกขาปฏิบัติทา ชิปปาภิญญา

๓. สุขาปฏิบัติทา ทันธาภิญญา คือ บุคคลบางคนในโลกนี้โดยปกติเป็นคนไม่มีราคะกล้า จึงไม่เสวยทุกขโทมนัสที่เกิดจากราคะเป็นประจำบ้าง โดยปกติเป็นคนไม่มีโทสะกล้า จึงไม่เสวยทุกขโทมนัสที่เกิดจากโทสะเป็นประจำบ้าง โดยปกติเป็นคนไม่มีโมหะกล้า จึงไม่เสวยทุกขโทมนัสที่เกิดจากโมหะเป็นประจำ อินทรีย์ ๕ ประการนี้ คือ สัทอินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิอินทรีย์ ปัญญาอินทรีย์ ที่ปรากฏมีกำลังอ่อน เพราะอินทรีย์ ๕ ประการนี้ปรากฏอ่อน เธอจึงบรรลुकุณวิเศษเพื่อความสิ้นอาสวะช้า นี้เรียกว่า สุขาปฏิบัติทา ทันธาภิญญา

๔. สุขาปฏิบัติทา ชิปปาภิญญา คือ บุคคลบางคนในโลกนี้โดยปกติเป็นคนไม่มีราคะกล้า จึงไม่เสวยทุกขโทมนัสที่เกิดจากราคะเป็นประจำบ้าง โดยปกติเป็นคนไม่มีโทสะกล้า จึงไม่เสวยทุกขโทมนัสที่เกิดจากโทสะเป็นประจำบ้าง โดยปกติเป็นคนไม่มีโมหะกล้า จึงไม่เสวยทุกขโทมนัสที่เกิดจากโมหะเป็นประจำ อินทรีย์ ๕ ประการนี้ คือ สัทอินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิอินทรีย์ ปัญญาอินทรีย์ ที่ปรากฏมีกำลังแก่กล้า เพราะอินทรีย์ ๕ ประการนี้มีกำลังแก่กล้าจึงบรรลुकุณวิเศษเพื่อความสิ้นอาสวะเร็ว ปฏิปทานี้เรียกว่า สุขาปฏิบัติทา ชิปปาภิญญา^{๑๓}

ค. อสุภสูตร

อสุภสูตร ว่าด้วยการพิจารณาเห็นความไม่งามในกาย ปฏิปทา ๔ ประการนี้ ดังนี้

๑. ทุกขาปฏิบัติทา ทันธาภิญญา คือ บุคคลผู้พิจารณาเห็นความไม่งามในกาย มีสัญญา (ความจำได้หมายรู้) ว่าปฏิภูลในอาหาร มีสัญญาว่าไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง

^{๑๓} อ.จ.ต.ก. (ไทย) ๒๑/๑๖๒/๒๒๖.

พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวงอยู่ มีมรณสัญญาที่ตั้งมั่นดีภายใน อาศัยเสกขพละ ๕ ประการนี้อยู่ คือ สัทธาพละ (กำลัง คือ ศรัทธา) หิริพละ (กำลัง คือ หิริ) โอตตปปพละ (กำลัง คือ โอตตปปะ) วิริยพละ (กำลัง คือ วิริยะ) ปัญญาพละ (กำลัง คือ ปัญญา) และอินทรีย์ ๕ ประการนี้ คือ สัทธินทรีย์ (อินทรีย์คือศรัทธา) วิริยินทรีย์ (อินทรีย์ คือ วิริยะ) สตินทรีย์ (อินทรีย์ คือ สติ) สมาธินทรีย์ (อินทรีย์ คือสมาธิ) ปัญญินทรีย์ (อินทรีย์ คือ ปัญญา) ที่ปรากฏมีกำลังอ่อน เพราะอินทรีย์ ๕ ประการนี้มีกำลังอ่อนจึงบรรลुकุณพิเศษเพื่อความสิ้นอาสวะเข้า ปฏิปทานี้เรียกว่า ทุกขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญา

๒. ทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา คือ บุคคลผู้พิจารณาเห็นความไม่งามในกาย มีสัญญาว่าปฏิภูลในอาหารนี้ มีสัญญาว่าไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง จากนั้นพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวงอยู่ มีมรณสัญญาที่ตั้งมั่นดีภายใน อาศัยเสกขพละ ๕ ประการนี้ คือ สัทธาพละ หิริพละ โอตตปปพละ วิริยพละ ปัญญาพละ แต่อินทรีย์ ๕ นี้คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ และปัญญินทรีย์ที่ปรากฏมีกำลังแก่กล้า เพราะอินทรีย์ ๕ ประการนี้มีกำลังแก่กล้า จึงบรรลुकุณพิเศษเพื่อความสิ้นอาสวะเร็ว ปฏิปทานี้เรียกว่า ทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา

๓. สุขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญา คือ บุคคลผู้สงัดจากกาม และอกุศลธรรมทั้งหลาย แล้วบรรลูปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ ปีติ และสุข อันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตก วิจารณ์ สงบระงับไป ภิกษุบรรลุตติยฌานที่มีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก วิจารณ์ มีแต่ปีติ และสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปีติจางคลายไป ภิกษุมือเบกขา มีสติ สัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า “ผู้มีมือเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข” เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัส และโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุดตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ อาศัยเสกขพละ ๕ ประการนี้อยู่ คือ สัทธาพละ หิริพละ โอตตปปพละ วิริยพละ ปัญญาพละ แต่อินทรีย์ ๕ ประการนี้ คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ ที่ปรากฏมีกำลังอ่อน เพราะอินทรีย์ ๕ ประการนี้มีกำลังอ่อน จึงบรรลुकุณพิเศษเพื่อความสิ้นอาสวะช้า ปฏิปทานี้เรียกว่า สุขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญา

๔. สุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา คือ บุคคลผู้สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลูปฐมฌานอยู่ เพราะวิตก วิจารณ์สงบระงับไป บรรลุตติยฌาน ฯลฯ อยู่ เพราะปีติจางคลายไป มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌาน ฯลฯ อยู่ เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุดตุตถฌาน ฯลฯ อยู่ อาศัยพละ ๕ ประการนี้อยู่ คือ สัทธาพละ หิริพละ โอตตปปพละ วิริยพละ ปัญญาพละ และอินทรีย์ ๕ ประการนี้ คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ที่ปรากฏมีกำลังแก่กล้า เพราะอินทรีย์ ๕ ประการนี้มีกำลังแก่กล้า จึงบรรลुकุณพิเศษเพื่อความสิ้นอาสวะเร็ว ปฏิปทานี้เรียกว่า สุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา^{๑๔}

^{๑๔} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๓/๒๒๘.

ง. ปฐมขมสูตร

ปฐมขมสูตร ว่าด้วยปฏิปทาที่อดทน ปฏิปทา ๔ ประการนี้ คือ ๑) อักขมาปฏิปทา หมายถึง ข้อปฏิบัติที่ไม่วอดทน ๒) ขมาปฏิปทา หมายถึง ข้อปฏิบัติที่อดทน ๓) ทมาปฏิปทา หมายถึง ข้อปฏิบัติที่ข่มใจ ๔) สมาปฏิปทา หมายถึง ข้อปฏิบัติที่ระงับ

อักขมาปฏิปทา คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ต่ำได้ตอบคนที่ต่ำ โกรธตอบคนที่โกรธ เถียงโต้ตอบคนที่เถียง นี้เรียกว่า อักขมาปฏิปทา

ขมาปฏิปทา คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ไม่ต่ำได้ตอบคนที่ต่ำ ไม่โกรธตอบคนที่โกรธ ไม่เถียงโต้ตอบคนที่เถียง นี้เรียกว่า ขมาปฏิปทา

ทมาปฏิปทา คือ บุคคลผู้เห็นรูปทางตาแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อความสำรวมจักขุนทรีย์ ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะเป็เหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรม คือ อภิขมา และโหมนัสครอบงำได้ จึงรักษาจักขุนทรีย์ ถึงความสำรวมจักขุนทรีย์ ฟังเสียงทางหู ดมกลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น ถูกต้องโณภูฏัพพะทางกาย ฐัธรรมาภรณ์ทางใจแล้ว ไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อความสำรวมในมนินทรีย์ เมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะเป็เหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรม คือ อภิขมาและโหมนัสครอบงำได้ จึงรักษามนินทรีย์ รวมถึงความสำรวมในมนินทรีย์ นี้เรียกว่า ทมาปฏิปทา

สมาปฏิปทา คือ บุคคลผู้ไม่ยินดีในกามวิตกที่เกิดขึ้น ละ บรรเทา ทำให้สงบ ทำให้หมดสิ้นไป ทำให้ถึงความไม่มี ไม่ยินดีพยาบาทวิตกที่เกิดขึ้น ไม่ยินดีวิหิงสาวิตกที่เกิดขึ้น ไม่ยินดีบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเกิดขึ้นอีก ละ บรรเทา ทำให้สงบ ทำให้หมดสิ้นไป ทำให้ถึงความไม่มี นี้เรียกว่า สมาปฏิปทา^{๑๔}

จ. ทุติยขมสูตร

ทุติยขมสูตร ว่าด้วยปฏิปทาที่อดทน ปฏิปทา ๔ ประการนี้ คือ ๑) อักขมาปฏิปทา ๒) ขมาปฏิปทา ๓) ทมาปฏิปทา ๔) สมาปฏิปทา

อักขมาปฏิปทา คือ บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้ไม่วอดทนต่อความหนาว ความร้อน ความหิว กระทบ ต่อการถูกเหยียบยุง ลมแดด และสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลายรบกวน เป็นผู้ไม่วอดทนต่อถ้อยคำหยาบคายร้ายแรงต่างๆ รวมถึงเป็นผู้ไม่อดกลั้นเวทนาทั้งหลายอันมีในร่างกายนี่เกิดขึ้นแล้ว เป็นทุกข์ กล้าแข็ง เจ็บปวด เผ็ดร้อน ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ นี้เรียกว่า อักขมาปฏิปทา

ขมาปฏิปทา คือ บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้อดทนต่อความหนาว ความร้อน ความหิว กระทบ ต่อการถูกเหยียบยุง ลมแดด และสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลายรบกวน เป็นผู้ที่มีความอดทนต่อถ้อยคำหยาบคายร้ายแรงต่างๆ รวมถึงเป็นผู้อดกลั้นเวทนาทั้งหลายอันมีในร่างกายนี่เกิดขึ้นแล้ว เป็นทุกข์ กล้าแข็ง เจ็บปวด เผ็ดร้อน ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ พรากชีวิต นี้เรียกว่า ขมาปฏิปทา

^{๑๔} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๔/๒๓๑.

ทมาปฏิบัติ คือ บุคคลผู้เห็นรูปทางตาแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อความสำรวมจักขุนทรีย์ ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะเป็เหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรม คือ อภิขมาและโหมนัสครอบงำได้ จึงรักษาจักขุนทรีย์ ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ ฟังเสียงทางหู ดมกลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น ถูกต้องโณภูฐัพพะทางกาย รู้ธรรมารมณฺ์ทางใจแล้ว ไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวม มนินทรีย์ เมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะเป็เหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรม คือ อภิขมาและโหมนัสครอบงำได้จึงรักษามนินทรีย์ รวมถึงความสำรวมในมนินทรีย์ นี้เรียกว่า ทมาปฏิบัติ

สมาปฏิบัติ คือ บุคคลผู้ไม่ยินดีกามวิตกที่เกิดขึ้น ละ บรรเทา ทำให้สงบ ทำให้หมดสิ้นไป ทำให้ถึงความไม่มี ไม่ยินดีพยาบาทวิตกที่เกิดขึ้น ไม่ยินดีวิหิงสชาติวิตกที่เกิดขึ้น ไม่ยินดีบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเกิดขึ้นอีก ละ บรรเทา ทำให้สงบ ทำให้หมดสิ้นไป ทำให้ถึงความไม่มี นี้เรียกว่า สมาปฏิบัติ^{๑๖}

ในปฐมขมสูตร และทุติยขมสูตรนี้ เป็นการแสดงปฏิบัติอีกนัยหนึ่งซึ่งกล่าวถึงการปฏิบัติ ๔ ประเภท ซึ่งว่าด้วยความอดทนในการปฏิบัติ โดยมีความแตกต่างกันคือ ในปฐมขมสูตรกล่าวถึงความอดทนต่อคำพูด อดทนต่อความโกรธ ความขัดเคือง ส่วนทุติยขมสูตรกล่าวถึงความอดทนต่อสภาพอากาศร้อนหนาว และสิ่งที่กระทบรบกวนทางกายอันก่อให้เกิดเวทนา ทั้งนี้ปฏิบัติ ๔ ในปฐมขมสูตรและทุติยขมสูตรนี้ไม่ได้แสดงความสัมพันธ์โดยตรงต่อปฏิบัติ ๔ ในส่วนอื่นของอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต จตุตถปณณาสกฺ์ ปฏิบัติทวารรคแต่เพื่อให้เห็นความแตกต่างในความหมายของปฏิบัติ ๔ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ผู้วิจัยจึงแสดงปฏิบัติ ๔ ทั้งสองลักษณะเพื่อความครบถ้วนของลักษณะแห่งปฏิบัติ ๔ ในพระไตรปิฎกเท่านั้น

ฉ. อุภยสูตร

อุภยสูตร ว่าด้วยปฏิบัติที่มีลักษณะเหมือนกันทั้ง ๒ ส่วน ปฏิบัติ ๔ ประการนี้ คือ ๑) ทุกขาปฏิบัติ ทนธาภิญญา หมายถึง ปฏิบัติลำบาก และรู้ได้ช้า ๒) ทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา หมายถึง ปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว ๓) สุขาปฏิบัติ ทนธาภิญญา หมายถึง ปฏิบัติสะดวก แต่รู้ได้ช้า ๔) สุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา หมายถึง ปฏิบัติสะดวก และรู้ได้เร็ว บรรดาปฏิบัติ ๔ ประการนั้น ทุกขาปฏิบัติ ทนธาภิญญา ปฏิบัตินี้เป็นข้อปฏิบัติทั้ง ๒ ส่วน คือ ต่ำเพราะการปฏิบัติลำบาก และต่ำเพราะรู้ได้ช้า บรรดาปฏิบัติ ๔ ประการนั้น ทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา ปฏิบัตินี้เป็นข้อปฏิบัติต่ำเพราะปฏิบัติลำบาก บรรดาปฏิบัติ ๔ ประการนั้น สุขาปฏิบัติ ทนธาภิญญา ปฏิบัตินี้เป็นข้อปฏิบัติต่ำเพราะรู้ได้ช้า บรรดาปฏิบัติ ๔ ประการนั้น สุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา ปฏิบัตินี้เป็นข้อปฏิบัติที่มีความประณีตทั้ง ๒ ส่วน ในส่วนแรกประณีตเพราะปฏิบัติได้อย่างสะดวก และประณีตส่วนที่สองเพราะสามารถรู้ได้เร็ว^{๑๗}

^{๑๖} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๕/๒๓๒.

^{๑๗} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๖/๒๓๓.

ข. มหาโมคคัลลานสูตร

มหาโมคคัลลานสูตร ว่าด้วยปฏิบัติที่เป็นเหตุให้จิตของพระมหาโมคคัลลานะหลุดพ้นครั้งหนึ่ง ท่านพระสารีบุตรเข้าไปหาท่านพระมหาโมคคัลลานะถึงที่อยู่ ได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้ว จึงได้ถามท่านพระมหาโมคคัลลานะว่า ท่านโมคคัลลานะปฏิบัติ ๔ ประการนี้ คือ ๑) ทุกขาปฏิบัติ ทันทธาภิณฑ ๒) ทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิณฑ ๓) สุขาปฏิบัติ ทันทธาภิณฑ ๔. สุขาปฏิบัติ ขิปปาภิณฑ บรรดาปฏิบัติ ๔ ประการนี้ เพราะอาศัยปฏิบัติข้อไหน จิตของท่านจึงหลุดพ้นจากอาสวะ ไม่ถื้อมันด้วยอุปาทาน ท่านพระมหาโมคคัลลานะตอบว่า ท่านสารีบุตรปฏิบัติ ๔ ประการนี้ เพราะอาศัยทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิณฑ จิตของผมจึงหลุดพ้นจากอาสวะ ไม่ถื้อมันด้วยอุปาทาน^{๑๘}

ข. สารีบุตรสูตร

สารีบุตรสูตร ว่าด้วยปฏิบัติที่เป็นเหตุให้จิตของพระสารีบุตรหลุดพ้นโดยเนื้อหากล่าวว่า ครั้งหนึ่ง ท่านพระมหาโมคคัลลานะเข้าไปหาท่านพระสารีบุตรถึงที่อยู่ ได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้ว จึงได้ถามท่านพระสารีบุตรว่า ท่านสารีบุตร ปฏิบัติ ๔ ประการ คือ ๑) ทุกขาปฏิบัติ ทันทธาภิณฑ ๒) ทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิณฑ ๓) สุขาปฏิบัติ ทันทธาภิณฑ ๔) สุขาปฏิบัติ ขิปปาภิณฑ บรรดาปฏิบัติ ๔ ประการนี้ เพราะอาศัยปฏิบัติข้อไหน จิตของท่านจึงหลุดพ้นจากอาสวะ ไม่ถื้อมันด้วยอุปาทาน ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ท่านโมคคัลลานะในบรรดาปฏิบัติทั้ง ๔ ประการนี้ เพราะอาศัยสุขาปฏิบัติ ขิปปาภิณฑ จิตของผมจึงหลุดพ้นจากอาสวะ ไม่ถื้อมันด้วยอุปาทาน^{๑๙}

๒.๒.๒ ปฏิบัติ ๔ ในคัมภีร์อื่นๆ

ปฏิบัติ ๔ ที่ถูกกล่าวถึงในคัมภีร์ ธัมมสังคณีธรรมกถา ได้แสดงประเภทลำดับของปฏิบัติ เพราะว่าฉานยอมสำเร็จด้วยลำดับปฏิบัติ ในปฏิบัติเหล่านั้น ฉานที่ชื่อว่าทุกขาปฏิบัติ เพราะปฏิบัติได้ลำบาก ส่วนที่ชื่อว่าทันทธาภิณฑ เพราะฉานนั้นรู้ได้ยาก ในบรรดาปฏิบัติเหล่านั้น การเจริญฉานตั้งแต่เริ่มตั้งใจครั้งแรก จนถึงอุปจารแห่งฉานนั้นๆ เกิดขึ้น เรียกว่า ปฏิบัติ ส่วนปัญญาที่ดำเนินไปตั้งแต่อุปจาร จนถึงอัปปนา เรียกว่า อภิณฑ ปฏิบัตินี้ยอมเป็นทุกข์แก่บางบุคคล คือปฏิบัติยาก ไม่ได้เสพความสุข เพราะมีนิวรณ์ธรรม เป็นต้น ทำให้ฟุ้งซัน ส่วนปฏิบัติของบางบุคคลก็เป็นสุข คือปฏิบัติได้ง่าย เพราะไม่มีธรรมเช่นนั้นมารบกวน อภิณฑของบางคนช้า ไม่เป็นไปด้วยความรวดเร็ว เพราะมีธรรมชาติอ่อน ส่วนอภิณฑบางคนมีความรู้ได้รวดเร็ว คือไม่เป็นไปด้วย

^{๑๘} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๗/๒๓๔.

^{๑๙} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๘/๒๓๔.

ความล่าช้า เพราะฉะนั้น บุคคลใดเมื่อข่มกิเลสทั้งหลายด้วยวิปัสสนาญาณตั้งแต่ต้นลำบากอยู่ ย่อมข่มไม่ได้โดยยาก พร้อมทั้งสังขาร และสัมปโยคะ ปฏิปทาของบุคคลนั้นชื่อว่า ทุกขาปฏิบัติ คือ ปฏิบัติลำบาก ส่วนบุคคลใด ข่มกิเลสได้แล้วบรมอัปนาอยู่ ย่อมบรรลुถึงความเป็นองค์ฌานได้ โดยกาลช้านาน ปฏิปทาของบุคคลนั้น ชื่อว่า ทันทาภิญา คือรู้ได้ช้า บุคคลใดย่อมบรรลुถึงความเป็น องค์ฌานได้โดยเร็ว ปฏิปทาของบุคคลนั้น ชื่อว่า ชิปปาภิญา คือรู้ได้เร็ว บุคคลใดเมื่อข่มกิเลส ทั้งหลายไม่ลำบาก ข่มได้โดยง่าย ปฏิปทาของบุคคลนั้นชื่อว่า สุขขาปฏิบัติ คือปฏิบัติได้สะดวก^{๒๐}

ในอรรถกถา ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ได้ให้ความหมายของปฏิบัติ ๔ ดังต่อไปนี้

ปัญญาทั้งปฏิบัติลำบาก ทั้งรู้ได้ช้าเป็นอย่างไร คือ ปัญญา ความรู้ชัด ฯลฯ ความไม่หลง ธรรมวิจย สัมมาทิฐิอันใดของบุคคลผู้ให้สมาธิเกิดขึ้นได้โดยยากลำบาก ทั้งรู้ฐานะนั้นช้า นี้เรียกว่า ปัญญาอันเป็นข้อปฏิบัติลำบากทั้งรู้ได้ช้า.

ปัญญาอันปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็วเป็นอย่างไร คือ ปัญญา ความรู้ชัด ฯลฯ สัมมาทิฐิ อันใดของบุคคลผู้ให้สมาธิเกิดขึ้นได้โดยยากลำบาก แต่รู้ฐานะนั้นได้โดยฉับพลัน นี้เรียกว่า ปัญญาอันเป็นข้อปฏิบัติลำบาก แต่รู้ฐานะนั้นได้โดยฉับพลัน นี้เรียกว่าปัญญาอันเป็นข้อปฏิบัติ ที่มีความลำบาก แต่รู้ได้เร็ว.

ปัญญาอันปฏิบัติสะดวก แต่รู้ได้ช้าเป็นอย่างไร คือ ปัญญา ความรู้ชัด ฯลฯ สัมมาทิฐิ อันใดของบุคคลผู้ให้สมาธิเกิดขึ้นโดยไม่ยากไม่ลำบาก ฐานะนั้นได้อย่างช้า นี้เรียกว่าปัญญา อันเป็นข้อปฏิบัติสะดวก แต่รู้ได้ช้า.

ปัญญาอันปฏิบัติสะดวก ทั้งรู้ได้เร็วเป็นอย่างไร คือ ปัญญา ความรู้ชัด ฯลฯ สัมมาทิฐิ อันใดของบุคคลผู้ให้สมาธิเกิดขึ้นโดยไม่ยาก ไม่ลำบาก ทั้งรู้ชัดฐานะนั้นอย่างรวดเร็วพลัน นี้เรียกว่า ปัญญาอันเป็นข้อปฏิบัติสะดวกทั้งรู้ได้เร็ว^{๒๑}

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค กล่าวถึงปฏิบัติในกัมมัฏฐานคหณนิเทศว่า สมาธิมี ๔ อย่าง ได้แก่ ๑) ทุกขาปฏิบัติทันทาภิญาสมาธิ หมายความว่า สมาธิที่มีปฏิบัติลำบากทั้งรู้ช้า ๒) ทุกขาปฏิบัติชิปปาภิญาสมาธิ หมายความว่า สมาธิที่มีปฏิบัติลำบากแต่รู้เร็ว ๓) สุขขาปฏิบัติทันทาภิญาสมาธิ หมายความว่า สมาธิที่มีปฏิบัติสบายแต่รู้ช้า และ ๔) สุขขาปฏิบัติ ชิปปาภิญาสมาธิ หมายความว่า สมาธิที่มีปฏิบัติสบายด้วย รู้เร็วด้วย^{๒๒}

^{๒๐} อภ.สง.อ. (ไทย) ๑/๑/-/๔๙๐-๔๙๑.

^{๒๑} ที.ปา.อ. (ไทย) ๓/๑/-/๒๓๘.

^{๒๒} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลและเรียบเรียงโดยสมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภ มหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๑๓๕.

ปฏิบัติ หรือข้อปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง และเป็นแนวทางปฏิบัติที่สำคัญ ในพระพุทธศาสนาอีกประการหนึ่ง คือ มัชฌิมาปฏิปทา ซึ่งคำว่า "มัชฌิมาปฏิปทา" เป็นภาษาบาลี แปลว่า "ข้อปฏิบัติที่เป็นทางสายกลาง" มาจาก ศัพท์ ๒ ศัพท์ คือ มัชฌิมา+ปฏิปทา มัชฌิมา มาจาก คำว่า มชฌ ศัพท์+อิม ปัจจัย ในชาตาที่ตัดทอน วิเคราะห์ว่า มชฌเณ ชาโต มชฌิโม (มคโค) วา มชฌเณ อตถิติ = มชฌิโม^{๒๓} (มคโค) แปลว่า หนทาง เกิดในท่ามกลาง หรือว่ามีในท่ามกลาง ชื่อว่า มัชฌิมา

รวม ๒ ศัพท์เข้าด้วยกัน จึงสำเร็จรูปเป็น "มัชฌิมาปฏิปทา" (ปัญญา) แปลว่า ปัญญา เป็นเครื่องดำเนินไปเฉพาะสู่หนทางอันมีในท่ามกลาง ซึ่งหมายถึงข้อปฏิบัติด้วยปัญญาที่เป็นกลาง เพื่อให้ถึงความดับแห่งปัญหา และดับทุกข์^{๒๔}

มัชฌิมาปฏิปทา หมายถึง ข้อปฏิบัติที่เพ่งถึงวิธีการ หรือทางดำเนินชีวิตที่เป็นกลางๆ ตามธรรมชาติ สอดคล้องกับกฎธรรมชาติพอเหมาะพอดีที่จะให้เกิดผลตามกระบวนการดับทุกข์ ของธรรมชาติ โดยเรียกสั้นๆ ว่า มรรค ซึ่งแปลว่าทาง มีองค์ประกอบ ๘ ประการ คือ สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ) สัมมาวาจา (การเจรจาชอบ) สัมมากัมมันตะ (การกระทำชอบ) สัมมาอาชีวะ (การเลี้ยงชีพชอบ) สัมมาวายามะ (ความพยายามชอบ) สัมมาสติ (ความระลึกชอบ) และ สัมมาสมาธิ (ความตั้งใจมั่นชอบ)^{๒๕}

องค์ธรรมทั้ง ๘ ประการนี้ จัดเป็นธรรมในข้อมรรคสี่ ซึ่งเป็นข้อสุดท้ายของอริยสัจ ๔ โดยเรียกปฏิปทานี้ว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะเป็นเหตุให้ผู้ประพฤติปฏิบัติได้บรรลุถึงอริยผล ๔ ประการ คือ โสตาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล และอรหัตตผล^{๒๖}

มัชฌิมาปฏิปทา ทางสายกลาง อันนำผู้ประพฤติปฏิบัติไปสู่หนทางแห่งการดับทุกข์ ถึงพระนิพพาน เป็นธรรมที่สามารถกำจัดราคะ โทสะ และโมหะ หรือค้นหาอันเป็นกิเลสให้สิ้นไป หรือเรียกอีกอย่างว่า อมตธรรม อันได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘^{๒๗}

จากการศึกษาพบว่า มัชฌิมาปฏิปทา อันหมายถึงอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้มีความสัมพันธ์ โดยตรงกับปฏิปทา ๔ ดังปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก วิกังคปกรณ์ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญญาณ ที่เป็นโลกุตระซึ่งเป็นเหตุนำออกจากวิภูฏทุกข์ ให้ถึงพระนิพพาน เพื่อละทิฐิ เพื่อบรรลุมิเบื่องตัน สัจจจากาม และอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่เป็นทุกขาปฏิปทา ทันทธาภิญญา อยู่ในสมัยใด

^{๒๓} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์ วจีวิภาค ภาคที่ ๒ สมาส ตัทธิธ, พิมพ์ครั้งที่ ๓๗, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑๔๑.

^{๒๔} ชู.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๔/๓๖๙.

^{๒๕} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๖๔/๔๒๐-๔๒๑.

^{๒๖} ที.สี. (ไทย) ๙/๓๗๓/๑๕๖.

^{๒๗} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๗/๑๐.

ในสมัยนั้น มรรคมืองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ ก็เกิดขึ้น^{๒๘} จึงกล่าวได้ว่าปฏิบัติ ๔ คือ การปฏิบัติแบบ มัชฌิมาปฏิปทาเช่นกัน

ในคัมภีร์ชั้นรองจากพระไตรปิฎก ได้ให้คำนิยามเกี่ยวกับบุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญา ดังต่อไปนี้ ในคัมภีร์เนตติอรรถกถา พระธรรมบาลเถระ ได้จำแนกบุคคลประเภทที่ เรียกว่าสุขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญา ไว้ในสีหวิกกีฬิตนัยว่า บุคคลผู้มีทิฏฐิจริต มีอินทรีย์อ่อน^{๒๙} และได้กล่าวไว้ในติปุทกขลนัยว่า บุคคลโดยอ้อมหลุดพ้นด้วยการปฏิบัติสะดวก บรรลุช้า บุคคลนี้ชื่อว่า วิปจิตัญญู^{๓๐} ในคัมภีร์วิสุทธีมรรค พระพุทธโฆสเถระ ได้ให้ความหมายของปฏิบัติไว้ว่า “ปฏิบัติ” คือ การปฏิบัติ โดยอธิบายว่า การเจริญภาวนาสมาธิที่ดำเนินไปนับตั้งแต่ลงมือสำรวจจิต เจริญกัมมัฏฐานครั้งแรกจนถึงอุچارณานของฌานนั้นๆ เกิดขึ้น เรียกว่า ปฏิปทา คือการปฏิบัติ^{๓๑}

จากการศึกษาพบว่า บุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญา เป็นบุคคลที่มีกิเลสน้อย การปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นเป็นไปได้โดยสะดวกสบาย แต่เนื่องจากเป็นบุคคลไม่ค่อยมีปัญหา อินทรีย์ยังอ่อนก็เลยทำให้บรรลุได้ช้า จัดอยู่ในประเภทวิปจิตัญญูบุคคล มีทิฏฐิจริต โดยลักษณะ เป็นผู้ที่ไม่ค่อยมีปัญหา แต่มีความคิด มีทฤษฎีคล้ายๆ คนมีปัญหาเข้าข่ายเจ้าความคิด คิดจนเลยเถิด ขอบคิดว่าสิ่งนี้เป็นสิ่งที่ถูกต้อง ทำให้บรรลุได้ช้า

สรุปได้ว่า บุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญา หมายถึง บุคคลผู้ที่ปฏิบัติธรรมได้ โดยง่าย ไม่ต้องพบกับความลำบากในการปฏิบัติ แต่เป็นบุคคลผู้มีปัญญาน้อย และมีอินทรีย์ที่ยังอ่อน ทำให้บรรลุมรรคผลได้ช้านั่นเอง

๒.๒.๓ ทรรศนะของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับปฏิบัติ ๔

ในคัมภีร์อื่นๆ ที่มีนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา ได้ให้ความหมายของปฏิบัติเอาไว้ โดยมีความหมายสอดคล้องในทำนองเดียวกัน ดังนี้

๑. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของปฏิบัติในเชิง วิชาการไว้ว่า การปฏิบัติ ข้อปฏิบัติ หรือวิธีปฏิบัติ มีศัพท์เฉพาะเรียกว่า ปฏิปทา คำว่าปฏิบัติ ในที่นี้ มีความหมายจำเพาะหมายถึง ข้อปฏิบัติ วิธีปฏิบัติ หนทาง วิธีการ หรือวิธีดำเนินชีวิตให้ บรรลุถึงความดับทุกข์ ปฏิปทาเช่นนี้พระพุทธเจ้าได้ทรงกำหนดวางไว้แล้ว โดยสอดคล้องกับ

^{๒๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๖/๑๗๔.

^{๒๙} พระธรรมบาลเถระ, เนตติอรรถกถา, แปลโดย พระคันธสาราภิกขุ, (นครปฐม: ห้างหุ้นส่วน จำกัด ซีไอเอ็นเตอร์, ๒๕๕๑), หน้า ๕๓๐.

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓๗.

^{๓๑} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธีมรรค, หน้า ๑๓๙.

กระบวนการดับทุกข์ที่เป็นมัชฌิมนธรรม และเรียกปฏิปทานั้นว่า มัชฌิมาปฏิปทา แปลว่า ข้อปฏิบัติ มีในท่ามกลาง หรือเรียกง่าย ๆ ว่าทางสายกลาง หมายถึง ข้อปฏิบัติ วิธีการ หรือทางดำเนินชีวิตที่เป็นกลางๆ ตามธรรมชาติ สอดคล้องกับกฎธรรมชาติ พอเหมาะพอดีที่จะให้เกิดผลตามกระบวนการดับทุกข์ของธรรมชาติ มัชฌิมาปฏิปทานี้ มีชื่อเรียกง่าย ๆ ว่า มรรค ซึ่งแปลว่า ทาง โดยทางนี้มีส่วนประกอบ ๘ อย่าง และทำให้ผู้ดำเนินตามเป็นอารยชน จึงเรียกชื่อเต็มว่า อริยอัฏฐังคิกมรรค หรือ อารยอัษฎังคิกมรรค^{๓๒}

๒. **พระพรหมโมลี** (วิลาศ ญาณวโร ป.ธ. ๙) ได้ให้ความหมาย ปฏิปทา ไว้ว่า คือ ข้อวัตรปฏิบัติอันจักสัมฤทธิ์ผล ชักพาบบุคคลผู้บำเพ็ญให้ได้มีโอกาสไปอุบัติเกิดในภูมิต่างๆ เช่น บุคคลที่จะอุบัติเกิดเป็นองค์พระพรหม เสวยปณีสุขแสนล้ำเลิศ ณ เบื้องพรหมโลกนั้น ข้อปฏิบัติที่เป็นมูลฐานสำคัญคือ สมถภาวนา บุคคลผู้ที่มีศรัทธาแก่กล้า และยังเป็นผู้ที่มีใจฝึกใฝ่อยู่กับการเจริญภาวนา มีความอดุสาหะในการบำเพ็ญสมถกัมมัฏฐานจนได้สำเร็จฌานต่างๆ เท่านั้น จึงมีโอกาสไปอุบัติเกิดเป็นพระพรหม^{๓๓}

๓. **พระธรรมกิตติวงศ์** (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๙, ราชบัณฑิต) ได้ให้ความหมายของ ปฏิปทาไว้ว่า ปฏิปทา คือ ทางดำเนิน ข้อปฏิบัติ แนวทางปฏิบัติ ความประพฤติ ปฏิปทาในทางธรรม มักปรากฏต่อท้ายคำอื่นๆ เช่น มัชฌิมาปฏิปทา หมายถึง ข้อปฏิบัติอันเป็นสายกลาง ทุกขนิโรธปฏิปทา หมายถึง ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เป็นต้น ปฏิปทาในทางโลกมักถูกนำมาใช้ในความหมายว่า ความประพฤติ และใช้กับความประพฤติที่ดีงาม ไม่ใช้กับความประพฤติที่ไม่ดี^{๓๔}

๔. **พระเทพติลก** (ระแบบ จิตตภาโณ) ให้ความหมายว่า ปฏิปทา คือการประพฤติปฏิบัติของพุทธบริษัททั้งหลาย แต่เน้นไปที่พุทธบริษัทฝ่ายบรรพชิต ที่เรียกว่า สหธรรมิก ๕ คือ ภิกษุ ภิกษุณี สิกขมานา สามเณร สามเณรี การบรรลุผลของพุทธบริษัทเหล่านี้ มีความยาก มีความง่ายแตกต่างกัน^{๓๕}

^{๓๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๘, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๖), หน้า ๕๑๔.

^{๓๓} พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร ป.ธ. ๙), **ภูมิวิลาสินี**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๗), หน้า ๕๑๖.

^{๓๔} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๙, ราชบัณฑิต), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ “คำวัด”**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๓), หน้า ๔๘๙.

^{๓๕} พระเทพติลก (ระแบบ จิตตภาโณ), **ธรรมปริทรรศน์ ๒**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๒๔๑.

๕. พระครูสมุห์โพธิ์ จนทสิโล ได้ให้ความหมายที่เกี่ยวข้องกับปฏิบัติไว้ใน ธรรมภาคปฏิบัติ มีใจความว่า ทางปฏิบัติ หรือ ปฏิปทามรรค ได้แก่ บาบุญที่บุคคลได้กระทำอันเป็น ทางสำหรับกาย วาจา ใจเดิน จำแนกไว้ ๕ ทาง คือ (๑) ทางไปอบายภูมิ ได้แก่ อกุศลกรรมบถ ๑๐ มีโลภะ โทสะ โมหะ เป็นมูล (๒) ทางไปมนุสสภูมิ ได้แก่ มนุษยธรรม คือรักษาศีล ๕ ศีล ๘ หรือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ (๓) ทางไปกามาวจรสวรรค์ ได้แก่ มหากุศลจิต ๘ ดวง มีหิริ และโอตตัมปะ เป็นหัวหน้า เช่น ให้อทาน ฟังธรรม แสดงธรรม เป็นต้น (๔) ทางไปพรหมโลก ได้แก่ การเจริญสมณภาวนา จนได้ฌาน (๕) ทางไปพระนิพพาน ได้แก่ การเจริญวิปัสสนาภาวนา จนบรรลุมรรค ผล นิพพาน ในบรรดาทาง ๕ สายนี้ ทางไปนิพพานเป็นทางแห่งสันติเป็นทางที่ให้ถึงความบริสุทธิ์หมดจด^{๓๖}

๖. จำรูญ ธรรมดา ได้ขยายความจากคัมภีร์เนตติหรือเนตติปกรณ์ ได้แสดงเกี่ยวกับ บุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญา ไว้ในเนตติฎิปปณี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎกว่า คือ บุคคลที่เป็นทิวฐิจริต เป็นบุคคลผู้มีปัญญาน้อย มีความสามารถในการคิดวิเคราะห์ได้ช้า มีความชอบคิดหลายเรื่อง ผู้มีจริตในด้านความคิดลักษณะนี้จัดเป็นทิวฐิจริต กล่าวคือ บุคคลที่มี ลักษณะเน้นในด้านความคิด มีกระบวนการคิดที่มีทฤษฎีและหลักการ ซึ่งมีพฤติกรรมคล้ายๆ กับ ปัญญาในการวินิจฉัยธรรม (ธัมมวิจย) บุคคลประเภทนี้เป็นผู้มากด้วยความคิด ซึ่งอาจทำให้เกิด ความเห็นผิด (ทิวฐิวิปลลาส) และชอบตัดสินว่าสิ่งนี้เป็นสิ่งที่ถูกต้องจึงทำให้ถูกจัดอยู่ในประเภท วิปจิตัญญบุคคล แม้ว่าควรจะไปจัดเป็นเนยบุคคล โดยเหตุที่จัดเป็น วิปจิตัญญ เพราะถือว่า ทิวฐิจริตนี้มีลักษณะคล้ายกับปัญญา เช่น คนมีปัญญาในทางโลกที่เรียกว่าเป็นผู้มีความฉลาด โดยความเป็นจริงแล้วอาจไม่ใช่ปัญญาทางโลกุตตระ จึงจัดเป็นทิวฐิจริต^{๓๗}

จากการศึกษาความหมายของปฏิบัติ พบว่า ปฏิบัติ มีความหมายตามรูปศัพท์ว่า การปฏิบัติ ความหมายในพระไตรปิฎก และคัมภีร์ชั้นรองจากพระไตรปิฎก ให้ความหมายของ ปฏิบัติในทำนองเดียวกัน คือการปฏิบัติเพื่อเดินทางไปให้ถึงจุดหมาย และจุดหมายที่สำคัญที่สุด คือการปฏิบัติเพื่อความสิ้นอาสวะกิเลสนั่นเอง

๒.๓ ประเภทของปฏิบัติ ๔

ปฏิบัติ ๔ ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทแต่ละประเภทมีลักษณะ และรายละเอียดที่ แตกต่างกัน เพราะมีปัจจัยที่เกื้อหนุนต่อการปฏิบัติและปัจจัยที่ทำให้เกิดความเชื่อมั่นซ้ำในการปฏิบัติ

^{๓๖} พระครูสมุห์โพธิ์ จนทสิโล, ธรรมภาคปฏิบัติ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๒๖-๒๗.

^{๓๗} จำรูญ ธรรมดา, เนตติฎิปปณี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๖), หน้า ๘๒-๘๓.

ที่แตกต่างกัน ผู้วิจัยจึงตั้งประเด็นศึกษาเกี่ยวกับปฏิบัติทาแต่ละประเภท โดยการแสดงความหมายประเภท และลักษณะในแต่ละปฏิบัติทา โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๓.๑ ทุกขาปฏิบัติทา ทันทธาภิญญา

ความหมายของ ทุกขาปฏิบัติทา ทันทธาภิญญา ผู้วิจัยได้แยกความหมายไว้ดังนี้

คำว่า “ทุกขาปฏิบัติทา” แยกออกเป็นคำว่า “ทุกขา” และคำว่า “ปฏิบัติทา” แต่สำหรับคำว่าปฏิบัติทา นั้นได้ศึกษามาแล้ว ทำให้ทราบความหมายว่า หมายถึง การปฏิบัติ ส่วนคำว่า ทุกขา เป็นคำที่แปลทับศัพท์มาจากภาษาบาลีว่า “ทุกข” แปลว่า ทุกข์ มีความหมายว่า ความลำบาก ความไม่สบายกายไม่สบายใจ สภาวะที่ทำให้ยากที่จะอดทน คือ ยากที่จะทนได้^{๓๘}

จากความหมายตามรูปศัพท์ คำว่า ทุกขา มาจากคำว่าทุกข์นั่นเอง หมายถึง ความลำบากทั้งกายและใจ นอกจากนี้ยังมีนักปราชญ์ในทางพระพุทธศาสนาในยุคปัจจุบันได้ให้ความหมายของคำว่า ทุกข์ ไว้อย่างหลากหลาย เช่น พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต) ได้ให้ความหมายของคำว่า ทุกข์ ไว้ถึง ๓ หัวข้อด้วยกัน คือ

๑. ทุกข์ หมายถึง สภาพที่ทนอยู่ได้ยาก สภาพคงอยู่ไม่ได้ เพราะถูกบีบคั้นด้วยความเกิดขึ้น และความดับสลาย เนื่องจากต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่ไม่ขึ้นต่อตัวมันเอง

๒. อาการแห่งทุกข์ที่ปรากฏขึ้น หรืออาจปรากฏขึ้นแก่มนุษย์ จะพบเห็นได้ในคำว่าทุกขอริยสัจจ์ ซึ่งเป็นข้อที่ ๑ ในอริยสัจจ์ ๔

๓. สภาพที่ทนได้ยาก ความรู้สึกไม่สบาย ได้แก่ทุกขเวทนา ถ้ามาคู่กับโทมนัส ทุกข์ หมายถึง ความไม่สบายกาย คือ ทุกข์กาย (โทมนัส คือ ความไม่สบายใจ) แต่ถ้ามาลำพัง (ในเวทนา ๓) ทุกข์ หมายถึง ความไม่สบายกายไม่สบายใจ คือทุกข์ทั้งกาย และทุกข์ใจ^{๓๙}

จากการศึกษาความหมายของคำว่า ทุกขา พบว่าทั้งความหมายตามรูปศัพท์ และความหมายจากนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา ได้ให้ความหมายของคำว่า ทุกขา คือ การประสบกับความทุกข์นั่นเอง เป็นความลำบากทั้งทางกาย และทางใจ ดังนั้นรวมความคำว่า ทุกขาปฏิบัติทา ก็จะได้ความหมายคือ การปฏิบัติที่ลำบาก ปฏิบัติทาประเภทนี้แสดงถึงความสามารถในการระงับกิเลสด้วยกำลังของอินทรีย์ เช่น ผู้ปฏิบัติที่มีราคะ โทสะ โมหะแรงกล้า ต้องเสวยทุกขโทมนัสเนื่องจากราคะ โทสะ โมหะนั้นนี้อยู่เนืองๆ หรือเจริญกรรมฐานที่มีอารมณ์ไม่น่าชื่นใจ เช่น อสุภะ เป็นต้น อีกทั้งอินทรีย์ก็อ่อน จึงบรรลุลोकุตตรมรรคล่าช้า

^{๓๘} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๙, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด ศัพท์วิเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: เลียงเชียง, ๒๕๕๘), หน้า ๔๓๒.

^{๓๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พลีธัมม์, ๒๕๕๖), หน้า ๑๓๕.

คำว่า ทันธาภิญญา โดยแยกศึกษาเป็น ๒ คำคือ คำว่า ทันธา มาจากภาษาบาลีว่า ทนฺธ แปลว่า เวลา โง่ ทราม ฉื่อย ช้า ในพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถานได้ให้ความหมายของ ทันธ (ทันทะ) ไว้ว่า ช้าๆ เกียจคร้าน หนัก เวลา เช่น ทันธปัญญา คือ ปัญญาเวลา^{๔๐} และคำว่า ภิญญา มาจากคำว่า อภิญญา คือ การรู้แจ้ง^{๔๑} หมายถึง ช่วงได้ฌานแล้ว คือ นับตั้งแต่อุปจาระจนถึงอัปปนา ช่วงนี้เรียกว่า “อภิญญา” ซึ่งอภิญญานี้ไม่ได้หมายถึง “อภิญญา ๖” ตามที่เข้าใจโดยทั่วไป แต่ในที่นี้หมายถึงการบรรลุ จึงจะสามารถอธิบายตามแนวนี้ได้ ถ้าถือเอาโดยไม่แยกแยะ มันก็จะเกิดขัดกันว่า เพราะว่าอภิญญา ๖ นั้นจะต้องเข้าจตุตถฌานก่อน อภิญญาในที่นี้ แปลว่า การถึง การบรรลุถ้ากล่าวถึงเรื่องของฌาน ก็หมายถึง “การได้ฌาน” แต่ถ้าเป็นสายวิปัสสนาก็จะหมายถึง “การบรรลุมรรคผล”^{๔๒}

เมื่อรวมความแล้วคำว่า ทันธาภิญญา หมายถึง การรู้แจ้งอย่างเชื่องช้า หมายถึง การบรรลุมรรคผลที่เป็นไปอย่างล่าช้านั่นเอง ดังนั้น เมื่อรวมความทั้งหมด คำว่า ทุกขาปฏิบัติ ทันธาภิญญา จึงหมายถึงการปฏิบัติที่เต็มไปด้วยความยากลำบาก เป็นทุกข์ อีกทั้งเป็นการปฏิบัติที่ได้บรรลุมรรคผลอย่างเชื่องช้าอีกด้วย ในพระไตรปิฎก พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ว่าทุกขาปฏิบัติ ทันธาภิญญา เป็นปฏิบัติประเภทที่ปฏิบัติแบบยากลำบาก อีกทั้งบรรลุได้ช้า เป็นการปฏิบัติที่มีความต่ำทั้ง ๒ ส่วน ในส่วนแรก ต่ำเพราะปฏิบัติลำบาก และในส่วนที่สองต่ำเพราะรู้ได้ช้า^{๔๓}

ในพระสุตตันตปิฎก แสดงถึงความยากลำบากในการปฏิบัติของบุคคลประเภทนี้ไว้ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นความไม่งามในกาย มีสัญญาว่าปฏิภูลในอาหาร พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวงอยู่ มีมรณสัญญาที่ตั้งมั่นดีภายใน แต่อินทรีย์ ๕ ประการ คือ สัทอินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาอินทรีย์ ปัญญินทรีย์ มีกำลังอ่อน จึงบรรลุคุณวิเศษเพื่อความสิ้นอาสวะช้าเรียกว่า ทุกขาปฏิบัติ ทันธาภิญญา^{๔๔} จากพระสูตรดังกล่าว พระอรรถกถาจารย์ได้อรรถาธิบายว่า การพิจารณาเห็นในกายของตนว่าไม่งามด้วยการเข้าไปเปรียบเทียบกับบอสุกะ ๑๐ ที่ตนเห็นจากภายนอก การเห็นในที่นี้หมายถึงเห็นกายของตนด้วยปัญญาว่า เป็นสิ่งไม่งาม เป็นสิ่งปฏิภูล ประกอบด้วยความไม่น่ายินดี คือความหมายรู้น่าเบื่อหน่ายในโลกทั้งหมด พิจารณาเห็นสังขารอันเป็นไปโดยความเป็นของไม่เที่ยง สัญญาอันเกิดขึ้นเพราะการระลึกถึงความตาย ก็เข้าไป

^{๔๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๕๒๐.

^{๔๑} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๓๙.

^{๔๒} จำรูญ ธรรมดา, เนตติปฏิปณี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก, หน้า ๗๘.

^{๔๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๕๒/๑๑๒-๑๑๓.

^{๔๔} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๓/๒๒๘.

ตั้งไว้ด้วยดีในภายในกายของตน วิปัสสนาจึงมีกำลังด้วยเหตุเพียงเท่านั้น ได้แก่ กำลังของพระผู้ยังต้องศึกษา (เสขบุคคล) อีกประการหนึ่งที่เรียกว่าทุกขาปฏิบัติ เพราะเจริญสุภะเป็นต้นเหล่านั้น ด้วยอารมณ์ที่ไม่สดชื่น เนื่องจากเป็นกรรมฐานที่ไม่น่าพอใจแก่ตน ชื่อว่าปฏิบัติลำบาก เป็นการยากที่ผู้มีอุปนิสัยรักสวรั้งามจะเจริญสุภกรรมฐานจะปฏิบัติได้สบาย อีกทั้งเพราะอินทรีย์ยังอ่อน ทำให้บรรลุได้อย่างเชื่องช้า ในพระอภิธรรมปิฎกระบุว่า ปัญญาที่เป็นทุกขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญา คือ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฐิเกิดขึ้นแก่โยคาวจร บุคคลผู้ทำสมาธิให้เกิดขึ้นโดยยากลำบาก ทั้งรู้ฐานะนั้นช้า เรียกว่า ปัญญาที่เป็นทุกขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญา^{๔๕} จากข้อความดังกล่าว ทำให้ทราบว่า เหตุที่ปฏิบัติประเภนี้ได้อีกชื่อว่าทุกขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญา เพราะปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติจะเกิดขึ้นได้โดยยาก ความสามารถที่จะนำปัญญามาใช้ในการชำระกิเลส จึงขาดประสิทธิภาพ ทำให้รู้ได้ช้า

ในคัมภีร์ชั้นรองจากพระไตรปิฎก ได้ให้นิยามความหมายของ ทุกขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญา ในลักษณะที่เป็นไปในทิศทางเดียวกัน ดังนี้

ในคัมภีร์เนตติอรรถกถา พระธรรมบาลเถระ ได้ให้ความหมาย และจำแนกประเภทของ ทุกขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญา ไว้ในสัททวิภังคินัยว่า บุคคลผู้มีต้นหาจริต มีอินทรีย์อ่อน ย่อมหลุดพ้น ด้วยการปฏิบัติลำบาก และบรรลุช้า บุคคลผู้มีต้นหาจริตยึดติดในกาม พระศาสนา หรือเพื่อน พรหมจรรย์คนใดคนหนึ่งแสดงธรรมแก่เขาว่า กามอันหาประโยชน์มิได้ เขาย่อมสละสิ่งที่น่าพอใจ ได้โดยยาก ดังนั้น จึงเรียกว่า ปฏิบัติลำบาก^{๔๖}

จำรูญ ธรรมดา ได้ขยายความจากคัมภีร์เนตติ หรือเนตติปกรณ์เกี่ยวกับการปฏิบัติ ประเภททุกขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญาไว้ในหนังสือเนตติฎีปนี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎกว่า ต้องใช้วิธีการโดยทุกวิถีทาง ไม่ว่าจะสอนโดยสอบสวน ไต่สวน บุคคลประเภทนี้ต้องมีอคคหะ (ท่องจำ) ปริพุจฉา (วิเคราะห์วิจัยสอบถาม) โยนิโสมนสิการ เรียกว่าต้องพยายามมาก และต้องมี กัลยาณมิตร หรือกัมมัฏฐานาจารย์คอยแนะนำอยู่ตลอด นั้นหมายความว่า ควรเข้าปฏิบัติในสำนักของพระอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญที่มีประสบการณ์ทั้งปริยัติและปฏิบัติคอยแนะนำ เพราะเมื่อปฏิบัติยาก และเกิดความทุกข์ ปฏิบัติไปก็มีอุปสรรคต่างๆ นานัปการที่เป็นอุปสรรคคอยขัดขวางอยู่เรื่อยๆ หรืออาจมีปัจจัยภายนอกมารบกวน บางคนปฏิบัติลำบาก เช่น มีนิวรณ์เกิดขึ้นบ่อยครั้ง ทำให้ไม่เกิดสมาธิ การปฏิบัติเช่นนี้เรียกว่า ทุกขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญา^{๔๗}

^{๔๕} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๐๑/๕๑๓.

^{๔๖} พระธรรมบาลเถระ, เนตติอรรถกถา, หน้า ๕๓๐.

^{๔๗} จำรูญ ธรรมดา, เนตติฎีปนี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก, หน้า ๗๙.

พระเทพดิลก (ระแบบ จิตตภาโณ) ได้ให้ความหมาย ทุกขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญา คือ ปฏิบัติลำบาก ทั้งรู้ได้ช้า เช่น ภิกษุณีรูปหนึ่งท่านเจริญกัมมัฏฐานอยู่ถึง ๒๕ ปี ตั้งแต่วัยสาวจนมีอายุมาก แม้ใจจะสงบสักขณะหนึ่งยังไม่มี แต่อาศัยความเชื่อมั่นว่า ธรรมะเหล่านี้พระพุทธรองค์ได้ตรัสรู้มาแล้ว และได้ทรงสั่งสอนให้กับสาวกทั้งหลาย มีผู้ปฏิบัติตามจนบรรลุมรรคผลเป็นอันมาก ท่านจึงเพียรพยายามแม้จะประสบความทุกข์อย่างแสนสาหัสในการหาสถานที่สงบเพื่อบำเพ็ญสมณธรรม และในที่สุดก็สามารถบรรลุอรหัตตผล หรือในกรณีพระจักขุบาล บำเพ็ญเพียรไม่นอนตลอด ๓ เดือน จนบรรลุมรรคผลไปพร้อมกับดวงตาที่บอด บรรลุเป็นพระอรหันต์ประเภท สุขขวิปัสสกะ คือกิเลสหมดสิ้นไป แต่ปราศจากคุณวิเศษอื่นๆ เช่น ปฏิสัมภिता เป็นต้น พึงเห็นได้ว่านี่คือปฏิบัติที่มีลักษณะการปฏิบัติที่ลำบาก และรู้ได้ช้าของพระจักขุบาลเถระ^{๔๘} ซึ่งสอดคล้องกับความเห็นของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ที่ได้รจนาไว้ในหนังสือ ธรรมวิภาคปริเฉทที่ ๒ ว่า ทุกขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญา คือการปฏิบัติของภิกษุผู้ได้บรรลุธรรมพิเศษ ที่ต้องปฏิบัติด้วยความลำบาก และทั้งรู้ได้ช้า เช่นกรณีของพระจักขุบาลเถระ ท่านถือเนสัชชิกฤตงค์ไม่นอนตลอดพรรษาจนจักขุบอด ได้รับความลำบาก บรรลุธรรมพิเศษได้ช้า^{๔๙}

สรุปความว่า ทุกขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญา มีความหมายตามรูปศัพท์ว่าเป็นการปฏิบัติลำบาก ทั้งบรรลุได้ช้า ในคัมภีร์พระไตรปิฎก และคัมภีร์ชั้นรองจากพระไตรปิฎก ตลอดจนความหมายในทรรศนะของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาก็ได้ให้ความหมายในลักษณะเดียวกัน คือ เป็นการปฏิบัติที่ยากพบกับความลำบากในการปฏิบัติ อีกทั้งความสำเร็จ คือ การบรรลุมรรคผลยังเป็นไปอย่างเชื่องช้าด้วย

๒.๓.๒ ทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา

ความหมายของ ทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา ผู้วิจัยได้แยกความหมายไว้ดังนี้

คำว่า “ทุกขาปฏิบัติ” หมายถึง การปฏิบัติลำบาก ดังที่ได้ศึกษามาแล้วในส่วนของปฏิบัติที่ ๑ ส่วนคำว่า “ขิปปาภิญญา” วิเคราะห์ศัพท์ได้ดังนี้ คือ คำว่า ขิปปา เป็นคำแปลทับศัพท์มาจากภาษาบาลีว่า ขิปป มีความหมายว่า เร็ว ด่วนพลัน และคำว่า ภิญญา มาจากคำว่า อภิญญา หมายถึง การรู้แจ้ง ดังที่ได้ศึกษามาแล้วในส่วนของปฏิบัติที่ ๑ เมื่อรวมเป็นศัพท์ว่า ขิปปาภิญญา จึงหมายถึง บรรลุได้เร็วฉับพลัน

ดังนั้น ทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา จึงหมายถึง การปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว หรือรู้ได้อย่างฉับพลัน ในพระไตรปิฎกได้แสดงความหมายไว้ว่า ทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา เป็นปฏิบัติ

^{๔๘} พระเทพดิลก (ระแบบ จิตตภาโณ), ธรรมปริทรรศน์ ๒, หน้า ๒๔๑.

^{๔๙} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๓๘, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๕๑.

ประเภทที่ปฏิบัติได้ยาก ต้องพบกับความลำบาก แต่บรรลุได้อย่างรวดเร็ว พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ว่า การปฏิบัติแบบทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา ยังเป็นการปฏิบัติที่มีความต่ำ เพราะปฏิบัติลำบาก อีกนัยหนึ่ง บุคคลที่มีปฏิปทาแบบทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา คือ บุคคลผู้พิจารณาเห็นความไม่งามในกาย มีสัญญาว่าปฏิภูลในอาหาร พิจารณาถึงความไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวงอยู่ มีมรณสัญญาที่ตั้งมั่นดีภายใน อินทรีย์ทั้ง ๕ ประการ ได้แก่ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ และปัญญินทรีย์มีความแก่กล้า จึงบรรลุคุณวิเศษเพื่อความสิ้นอาสวะได้เร็ว นี้เรียกว่า ทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา^{๕๐} จากพระสูตรดังกล่าว ทำให้ทราบถึงการปฏิบัติแบบทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา ในการเจริญอสุภกรรมฐาน เมื่อปฏิบัติก็พบกับความยากลำบาก แต่ผู้ปฏิบัติมีอินทรีย์แก่กล้า ทำให้บรรลุผลได้อย่างรวดเร็ว ปฏิปทาประเภทนี้จึงเป็นการปฏิบัติที่ลำบากแต่สามารถบรรลุได้เร็ว ในพระอภิธรรมปิฎกอธิบายว่า ปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติประเภททุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา คือ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความไม่หลงมกมาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิลกฐิเกิดขึ้นแกโยคาวจรบุคคล ผู้ทำสมาธิให้เกิดขึ้นโดยยาก โดยลำบาก แต่รู้ฐานะนั้นได้เร็ว^{๕๑}

จากข้อความดังกล่าวพบว่า ทางด้านปัญญา ในการพิจารณาธรรมะสำหรับปฏิปทาประเภททุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา เป็นการแสดงให้เห็นว่า แม้จะมีความลำบากในการปฏิบัติแต่สามารถรู้ได้อย่างรวดเร็ว นอกจากนี้ในคัมภีร์ชั้นรองจากพระไตรปิฎก ก็ยังนิยามความหมายของทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา ในทิศทางเดียวกัน ดังนี้

ในคัมภีร์เนตติอรรถกถา พระธรรมบาลเถระ ได้ให้ความหมาย และจำแนกประเภทของทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา ไว้ในสืหวิกกัณฐินัยว่า บุคคลผู้มีต้นหาจริต มีอินทรีย์แก่กล้า ย่อมหลุดพ้นด้วยการปฏิบัติลำบาก แต่บรรลุได้เร็ว บุคคลผู้มีต้นหาจริตยึดติดในกาม พระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจรรย์คนใดคนหนึ่งแสดงธรรมแก่เขาว่า กามอันหาประโยชน์มิได้ เขาสละสิ่งที่น่าพอใจได้โดยยาก ดังนั้นจึงเรียกว่า ปฏิบัติลำบาก^{๕๒}

จํารูญ ธรรมดา ได้ขยายความจากคัมภีร์เนตติ หรือเนตติปกรณ์ เกี่ยวกับปฏิปทาประเภททุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา ไว้ในหนังสือเนตติฎีปนี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎกว่าการปฏิบัติมักเป็นทุกข์ มีอะไรมารบกวนอยู่เสมอ คือหมายความว่า มีธรรมที่เป็นปฏิปักษ์มารบกวน แต่สามารถบรรลุผลได้เร็ว^{๕๓}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้รจนาไว้ในหนังสือ ธรรมวิภาคปริเฉทที่ ๒ ว่า ทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา คือการปฏิบัติของภิกษุผู้ได้บรรลุธรรมพิเศษที่ปฏิบัติ

^{๕๐} อก.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๓/๒๒๙.

^{๕๑} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๐๑/๕๑๓.

^{๕๒} พระธรรมบาลเถระ, เนตติอรรถกถา, หน้า ๕๓๐.

^{๕๓} จํารูญ ธรรมดา, เนตติฎีปนี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก, หน้า ๘๑.

ด้วยความลำบาก แต่รู้ได้เร็ว พึงเห็นเช่นภิกษุผู้อาพาธ ได้สวดยทุกขเวทนาถ้าเป็นอารมณ์พอได้ บรรลุธรรมพิเศษแล้วก็ดับจิต ที่เรียกว่าชีวิตสมสึสี^{๕๔}

พระเทพดิลก (ระแบบ จิตตภาโณ) ได้ให้ความหมายของ ทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา คือ ปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว ข้อนี้อย่าง ตัวอย่าง เช่น ภิกษุบางรูปปฏิบัติกัมมัฏฐานด้วยความลำบาก ทุกข์ทรมาน ตัวอย่างเช่น พระโสณโกฬวิริยะ เติมนจกรมจนเท้าแตกเลือดไหลโชกเปื้อนสถานที่ จกรม เมื่อพระพุทธองค์เสด็จมาแนะนำการปฏิบัติ โดยอุปมาเหมือนกับพิน ๓ สาย คือสายพินที่ หย่อนหรือตึงเกินไปเมื่อตีตไปก็จะมีไฟไหม้ หากตึงมากสายพินก็อาจจะขาดได้ จะต้องตั้ง ให้มีความพอดี เสียงที่ได้จึงจะไพเราะ ท่านโสณโกฬวิริยะก็ปฏิบัติตาม ไม่นานท่านก็บรรลุเป็น พระอรหันต์ หรือกรณีภิกษุบางรูปประสบทุกขเวทนา ด้วยโรคภัยไข้เจ็บเสียดแทงจนถึงแก่ มรณภาพ ได้รับฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าบ้าง พระอัครสาวกบ้าง ในที่สุดท่านก็ได้บรรลุ เป็นพระอรหันต์บนเตียงพร้อมทั้งดับชีวิตลงด้วย สำนวนบาลีใช้คำว่า ชีวิตสมสึสี คือชีวิตดับพร้อมกับกิเลสดับ กิเลสดับพร้อมกับชีวิตดับ^{๕๕}

สรุปความว่า ทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา มีความหมายตามรูปศัพท์คือ การปฏิบัติลำบาก แต่บรรลุได้เร็ว ความหมายในพระไตรปิฎก และคัมภีร์ชั้นรองจากพระไตรปิฎก ได้ให้ความหมายใน ทำนองเดียวกัน หมายถึง ปฏิบัติลำบาก แต่บรรลุได้เร็ว เพราะในระหว่างการปฏิบัติ มักได้รับความทุกข์ยากลำบาก มีธรรมที่เป็นปฏิปักษ์มารบกวน แต่เนื่องจากเป็นการปฏิบัติของผู้ที่มีอินทรีย์ แก่กล้า ทำให้สามารถบรรลุมรรคผลได้อย่างรวดเร็ว

๒.๓.๓ สุขปฏิบัติ ทันทธาภิญญา

ความหมายของ สุขปฏิบัติ ทันทธาภิญญา ผู้วิจัยได้แยกความหมายไว้ดังนี้

คำว่า “สุขปฏิบัติ” โดยแยกศึกษาความหมายคำว่า “สุข” และคำว่า “ปฏิบัติ” โดย ปฏิบัติ หมายถึง การปฏิบัติ ดังที่ได้ทราบความหมายมาแล้วในปฏิบัติที่ ๑ ส่วนคำว่า “สุข” เป็นคำแปลทับศัพท์มาจากภาษาบาลีว่า “สุข” มีความหมายว่า ความสุข ความสะดวก ความสบาย ความสำราญ (สบายกายสบายใจ)

จากความหมายตามรูปศัพท์ คำว่า สุข มาจากคำว่า สุข หมายถึง ความสุขทั้งทางกาย และทางใจ นักปราชญ์ในทางพระพุทธศาสนายุคปัจจุบันได้แสดงทัศนะในเรื่องความหมายของ ความสุข เช่น พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต) ได้ให้ความหมายของคำว่า “สุข” หมายถึง ความสบาย ความสำราญ ความฉ่ำชื่นรื่นกายรื่นใจ มี ๒ อย่าง คือ ๑) กายิกสุข สุขทางกาย ๒) เจตสิกสุข สุขทางใจ อีกหมวดหนึ่ง มี ๒ อย่าง คือ ๑) สามิสสุข สุขอิงอามิส คือ อาศัยกามคุณ

^{๕๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมวิภาค ปริจเฉทที่ ๒, หน้า ๕๑.

^{๕๕} พระเทพดิลก (ระแบบ จิตตภาโณ), ธรรมปริทรรศน์ ๒, หน้า ๒๔๒.

๒) นิรามิสสุข สุขไม่อิงอามิส คือ อิงเนกขัมมะ หรือ สุขที่เป็นอิสระ ไม่ขึ้นต่อวัตถุ^{๕๖} ส่วนคำว่า “ปฏิบัติ” หมายถึง การปฏิบัติ ดังนั้น เมื่อรวมประกอบขึ้นเป็นคำแล้ว สุขปฏิบัติ ก็จะได้ความหมายว่า เป็นการปฏิบัติที่ได้รับความสะดวกสบาย ทำให้มีความสุข

คำว่า ทันทธาภิญญา หมายถึง การรู้ได้ช้า บรรลุช้า เนื่องจากเป็นการปฏิบัติของผู้ที่มีอินทรีย์อ่อน ดังที่ได้ศึกษามาแล้วในปฏิบัติที่ ๑ เมื่อรวมศัพท์แล้วได้เป็น สุขปฏิบัติ ทันทธาภิญญา ซึ่งหมายถึง การปฏิบัติที่สะดวก แต่บรรลุได้ช้า ในพระไตรปิฎกกล่าวว่ สุขปฏิบัติ ทันทธาภิญญา เป็นปฏิบัติประเภทที่ปฏิบัติแบบสะดวกสบาย แต่รู้ได้ช้า พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ว่า การปฏิบัติแบบสุขปฏิบัติ ทันทธาภิญญา เป็นการปฏิบัติที่มีความต่ำ เพราะรู้ได้ช้า^{๕๗} และได้แสดงเกี่ยวกับบุคคลประเภทสุขปฏิบัติ ทันทธาภิญญาว่า บุคคลผู้สังัดจากกาม และอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว มีราคะ โทสะ โมหะไม่แรงกล้า ไม่ต้องเสวยทุกขโทมนัสเนื่องจากราคะ โทสะ โมหะนั้นเนื่องนิตย์ หรือเจริญสมาธิได้มาน ๔ อันเป็นสุขประณีต เช่น บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ แต่อินทรีย์ ๕ คือ สัทธินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมာธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ มีกำลังอ่อน จึงบรรลุคุณวิเศษเพื่อความสิ้นอาสวะช้า^{๕๘}

จากข้อความในพระสูตรดังกล่าวพบว่า บุคคลประเภทสุขปฏิบัติ ทันทธาภิญญา เป็นบุคคลที่เจริญสมาธิจนบรรลุฌาน ทำให้ได้รับความสุขอันประณีต แต่เนื่องจากผู้ปฏิบัติมีอินทรีย์อ่อน จึงทำให้บรรลุมรรคผลช้า และในพระอภิธรรมปิฎกระบุว่า ปัญญาที่เป็น สุขปฏิบัติ ทันทธาภิญญา คือ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความไม่หลงมกมาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฐิ เกิดขึ้น แก่โยคาวจรบุคคลผู้ทำสมาธิให้เกิดขึ้นโดยไม่ยาก โดยไม่ลำบาก แต่รู้ฐานะนั้นช้า เรียกปัญญานั้นว่า เป็นปฏิบัติประเภทสุขปฏิบัติ ทันทธาภิญญา^{๕๙}

จากข้อความดังกล่าวสังเกตได้ว่า แม้จะเป็นผู้ที่ปฏิบัติแบบสะดวกสบาย แต่เนื่องจากผู้ปฏิบัติมีปัญหาบ่อย จึงทำให้บรรลุมรรคผลได้ช้า นอกจากนี้ในคัมภีร์ชั้นรองจากพระไตรปิฎก รวมทั้งวรรณคดีของนักวิชาการในยุคปัจจุบัน ได้นิยาม ความหมายของบุคคลประเภทสุขปฏิบัติ ทันทธาภิญญาในทิศทางเดียวกัน ดังนี้

ในคัมภีร์เนตติอรรถกถา พระธรรมบาลเถระ ได้ให้ความหมายและจำแนกประเภทของ สุขปฏิบัติ ทันทธาภิญญา ไว้ในสัททิกกัณฐกนิพนธ์ว่า บุคคลผู้มีทิฐิจริตมีอินทรีย์อ่อน ย่อมหลุดพ้นด้วยการปฏิบัติสะดวก แต่บรรลุช้า บุคคลผู้มีทิฐิจริต คือ เห็นว่ากามมีโทษ แต่ยังละอนุสัยในกามไม่ได้ จึงชวนชวายเป็นอัตตภิณยานุโยคอยู่ พระศาสดา หรือเพื่อนพรหมจรรย์ที่ควรเคารพคนใด

^{๕๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๕.

^{๕๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๕๒/๑๑๒-๑๑๓.

^{๕๘} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๓/๒๒๙.

^{๕๙} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๐๑/๕๑๔.

คนหนึ่งแสดงธรรมเรื่องความหาประโยชน์ไม่ได้ของกามแก่เขา เพราะเขาไม่ปรารถนากามตั้งแต่ต้น แล้วจึงสละกามได้โดยง่ายโดยไม่ถูกทุกข้อใจครอบงำ จึงเรียกว่า ปฏิบัติสะดวก^{๖๐}

จำรูญ ธรรมดา ได้ขยายความจากคัมภีร์เนตติหรือเนตติปกรณ์ เพื่ออธิบายเกี่ยวกับ ปฏิบัติสะดวก สุกขาปฏิบัติ ในหนังสือเนตติฎีปนี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก ไว้ว่า ปฏิบัติสะดวกนี้เป็นการปฏิบัติของฆราวาสที่เป็นทิวัจฉิต โดยที่การปฏิบัติเป็นไปได้โดยง่าย แต่บรรลุช้า^{๖๑}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้รจนาไว้หนังสือธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒ ว่า สุกขาปฏิบัติ ทันทวิญญา คือหมายเอาความปฏิบัติของภิกษุผู้ได้บรรลุธรรมพิเศษ ปฏิบัติสะดวก แต่รู้ได้ช้า เช่นกรณีผู้เรียนกัมมัฏฐานไม่ถูกแก่จริตมานาน กว่าจะได้เรียนกัมมัฏฐาน ถูกแก่จริต ทำให้บรรลุธรรมพิเศษได้ช้า^{๖๒}

พระเทพดิลก (ระแบบ จิตตภาโณ) กล่าวว่าสุกขาปฏิบัติ ทันทวิญญา คือ การปฏิบัติสะดวก แต่รู้ได้ช้า ข้อนี้ยกตัวอย่าง เช่น บุคคลบางคนนั้นปฏิบัติแบบสบายๆ เรียนกัมมัฏฐานอย่างไม่ถูกกับจริตของตนก็เปลี่ยนแปลงกันไปเรื่อยๆ ต้องผ่านเวลานานก็ไม่บรรลุธรรม เมื่อมีโอกาส ท่านจึงได้เรียนกัมมัฏฐานที่ถูกกับจริต ท่านก็บรรลุธรรมผลได้ แต่ก็ต้องใช้เวลา^{๖๓}

สรุปได้ว่า สุกขาปฏิบัติ ทันทวิญญา มีความหมายตามรูปศัพท์ว่า ปฏิบัติสะดวก แต่บรรลุได้ช้า ในพระไตรปิฎก และคัมภีร์ชั้นรองจากพระไตรปิฎกได้ให้ความหมายไปในทิศทางเดียวกัน คือการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น ด้วยความสะดวกสบายไม่ต้องพบกับความลำบากในการปฏิบัติ แต่เนื่องจากการปฏิบัติของบุคคลที่มีปัญญาน้อย และมีอินทรีย์อ่อน ทำให้บรรลุธรรมผลได้ช้า

๒.๓.๔ สุกขาปฏิบัติ ขิปปาวิญญา

ความหมายตามรูปศัพท์ของสุกขาปฏิบัติ ขิปปาวิญญา ผู้วิจัยได้แยกความหมายของคำว่า สุกขาปฏิบัติ ดังแสดงไว้ในปฏิบัติที่ ๓ แล้ว คือ การปฏิบัติสบาย และคำว่า ขิปปาวิญญา หมายถึงรู้ได้เร็ว หรือ บรรลุได้เร็วฉับพลัน ดังแสดงไว้ในปฏิบัติที่ ๒ ดังนั้น สรุปได้ว่า สุกขาปฏิบัติ ขิปปาวิญญา คือ การปฏิบัติที่เป็นโดยสะดวกสบาย อีกทั้งบรรลุธรรมได้โดยง่ายนั่นเอง ในพระไตรปิฎกแสดงไว้ว่า สุกขาปฏิบัติ ขิปปาวิญญา เป็นปฏิบัติประเภทปฏิบัติสะดวกสบาย

^{๖๐} พระธรรมบาลเถระ, เนตติอรรถกถา, หน้า ๕๓๐.

^{๖๑} จำรูญ ธรรมดา, เนตติฎีปนี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก, หน้า ๘๒-๘๓.

^{๖๒} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒, หน้า ๕๑.

^{๖๓} พระเทพดิลก (ระแบบ จิตตภาโณ), ธรรมปริทรรศน์ ๒, หน้า ๒๔๒.

และรู้ได้เร็ว พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ว่าการปฏิบัติแบบสุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา เป็นการปฏิบัติที่ประณีตทั้งสองส่วน ประณีตเพราะปฏิบัติสะดวก และเพราะรู้ได้เร็ว^{๖๔}

ในพระสูตรต้นตปิฎกได้แสดงเกี่ยวกับบุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา ว่าเป็นบุคคลผู้สังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว มีราคะ โทสะ โมหะไม่แรงกล้า ไม่ต้องเสวยทุกขโทมนัสเนื่องจากราคะ โทสะ โมหะนั้นเนื่องนิยต์ หรือเจริญสมาธิได้มาน ๔ อันเป็นสุขประณีต เช่น บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ ปิติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ นอกจากนี้อินทรีย์ ๕ คือ สัทธินทรีย์ วิจารณ์ทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญาอินทรีย์ มีกำลังแก่กล้า จึงบรรลุคุณวิเศษอันเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะทั้งปวงอย่างรวดเร็ว^{๖๕}

จากข้อความในพระสูตรดังกล่าวพบว่า บุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา เป็นบุคคลที่มีความสุขจากการปฏิบัติเนื่องจากเมื่อปฏิบัติเจริญกรรมฐานจนบรรลุฌาน จึงได้รับความสุขอันประณีต เป็นการปฏิบัติที่พบกับความสุขสบาย และเป็นผู้มีปัญญามาก มีอินทรีย์ที่แก่กล้า จึงทำให้บรรลุผลได้เร็ว ในพระอภิธรรมปิฎกอธิบายปัญญาของผู้ที่มีปฏิบัติประเภทนี้ว่า ปัญญาที่เป็นสุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา คือ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฐิเกิดขึ้นแก่โยคาวจรบุคคลผู้ทำสมาธิให้เกิดขึ้นโดยไม่ยาก โดยไม่ลำบาก ทั้งรู้ฐานะนั้นเร็ว นี้เรียกว่า ปัญญาที่เป็นสุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา^{๖๖}

จากข้อความดังกล่าว พบว่า ทางด้านปัญญา ในการพิจารณาธรรมะสำหรับบุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา การปฏิบัติเป็นไปได้โดยง่าย และรู้ได้เร็วเนื่องจากเป็นการปฏิบัติของผู้ที่มีปัญญามาก จึงทำให้บรรลุได้อย่างรวดเร็วฉับพลัน นอกจากนี้ในคัมภีร์รุ่นต่อมาก็ยังนิยามความหมายของบุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา โดยได้ให้ความหมายออกมาในลักษณะที่ไปในทิศทางเดียวกัน ดังนี้

ในคัมภีร์เนตติอรรถกถา พระธรรมบาลเถระ ได้ให้ความหมายและจำแนกประเภทของสุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา ไว้ในสัททวิภังคกัมมัฏฐานว่า บุคคลผู้มีทิฐิจริต มีอินทรีย์แก่กล้า ย่อมหลุดพ้นด้วยการปฏิบัติสะดวก และบรรลุเร็ว

จากรูถุ ธรรมดา ได้ขยายความจากคัมภีร์เนตติ หรือเนตติปกรณ์ ได้แสดงเกี่ยวกับประเภทสุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา ไว้ในหนังสือ เนตติฎีปนี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎกว่า

^{๖๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๕๒/๑๑๒-๑๑๓.

^{๖๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธรรม, ๒๕๕๖), หน้า ๑๒๐.

^{๖๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๐๑/๕๑๔.

เป็นการปฏิบัติของบุคคลประเภททวิภูมิจริต อุทตตะ มีปัญญามาก มีปัญญาเฉียบแหลม ทำให้ปฏิบัติก็ง่าย บรรลุก็ง่าย^{๖๗}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้รจนาไว้ในหนังสือธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒ ว่า สุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา คือ การปฏิบัติของผู้ได้บรรลุธรรมพิเศษที่ปฏิบัติสะดวก ทั้งรู้ได้เร็ว ดังตัวอย่างของพระพาหิยทารุจิริยะ ผู้ได้ฟังธรรมเทศนาของพระศาสดา ในระหว่างทาง ก็ได้บรรลุธรรมพิเศษ^{๖๘}

พระเทพดิลก (ระแบบ จิตตภาโณ) กล่าวว่า สุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา คือ ปฏิบัติสะดวก ทั้งรู้ได้เร็ว พวกนี้เป็นผู้มีปัญญามาก เช่น พระพาหิยทารุจิริยะเถระฟังธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ในขณะที่เสด็จบิณฑบาต แล้วก็ประทับยืนแสดงธรรมแก่ท่านเพียงเล็กน้อยบนถนนนั่นเอง ท่านก็บรรลุเป็นพระอรหันต์ในขณะนั้น นี้เรียกว่าปฏิบัติสะดวกทั้งรู้ได้เร็ว เพราะพื้นฐานทางบารมี อินทรีย์ อธิมุตติ อธิยาศัย และคุณธรรมภายใน มีสมาธิ ฌาน เป็นต้น แก่กล้า อุปมาเหมือนผีที่กลัดหนองรอการบ่งด้วยหนาม พอหนามไปแตะหน่อยเดียวหนองก็ออกมาแล้ว^{๖๙}

สรุปได้ว่า สุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา มีความหมายตามรูปศัพท์แปลว่า ปฏิบัติสะดวก บรรลุได้เร็ว ในพระไตรปิฎก และคัมภีร์ชั้นรองจากพระไตรปิฎก รวมทั้งความหมายในความเห็นของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา ก็ได้ให้ความหมายไปในทิศทางเดียวกัน คือ การปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นเป็นไปได้โดยสะดวกสบาย อีกทั้งเป็นการปฏิบัติของผู้มีปัญญามากและมีอินทรีย์แก่กล้าทำให้บรรลุได้อย่างรวดเร็ว

๒.๔ ปฏิปทา ๔ เกี่ยวข้องกับบุคคล ๔ และจริต ๒

๒.๔.๑ ประเภทของบุคคล ๔

ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทกล่าวถึงบุคคล ๔ จำพวก โดยจำแนกตามระดับสติปัญญาที่สามารถจะปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาได้ ซึ่งการจำแนกบุคคลทั้ง ๔ ประเภทนี้มีความสัมพันธ์ต่อการบรรลุธรรมคืออริยสัจ ๔ ว่ามีความสามารถรู้ได้เร็วหรือช้าแตกต่างกันเช่นไร พระพุทธเจ้าในขณะที่ทรงพิจารณาเพื่อจะแสดงธรรมแก่เหล่าเวไนยสัตว์หลังจากตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ทรงพิจารณาคณะเปรียบด้วยบัว ๓ เหล่า ได้แก่

๑. อุคฆฏิตัญญู ผู้เข้าใจได้ฉับพลัน เปรียบเหมือนบัวพันทน้ำ ที่พอต้องแสงอาทิตย์แล้วก็บานในวันนี้

^{๖๗} จำรูญ ธรรมดา, เนตติฎีปนีย์ ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก, หน้า ๘๓.

^{๖๘} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒, หน้า ๕๐.

^{๖๙} พระเทพดิลก (ระแบบ จิตตภาโณ), ธรรมปริทรรศน์ ๒, หน้า ๒๔๒-๒๔๓.

๒. วิปจิตัญญู ผู้อาจรู้ธรรมต่อเมื่อท่านอธิบายความแห่งหัวข้อนั้น เปรียบเหมือนบัว อยู่เสมอน้ำที่จะบานในวันรุ่งขึ้น

๓. เนยยะ ผู้ที่พอจะแนะนำได้ เปรียบเหมือนบัวจมอยู่ในน้ำ ที่จะขึ้นมาบานในวันที่ ๓^{๗๐} ส่วนบุคคลประเภทที่ ๔) ปราภฏในอุคฆฏิตัญญูสูตร เรียกว่า ปทปรมะ คือผู้ที่สอน ได้เพียงตัวบทคือพยัญชนะ เปรียบเหมือนบัวที่มีโรครังไม่พ่นน้ำ ไม่มีโอกาสขึ้นมาบาน เป็นภักษา ของปลาและเต่า^{๗๑}

ในพระไตรปิฎกกล่าวถึงคุณสมบัติของบุคคลที่สามารถบรรลุธรรมได้ ๓ ประเภทว่า บุคคลใดบรรลุธรรมพร้อมกับเวลาที่ท่านยกหัวข้อขึ้นแสดง บุคคลนี้เรียกว่าผู้เป็นอุคฆฏิตัญญู บุคคลใดเมื่อเขาอธิบายเนื้อความแห่งภาสิตโดยย่อให้พิสดารจึงบรรลุธรรม บุคคลนี้เรียกว่าผู้เป็น วิปจิตัญญู บุคคลใดบรรลุธรรมโดยลำดับอย่างนี้ คือ โดยการแสดงการถาม การมนสิการโดยแยกคาย การเสพ การคบ การเข้าไปนั่งใกล้กัลยาณมิตร บุคคลประเภทนี้เรียกว่า เนยยะ

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) ได้อธิบายไว้ว่า ผู้ที่สามารถบรรลุธรรมในพระศาสนา เรียกว่า เวไนยบุคคล มี ๓ จำพวก คือ ๑) อุคฆฏิตัญญู ผู้บรรลุธรรมเร็วด้วยการฟังอุเทศคือหัวข้อธรรม โดยไม่ต้องฟังให้จบพระสูตร ก็สามารถบรรลุธรรมได้ ๒) วิปจิตัญญู ผู้บรรลุธรรมช้าด้วยการฟัง นิเทศ คือ การอธิบายความโดยสังเขป ๓) เนยยะ ผู้อาจบรรลุธรรมได้ด้วยการฟังนิเทศ คือ อธิบาย โดยพิสดาร และพากเพียร ปฏิบัติธรรมด้วยโยนิโสมนสิการ และคบหากัลยาณมิตร

๒.๔.๒. ประเภทของจริต ๒

ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนากล่าวถึงเรื่องจริตของผู้ปฏิบัติตั้งปราภฏในอรรถกถา มหาสติปัฏฐานสูตร คัมภีร์วิสุทธิมรรค และคัมภีร์เนตติปกรณ์ เป็นต้น โดยจำแนกจริตออกเป็น ๒ แนวทางใหญ่ๆ คือ ๑) จริต ๖ และ ๒) จริต ๒ โดยจริต ๖ มุ่งเน้นที่การเจริญสมถกรรมฐาน ๔๐ ส่วนจริต ๒ มุ่งเน้นที่การเจริญสติปัฏฐาน โดยแบ่งจริต และศักยภาพตามความแก่กล้าของปัญญา ซึ่งจริต ๒ นี้ ยังแสดงถึงความสัมพันธ์ของอุปนิสัยของผู้ปฏิบัติซึ่งจะทำให้ทราบถึงการเลือกหมวด ในการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ที่เหมาะสมกับอุปนิสัย และจริตของตนเอง อันจะทำให้การปฏิบัติวิปัสสนา มีความเจริญก้าวหน้า และถึงซึ่งการบรรลุธรรมในที่สุด

๒.๔.๓. ความสัมพันธ์ระหว่าง ปฏิปทา ๔ กับบุคคล ๔ และจริต ๒

ก. บุคคลประเภททุกขาปฏิบัติปทา ทันทธาภิญญา

ในวิถิตถารสูตรได้แสดงเกี่ยวกับบุคคลประเภททุกขาปฏิบัติปทา ทันทธาภิญญา โดยแสดงถึง ลักษณะของบุคคลผู้ปฏิบัติที่พบกับความลำบากอีกทั้งยังบรรลุได้ช้า ความว่า บุคคลบางคนในโลก นี้โดยปกติเป็นคนมีราคะกล้า มีโทสะกล้า มีโมหะกล้า ย่อมเสวยทุกขโทมนัสที่เกิดจากราคะ โทสะ

^{๗๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๙/๑๔.

^{๗๑} อ.จ.ตฤก. (ไทย) ๒๑/๑๓๓/๒๐๒.

โมหะเป็นประจำ อินทรีย์ ๕ ประการนี้ คือ สัทธินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิินทรีย์ ปัญญาอินทรีย์ เพราะอินทรีย์ ๕ ประการนี้มีกำลังอ่อน จึงบรรลุลักษณะพิเศษเพื่อความสิ้นอาสวะช้า ปฏิปทานี้เรียกว่า ทุกขาปฏิบัติ ทันทธาภิณญา^{๗๒}

จากข้อความในพระสูตรดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า บุคคลผู้ที่เต็มไปด้วยราคะ โทสะและโมหะ เมื่อปฏิบัติแล้วได้รับความทุกข์ที่เกิดจาก ราคะ โทสะ โมหะอันแรงกล้านั้นทำให้เป็นการยากที่จะดับ เมื่อปฏิบัติจึงพบความทุกข์ อีกทั้งอินทรีย์ทั้ง ๕ ยังอ่อน ทำให้บรรลุลักษณะพิเศษอย่างเชื่องช้า จากการศึกษาพบว่า บุคคลประเภทนี้เป็นผู้ที่ยังมีกิเลสหนา และมีความสามารถในด้านต่างๆ เช่น ความเชื่อ สมาธิ สติ การควบคุมจิตและความรู้ยังอยู่ในสภาพที่ยังไม่พัฒนา การปฏิบัติของบุคคลประเภทนี้จะเป็นไปได้ยาก ทำให้เกิดความรู้แจ้งเชื่องช้าเป็น ทันทธาภิณญา

นอกจากนี้ในคัมภีร์ชั้นรองจากพระไตรปิฎก ยังได้ให้นิยามเกี่ยวกับบุคคลประเภททุกขาปฏิบัติ ทันทธาภิณญา เช่น ในคัมภีร์เนตติอรรถกถา พระธรรมบาลเถระ ได้จำแนกบุคคลประเภทที่เรียกว่า ทุกขาปฏิบัติ ทันทธาภิณญา ไว้ในสีหวิกกีฬิตนัยว่า เป็นบุคคลผู้มีตัณหาจริตมีอินทรีย์อ่อน^{๗๓} และได้กล่าวไว้ในติปุขลนัยว่า บุคคลโดยอมหุลุดพันด้วยการปฏิบัติลำบาก บรรลู่ชาบุคคลที่มีปฏิบัติเช่นนี้ชื่อว่าเนยยะ^{๗๔}

จำรูญ ธรรมดา ได้ขยายความจากคัมภีร์เนตติหรือเนตติปกรณ์ โดยแสดงลักษณะของบุคคลประเภททุกขาปฏิบัติ ทันทธาภิณญา ไว้ในหนังสือ เนตติปฏิปนี ศึกษาเชิงวิเคราะห์ พระไตรปิฎกว่าเป็นบุคคลที่มีลักษณะเชื่องช้า เป็นตัณหาจริต เรียกว่า ตัณหาจริตมันทบุคคล หมายถึง เนยยบุคคล เป็นบุคคลชนิดต้องสั่งสอนแล้วสั่งสอนอีก^{๗๕}

สรุปได้ว่า บุคคลประเภททุกขาปฏิบัติ ทันทธาภิณญา หมายถึง บุคคลผู้ที่ปฏิบัติธรรมพบกับความยากลำบากในระหว่างการปฏิบัติ เพราะเป็นคนที่เต็มไปด้วยกิเลส คือ ราคะ โทสะ และโมหะ เป็นผู้ที่มีตัณหาจริตมีปัญญาน้อยทำให้บรรลุมรรคผลได้ช้า จัดอยู่ในประเภท เนยยบุคคล คือผู้ที่พอจะแนะนำให้เข้าใจได้ ด้วยวิธีฝึกอบรมในวิปัสสนาเป็นอย่างดี แม้จะเป็นผู้มีกิเลสที่ขจัดออกได้ยากเพราะมีปัญญาน้อย ดังนั้นเนยยบุคคลจึงเป็นผู้ที่สามารถบรรลู่ธรรมได้ แต่เพราะเป็นผู้ที่มีกิเลสที่ขจัดออกได้ยากกว่าบุคคลประเภทอื่น จึงทำให้เป็นผู้ที่มีการปฏิบัติลำบากและบรรลู่ได้ช้า จึงเรียกว่า ทุกขาปฏิบัติ ทันทธาภิณญา

^{๗๒} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๒/๒๒๖-๒๒๗.

^{๗๓} พระธรรมบาลเถระ, เนตติอรรถกถา, หน้า ๕๓๐.

^{๗๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓๗.

^{๗๕} จำรูญ ธรรมดา, เนตติปฏิปนี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก, หน้า ๗๙.

ข. บุคคลประเภททุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา

ในวิถิตถารสูตรได้แสดงเกี่ยวกับบุคคลประเภททุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา ซึ่งเป็นปฏิบัติของบุคคลผู้ปฏิบัติที่พบกับความลำบาก แต่สามารถบรรลุธรรมได้อย่างรวดเร็ว ความว่า บุคคลบางคนในโลกนี้โดยปกติเป็นคนมีราคะ โทสะ โมหะแรงกล้า ย่อมเสวยทุกข์โหม่นสที่ที่เกิดจากราคะ โทสะ โมหะเป็นประจำ แต่เพราะอินทรีย์ ๕ คือ สัทธินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิอินทรีย์ ปัญญาอินทรีย์ มีความแก่กล้า จึงสามารถบรรลุคุณวิเศษเพื่อความสิ้นอาสวะได้อย่างรวดเร็ว^{๗๖}

จากข้อความในพระสูตรดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงบุคคลผู้ที่เต็มไปด้วย ราคะ โทสะ และโมหะ เมื่อปฏิบัติแล้วได้รับความทุกข์ที่เกิดจากความที่มีราคะ โทสะ โมหะอันแรงกล้านั้น แม้จะประสบกับความทุกข์ แต่ด้วยอินทรีย์ทั้ง ๕ ที่แก่กล้า ทำให้บรรลุคุณวิเศษอย่างรวดเร็ว

ในคัมภีร์ชั้นรองจากพระไตรปิฎก เช่น ในคัมภีร์เนตติอรรถถา พระธรรมบาลเถระ ได้ให้นิยามเกี่ยวกับบุคคลประเภททุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา โดยอธิบายบุคคลประเภทที่เรียกว่า ทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา ไว้ในสัททวิภิกขิตถนัย หมายถึงบุคคลผู้มีต้นทางจิตมีอินทรีย์แก่กล้า^{๗๗} และได้กล่าวไว้ในติปุททลนัยว่า บุคคลโดยย่อหลุดพ้นด้วยการปฏิบัติลำบาก แต่บรรลุมรรคผลเร็ว บุคคลประเภทนี้ชื่อว่า วิปจิตัญญู^{๗๘}

จากรูญ ธรรมดา ได้ขยายความเกี่ยวกับบุคคลประเภททุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา ไว้ในหนังสือเนตติฎีปนีย์ ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎกว่า คือ บุคคลประเภทหวัติ แต่เป็นผู้มีต้นทางจิต เรียกว่า อุทตตบุคคล เป็นผู้ที่มีปัญญามาก มีปัญญาเฉียบแหลม หมายถึงวิปจิตัญญูบุคคล โดยนัยนี้กล่าวว่า พวกเขาวิปจิตัญญูบุคคล ก็ถือว่ามีปัญญาเฉียบแหลมเหมือนกัน แต่มีต้นทางจิต มากน้อย หมายถึงความว่า ต้นทางเป็นตัวถ่วงที่ทำให้บรรลุช้ากว่าอุคฆฏิตัญญู^{๗๙}

สรุปได้ว่า บุคคลประเภททุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา หมายถึง บุคคลผู้ที่มีกิเลสมาก ถูกครอบงำด้วยราคะ โทสะ และโมหะ เมื่อปฏิบัติธรรมย่อมพบกับความทุกข์ยากลำบากในระหว่าง การปฏิบัติ แต่ด้วยเป็นผู้ที่มีปัญญา มีอินทรีย์แก่กล้า ทำให้สามารถบรรลุมรรคผลได้อย่างรวดเร็ว แบบฉับพลัน แม้จะเป็นผู้บรรลุธรรมได้รวดเร็วแต่เพราะมีต้นทางจิตมากนั้นจึงไม่สามารถปฏิบัติได้ สะดวกเทียบเท่าบุคคลประเภทอุคฆฏิตัญญู จึงจัดเป็นบุคคลประเภทวิปจิตัญญู

ค. บุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ ทันธาภิญญา

ในวิถิตถารสูตรได้แสดงเกี่ยวกับบุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ ทันธาภิญญา โดยที่ บ่งบอกถึงลักษณะของบุคคลที่ปฏิบัติแบบสะดวกสบาย แต่บรรลุได้ช้าว่า บุคคลบางคนในโลกนี้

^{๗๖} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๒/๒๒๗.

^{๗๗} พระธรรมบาลเถระ, เนตติอรรถถา, หน้า ๕๓๐.

^{๗๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓๗.

^{๗๙} จารุญ ธรรมดา, เนตติฎีปนีย์ ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก, หน้า ๘๑.

โดยปกติเป็นคนไม่มีราคะกล้า ไม่มีโทสะกล้า ไม่มีโมหะกล้า จึงไม่เสวยทุกขโทมนัสที่เกิดจากราคะ โทสะ โมหะเป็นประจำบ้าง อินทรีย์ ๕ คือ สัทอินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาอินทรีย์ ปัญญาอินทรีย์ มีกำลังอ่อน จึงบรรลुकุณวิเศษเพื่อความสิ้นอาสวะได้ช้า เรียกว่า สุขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญา^{๘๐}

จากข้อความในพระสูตรดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงบุคคลผู้ที่เมื่อปฏิบัติไม่ต้องเสวยทุกขโทมนัสเนื่องจากเป็นบุคคลที่ปกติไม่มีราคะ โทสะ โมหะ ที่กล้าแข็ง ทำให้ปฏิบัติได้อย่างสะดวกสบาย แต่ด้วยเป็นผู้ที่มีอินทรีย์อ่อนยังไม่แก่กล้า ทำให้บรรลุมรรคผลได้ช้า

ในเนตติปกรณ์ พระธรรมบาลเถระอธิบายว่า ปฏิปทาข้อที่ ๓ อันบุคคลกระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสติปัฏฐานที่ ๓ ให้บริบูรณ์^{๘๑} ซึ่งจากความสัมพันธ์ของสติปัฏฐานกับจริต อธิบายได้ว่า สติปัฏฐานข้อที่ ๓ คือ จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานเหมาะกับผู้ที่ปฏิบัติที่มีทิวฐิจริตที่มีปัญญาน้อยด้วย

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต) ได้อธิบายลักษณะของบุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญา (ปฏิบัติสะดวก แต่รู้ได้ช้า) หมายถึง ผู้ปฏิบัติที่มีราคะ โทสะ โมหะไม่แรงกล้า ไม่ต้องเสวยทุกขโทมนัสเนื่องจากราคะ โทสะ โมหะ นั้นเนื่องนิธย หรือเจริญสมาธิได้ฉาน ๔ อันเป็นสุขประณีต แต่มีอินทรีย์อ่อนจึงบรรลูลอกุตตรมรรคล่าช้า^{๘๒}

สรุปได้ว่า บุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญา หมายถึง ผู้ที่มีราคะ โทสะ และ โมหะน้อย เมื่อปฏิบัติธรรมย่อมปฏิบัติได้อย่างสะดวกสบาย แต่ด้วยเป็นผู้ที่มีทิวฐิจริตที่มีปัญญาน้อย และมีอินทรีย์อ่อน ทำให้บรรลุมรรคผลได้อย่างช้า และเพราะเป็นผู้บรรลุธรรมช้า จึงจัดเป็นบุคคลประเภทวิปจิตัญญู

ง. บุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา

ในวิถิตถุสสูตรได้แสดงเกี่ยวกับบุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา ไว้โดยอธิบายลักษณะของบุคคลที่ปฏิบัติแบบสะดวกสบาย และบรรลुได้เร็วฉับพลัน มีใจความว่า บุคคลบางคนในโลกโดยปกติเป็นคนไม่มีราคะกล้า ไม่มีโทสะกล้า ไม่มีโมหะกล้า จึงไม่เสวยทุกขโทมนัสที่เกิดจากราคะ โทสะ โมหะเป็นประจำบ้าง อินทรีย์ ๕ ประการนี้ คือ สัทอินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาอินทรีย์ ปัญญาอินทรีย์ ย่อมปรากฏแก่กล้าเพราะอินทรีย์ ๕ ประการนี้ปรากฏแก่กล้า จึงบรรลुकุณวิเศษเพื่อความสิ้นอาสวะเร็ว นี้เรียกว่า สุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา^{๘๓}

^{๘๐} อ.จ.ตฤก. (ไทย) ๒๑/๑๖๒/๒๒๗.

^{๘๑} มหาจักจายนะ, เนตติปกรณ์, พระคัมภีร์สาราภิวงศ์ แปลและเรียบเรียง, (กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๐), หน้า ๔๓๘.

^{๘๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๒๐.

^{๘๓} อ.จ.ตฤก. (ไทย) ๒๑/๑๖๒/๒๒๘.

จากพระสูตรดังกล่าว พบว่า บุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา เป็นบุคคลที่มีกิเลสน้อย ปราศจากการครอบงำของราคะ โทสะ และโมหะ ทำให้ไม่ต้องเสวยทุกข์โทมนัสจากสิ่งเหล่านี้จึงสามารถปฏิบัติได้ง่าย และเป็นผู้มีปัญญาเฉลียวฉลาดและอินทรีย์ที่ได้พัฒนาจนแก่กล้า ทำให้บรรลุมรรคผลได้เร็วพลัน

ในคัมภีร์เนตติอรรถกถา พระธรรมบาลเถระ ได้จำแนกบุคคลประเภทที่เรียกว่าสุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา ไว้ในสัททวิภิกขิตตัญญูว่า บุคคลผู้มีทิวฏฐิจริต มีอินทรีย์แก่กล้า^{๘๔} และได้กล่าวไว้ในติปุกขลนัยว่า บุคคลโดยอ้อมหลุดพ้นด้วยการปฏิบัติสะดวก บรรลุเร็ว บุคคลประเภทนี้มีชื่อเรียกว่า อุกขมุตตัญญู^{๘๕}

จำรุง ธรรมดา ได้ขยายความเกี่ยวกับบุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา ไว้ในหนังสือเนตติฎีปนี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก ว่า คือ บุคคลประเภททิวฏฐิจริต อุทตตะ มีปัญญามาก มีปัญญาเฉียบแหลม หมายถึง อุกขมุตตัญญู บุคคลประเภทที่มีปัญญามาก เมื่อปฏิบัติก็สะดวกสบาย การบรรลุก็เร็ว^{๘๖}

สรุปได้ว่า บุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา หมายถึง บุคคลผู้ที่ปฏิบัติธรรมได้โดยง่ายไม่ต้องพบกับความลำบากในการปฏิบัติ และเป็นบุคคลผู้มีทิวฏฐิจริต มีปัญญามาก มีอินทรีย์แก่กล้า และเป็นบุคคลที่มีกิเลสน้อย ไม่ถูกครอบงำโดย ราคะ โทสะ และโมหะ ทำให้บรรลุได้อย่างรวดเร็วฉับพลัน จัดอยู่ในประเภทอุกขมุตตัญญู

๒.๕ ปฏิปทา ๔ กับญาณ ๑๖

๒.๕.๑ ความหมายของญาณ ๑๖

ญาณ ๑๖ หรือโสฬสญาณ คือ ปัญญาหยั่งรู้ ในที่นี้หมายถึง ญาณที่เกิดขึ้นแก่ผู้เจริญวิปัสสนาตามลำดับ ตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุด มี นามรูปปริจเฉทญาณ ปัจจัยปริคคหญาณ สัมมสนญาณ เป็นต้น โดยญาณ ๔-๑๒ เรียกว่า วิปัสสนาญาณ ๙ คือ ญาณที่นับเข้าในวิปัสสนาหรือที่จัดเป็นวิปัสสนา เป็นความรู้ที่ทำให้เกิดความเห็นแจ้ง เข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ในญาณ ๑๖ นี้ ญาณ ๑๔ อย่าง คือ ญาณที่ ๑-๑๓ และ ญาณ ๑๖ จัดเป็นโลกียญาณ ส่วนอีก ๒ ญาณ คือ ญาณที่ ๑๔ และญาณที่ ๑๕ จัดเป็นโลกุตตรญาณ ลำดับญาณตั้งแต่ญาณที่ ๑ ได้แก่นามรูปปริจเฉทญาณจนถึงญาณที่ ๑๖ ได้แก่ปัจจเวกชนญาณ รวมเรียกว่า โสฬสญาณ (ญาณ๑๖) ที่จัดลำดับเป็นชุด และเรียกชื่อเฉพาะอย่างนี้ มิใช่มาในพระบาลีเดิมโดยตรง พระอาจารย์ในสาย

^{๘๔} พระธรรมบาลเถระ, เนตติอรรถกถา, หน้า ๕๓๐.

^{๘๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓๗.

^{๘๖} จำรุง ธรรมดา, เนตติฎีปนี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก, หน้า ๘๓.

วิปัสสนาธุระได้สอนสืบกันมา โดยประมวลจากคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค และวิสุทธิมรรค และใช้เป็นแนวทางการอธิบายลำดับวิปัสสนาปัญญาจนถึงปัจจุบัน^{๘๗}

๒.๕.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างปฏิปทา ๔ กับญาณ ๑๖

ในการแบ่งประเภทความเป็นปฏิปทาของแต่ละแบบ สามารถแบ่งตามหลักของวิปัสสนาญาณได้ดังปรากฏในอรรถกถาวิตถกสูตรว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไม่เคยทำการยึดถือมาเบื้องต้น ย่อมลำบากในฐานะ ๕ ประการ ได้แก่ ๑) ลำบากในการกำหนดรูป ๒) ลำบากในการกำหนดอรูปรูป คือ นามรูปปริจเฉทญาณ ๓) ลำบากในการกำหนดปัจจัย คือ ปัจจัยปริคคหญาณ ๔) ลำบากในกาลทั้งสาม ได้แก่ อดีต ปัจจุบัน และอนาคต ๕) ลำบากในมัคคามัคคะ ทาง และมีใช้ทาง (มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ) คือ สัมมสนญาณ และตรุณอุทฺทพฺพญาณ

เมื่อลำบากในฐานะ ๕ อย่างนี้ ย่อมบรรลुวิปัสสนา ครั้นบรรลุวิปัสสนาแล้ว ก็ลำบากในวิปัสสนาญาณ ๙ เหล่านี้ คือ ในอุทฺทพฺพยานุปัสสนาญาณ (ปริชาคํานึงเห็นทั้งความเกิดและความดับ) ๑ ในภังคานุปัสสนาญาณ (ปริชาคํานึงเห็นความดับ) ๑ ในภยตุปฏฺฐานญาณ (ปริชาคํานึงเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว) ๑ ในอาทีนวานุปัสสนาญาณ (ปริชาคํานึงเห็นโทษ) ๑ ในนิพพิทานุปัสสนาญาณ (ปริชาคํานึงถึงความเบื่อหน่าย) ๑ ในมฺญฺจิตฺกัมยตาญาณ (ปริชาคํานึงด้วยใครจะพ้นไป) ๑ ในสังขารุเปกขาญาณ (ปริชาคํานึงด้วยความเฉยในสังขาร) ๑ ในอนุโลมญาณ (ปริชาคํานึงโดยสมควรแก่กำหนดรู้ริยสัจ) ๑ ในโคตรญาณ (ปริชาคํานึงรู้ญาณอันเป็นลำดับอริยมรรค) ๑ จึงบรรลุโลกุตตรมรรค ปฏิปทาหรือแนวการปฏิบัติที่ทำให้ภิกษุนั้นบรรลุโลกุตตรมรรค จึงชื่อว่าปฏิบัติลำบาก ทั้งรู้ช้า เพราะทำให้แจ้งด้วยความหนักไปด้วยทุกข้ออย่างนี้ ก็ภิกษุใดเบื้องต้นลำบากในญาณ ๕ แต่เบื้องปลายไม่ลำบากในวิปัสสนาญาณ ๙ ย่อมทำให้แจ้งมรรค ซึ่งมรรคของภิกษุนั้น ชื่อว่าปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว เพราะทำให้แจ้งโดยไม่หนักด้วยทุกข้ออย่างนี้^{๘๘}

๒.๖ สรุปท้ายบท

ปฏิปทา ๔ หมายถึง ทางดำเนิน หรือแนวทางการปฏิบัติเพื่อให้ถึงจุดหมาย ได้แก่ ๑) ทุกขาปฏิปทา ทันทธาภิญญา เป็นผู้ปฏิบัติลำบาก และรู้ได้ช้า เป็นผู้มีมัตถนหาจริต มีอินทรีย์อ่อน ปฏิบัติผ่านวิปัสสนาญาณต้นลำบาก บรรลุวิปัสสนาญาณสูงได้ช้า เรียกว่า เนยยบุคคล ๒) ทุกขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา เป็นผู้ปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว เป็นผู้มีมัตถนหาจริต มีอินทรีย์แก่กล้า ปฏิบัติผ่านวิปัสสนาญาณต้นลำบาก บรรลุวิปัสสนาญาณสูงได้ไว เรียกว่า วิปจิตฺตฺถุญฺญบุคคล ๓) สุขขาปฏิปทา ทันทธาภิญญา เป็นผู้ปฏิบัติสะดวก แต่รู้ได้ช้า เป็นผู้มีทิฏฐิจริต มีอินทรีย์อ่อน

^{๘๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๖๐-๒๖๑.

^{๘๘} อ.จตุกก.อ. (ไทย) ๒/-/-/๓๘๘.

ปฏิบัติผ่านวิปัสสนาญาณต้นสบาย บรรลุวิปัสสนาญาณสูงได้ช้า เรียกว่า วิปจิตัญญบุคคล

๔) สุขปฏิบัติ ขิปปาภิญญา เป็นผู้ที่ปฏิบัติสะดวก และรู้ได้เร็ว เป็นผู้มีทิวัจฉิต มีอินทรีย์แก่กล้า

ปฏิบัติผ่านวิปัสสนาญาณต้นสบาย บรรลุวิปัสสนาญาณสูงได้ไว เรียกว่า อุกมฏัตัญญบุคคล

วิปัสสนาญาณในที่นี้ วิปัสสนาญาณต้นดังกล่าวนับตั้งแต่นามรูปปริจเฉทญาณ ซึ่งโดยความเป็นจริงแล้ว นามรูปปริจเฉทญาณและปัจจยปริคคหญาณ ในลำดับของโสฬสญาณนั้นยังไม่จัดเป็นวิปัสสนาญาณโดยตรง แต่เนื่องจากมีผลตามปฏิบัติต่างๆ ด้วย จึงรวมเรียกว่าวิปัสสนาญาณต้น

นามรูปปริจเฉทญาณ ยังจัดว่าเป็นความเห็นที่บริสุทธิ์ เรียกว่า ทิวัจฉิติวสุทธิ และปัจจยปริคคหญาณ ก็เป็นความบริสุทธิ์จากความสิ้นสงสัย เรียกว่า กังขาวิตรณวิสุทธิอีกด้วย ดังนั้น เพื่อให้เห็นกระบวนการที่ชัดเจนว่าปฏิบัติมีความสัมพันธ์กับกระบวนการแห่งโสฬสญาณและวิสุทธิ ๗ จึงแสดงปฏิบัติ ๔ ที่สัมพันธ์กับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามกระบวนการของลำดับแห่งโสฬสญาณและวิสุทธิ ๗ ด้วย

บทที่ ๓

ปฏิปทา ๔ ที่มีผลต่อการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานนั้น พระพุทธองค์ทรงวางหลักการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ได้แก่ การมีสติกำหนดรู้ทางกาย เวทนา จิต และธรรม เมื่อขยายเป็นปรมัตถธรรม ได้แก่ขั้น อายตนะ ธาตุ เป็นต้น คือ วิปัสสนาภูมิ เมื่อย่ลงก็เหลือเพียงรูป และนาม ซึ่งเป็นอารมณ์ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา โดยมีปฏิปทาของการปฏิบัติที่แตกต่างกัน ๔ ประการในการศึกษา ผู้วิจัยได้กำหนดหัวข้อสำหรับการศึกษาปฏิปทา ๔ ที่มีผลต่อการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ดังต่อไปนี้

- ๓.๑ การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
- ๓.๒ ลักษณะอินทรีย์ และการพัฒนาอินทรีย์ในปฏิปทา ๔
- ๓.๓ ความสัมพันธ์ระหว่างปฏิปทา ๔ กับอานาปานสติ ๑๖ ชั้น
- ๓.๔ ปฏิปทา ๔ ที่มีผลต่อการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา
- ๓.๕ สรุปท้ายบท

๓.๑ การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๓.๑.๑ ความหมายของวิปัสสนาภาวนา

วิปัสสนาภาวนาเริ่มเกิดขึ้นเมื่อมีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลก พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้ อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยการละนิวรณ์ ๕ ที่เป็นเครื่องเศร้าหมองใจ ทอนกำลังปัญญา มีพระทัยมั่นคงในสติปัฏฐาน ๔ ทรงเจริญโพชฌงค์ ๗ ตามความเป็นจริง^๑ หลังจากที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว ทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตร มีใจความว่า มัชฌิมาปฏิปทา ทำให้เกิดจักขุญาณ ทำให้วิชาเกิดขึ้น และทุกขอริยสังขารเป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้^๒ ในการกำหนดรู้ทุกขอริยสังขาร เป็นการเจริญวิปัสสนา^๓ เพราะรู้ว่าสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดาสิ่งนั้นย่อมดับไป

^๑ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๖/๙๑-๙๒.

^๒ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๒-๕๙๓.

^๓ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๕/๒๒-๒๓.

เป็นธรรมดา^๔ เนื่องจากจิตเป็นสมาธิปราศจากความเศร้าหมอง และจิตได้น้อมไปเพื่อเข้าสู่ วิปัสสนาญาณ^๕ ดังนั้น ความหมายของวิปัสสนาตามที่ปรากฏในพระสูตรนี้ คือ การกำหนดรู้ทุกข์ขอรียสัง ละเอียดแห่งทุกข์ ทำความดับทุกข์ให้แจ้งด้วยหนทางอันประเสริฐอันมีองค์ ๘ ประการ

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ, ป.ธ. ๙) ให้ความหมายวิปัสสนาภาวนาไว้ว่า วิปัสสนาภาวนา แปลว่า โรงงานฝึกจิต ให้เกิดปัญญาแจ่มแจ้งในสภาวะธรรมตามความเป็นจริง ซึ่งปัญญามี ๓ ประการ ได้แก่ ๑) สุตตมยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการฟัง ๒) จินตมยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการคิด ๓) ภาวนามยปัญญา เป็นปัญญาที่เกิดจากการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน จนรู้แจ้ง สภาวะธรรมตามความเป็นจริง^๖ จากข้อความดังกล่าวทำให้ทราบว่า วิปัสสนาภาวนาเป็นการปฏิบัติ เพื่อให้เกิดปัญญาที่เรียกว่า ภาวนามยปัญญา

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต) ได้ให้ความหมายของวิปัสสนาภาวนา หมายถึง การฝึกอบรมเจริญปัญญาให้เกิดความเห็นแจ้งรู้ชัดภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ปัญญาที่เห็นไตรลักษณ์อันได้ถอนความหลงผิด รู้ผิดในสังขารเสียได้ การฝึกอบรมเจริญปัญญานี้ ก็เพื่อให้เกิดความเห็นแจ้ง คือเห็นตรงต่อความเป็นจริงของสภาวะธรรม เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง จิตใจเป็นอิสระไม่ถูกปรุงแต่ง ไม่ถูกครอบงำด้วยอำนาจของกิเลส และความทุกข์^๗

พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช, ป.ธ. ๙) ให้ความหมายของคำว่า วิปัสสนาภาวนา โดยแยกศัพท์ระหว่างวิปัสสนา กับ ภาวนา โดยมีบทวิเคราะห์ศัพท์ดังต่อไปนี้

วิปัสสนา หมายถึง ความเห็นแจ้ง

วิวิธ อเนกจากาก็ สงขาระสุ ปสสตีติ วิปัสสนา

ปัญญาที่เห็นสภาวะต่างๆ มีอนิจจลักษณะ เป็นต้น ในสังขาร (วิ บทหน้า ทิส ธาตุ ในความหมายว่าเห็น ยุ ปัจจย ออ อิต , แปลง ทิส เป็น ปสส, ยุ เป็น อน)^๘

ภาวนา หมายถึง การเจริญ การทำให้มีให้เพิ่มขึ้น มีบทวิเคราะห์ศัพท์ดังนี้

ภาเวตีติ ภาวนา คุณชาติที่ยังกุศลให้มีขึ้น (ภู ธาตุในความหมายว่ามี, เป็น ยุ ปัจจย ออ อิต, พททธิ อู เป็น โอ, แปลง โอ เป็น ออ, ยุ เป็น อน)^๙

^๔ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๓๑/๔๙๐.

^๕ ที.สี. (ไทย) ๙/๒๓๔/๗๗-๗๘.

^๖ พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ, ป.ธ. ๙), **วิปัสสนากรรมฐาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๙.

^๗ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พลีพิมพ์, ๒๕๕๖), หน้า ๒๘๗.

^๘ พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๙, ราชบัณฑิต), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสตร์ ชุด ศัพท์วิเคราะห์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เสียงเชียงใหม่, ๒๕๕๘), หน้า ๘๒๔.

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕๓.

รวมความว่า วิปัสสนาภาวนา คือ การทำปัญญาความรู้แจ้งสภาวะธรรมทั้งปวง ว่ามีลักษณะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ให้เกิดมีขึ้น ซึ่งการทำปัญญาให้เกิดขึ้นได้ จะต้องเจริญสติปัฏฐานอันเป็นทางสายเดียว เป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์ เพื่อบรรลุนิพพาน

พระปณณวโรภิกขุ ให้ความหมายวิปัสสนากรรมฐานไว้ว่า “วิปัสสนา เป็นการแยกแยะ การเห็นอย่างชัดเจน แจ่มแจ้งอย่างทะลุลึกซึ้ง คือ นำไปสู่ความหลุดพ้นที่แท้จริง^{๑๐} เพราะปัญญา จะเกิดขึ้นได้ก็เมื่อมีการพิจารณาสามารถแยกแยะสิ่งที่เรารู้^{๑๑}”

สรุปได้ว่า วิปัสสนาภาวนา คือ การพัฒนาปัญญาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ให้รู้แจ้งตามความเป็นจริงของสภาพธรรมคือรูป และนามโดยความเป็นปรมาัตถ์ว่า สภาพธรรมคือรูป และนาม มีความไม่เที่ยง (อนิจจัง) เป็นทุกข์ (ทุกขัง) ไม่ใช่ตัวตน (อนัตตา) เกิดความเบื่อหน่ายในรูป และนาม คลายความยึดมั่นถือมั่น เมื่อปัญญาที่ถูกต้องมีกำลังย่อมประหารกิเลสอันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ และพบความสุข คือพระนิพพาน

๓.๑.๒ หลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนานั้น ผู้ปฏิบัติต้องพิจารณาสภาพธรรมคือรูป และนาม โดยการอาศัยสติพิจารณาสภาพธรรมต่างๆ ในฐานทั้ง ๔ ได้แก่ กาย เวทนา จิต ธรรม เรียกว่า สติปัฏฐาน ๔ ซึ่งสติปัฏฐานคือทางสายเดียวที่มุ่งตรงสู่พระนิพพาน เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อระงับความเศร้าโศก และความรำพัน เพื่อดับทุกข์ทั้งกายและใจ เพื่อบรรลุอุบายมรรค เพื่อทำให้แจ้งพระนิพพาน ได้แก่ พิจารณาเห็นกายในกาย พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย พิจารณาเห็นจิตในจิต พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย ด้วยความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ เพื่อกำจัดความยินดีและความยินร้ายในโลกได้^{๑๒}

ในกายานุปัสสนาสติปัฏฐานนั้น การเจริญอานาปานสติเป็นการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา หมวดหนึ่งในกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน และอานาปานสตินั้นยังสามารถปฏิบัติได้ถึง ๒ นัย คือ สมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนาเช่นเดียวกับกายคตาสติ ดังปรากฏในอรรถกถากายคตาสติสูตรว่า

^{๑๐} ชู.อป. (ไทย) ๓๒/๑๘๐/๖๗๘.

^{๑๑} พระปณณวโรภิกขุ, **หลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเบื้องต้น (The Basic Instructions to Vipassana Bhavana)**, แปลโดย ฉัตรนคร อองคสิงห์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๓๑.

^{๑๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑-๓๐๒.

เมื่อกล่าว่ากำหนดกาย ย่อมเป็นอันกล่าวถึงสมณะ เมื่อกล่าว่ามีกายเป็นอารมณ์ ย่อมเป็นอันกล่าวถึงวิปัสสนา ย่อมเป็นอันกล่าวถึงทั้งสมณะและวิปัสสนาด้วยบททั้งสอง^{๑๓}

การเจริญสติปัฏฐาน มีองค์ประกอบสำคัญที่เป็นเครื่องดำเนินไปสู่ความสัมฤทธิ์ผลแห่งการปฏิบัติ คือ อาตาศิปิ สัมปะชาโน สติมา โดยในขณะที่โยคีบุคคลกำลังเพียรพยายามตั้งใจกำหนดอย่างจดจ่อ มีความรอบคอบกำหนดสภาวะต่างๆ อย่างถี่ถ้วนอยู่นั้น อาตาศิปิจะทำหน้าที่ในเรื่องของความเพียร (วิริยเจตสิก) อารมณ์ต่างๆ เกิดขึ้นมาในที่ใด มีสติกำหนดในที่นั้น โดยไม่ให้เกิดเคลื่อนจากปัจจุบันอารมณ์ และไม่หลงลืมสติ เป็นการทำหน้าที่ของสติ (สติเจตสิก)

ในขณะที่สติเจตสิกเกาะอยู่กับปัจจุบันอารมณ์อย่างไม่คลาดเคลื่อน ปฏิเสธไม่ได้ว่าจะไม่มีสมาธิก่อตัวตั้งอยู่ในอารมณ์นั้น สมาธิจึงประกอบพร้อมกับการทำหน้าที่ของสติ เมื่อองค์ประกอบทั้ง ๓ คือ วิริยะ สติ และสมาธิ ทำหน้าที่ร่วมกันอย่างบริบูรณ์เช่นนี้ก็สามารถกำหนดรู้เห็นการเกิดดับของรูปนาม สังขาร เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาได้อย่างแจ่มชัด และเกิดความรู้ความเข้าใจสภาวะนั้นตามความเป็นจริง นี้เรียกว่า ปัญญาเจตสิก ได้แก่ สัมปชัญญะ

สรุปได้ว่า การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เป็นกระบวนการพัฒนาปัญญาตามลำดับวิปัสสนาญาณ การปฏิบัติตามหลักอานาปานสติจัดเป็นกัมมัฏฐานหมวดหนึ่งในกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ซึ่งสามารถเป็นได้ทั้งแนวสมถภาวนา และวิปัสสนาภาวนา เช่นเดียวกับกายคตาสติ ซึ่งกายคตาสตินั้นโดยรายละเอียด จะมีเนื้อหาที่ครอบคลุมกับสติปัฏฐานในหมวดกายานุปัสสนาสติปัฏฐานทั้งหมด

๓.๑.๓ การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔

ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ นั้น ผู้ปฏิบัติควรทราบถึงอารมณ์ของวิปัสสนาที่เรียกว่า วิปัสสนาภูมิ ได้แก่ ชั้นที่ ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทริย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ และปฏิจจนุปบาท ๑๒ เมื่อผู้ปฏิบัติเกิดการรับรู้ทางประสาทสัมผัสทั้ง ๖ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ผู้ปฏิบัติย่อมตามรู้สภาธรรมที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริงด้วยการบริกรรมภาวนา เช่น การตามรู้อาการพองยุบ ซึ่งเป็นอาการของวาโยธาตุ ที่รับรู้ได้จากสัมผัสทางกาย สามารถกำหนดรู้ด้วยธาตุมนสิการในกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน หรือ การตามรู้สภาพของพองยุบ โดยความเป็นรูปขันธ์ หรือโดยความเป็นทุกขสัจ ในธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน พึงกำหนดว่า “พองหนอ” หรือ “ยุบหนอ” เพื่อรู้สภาธรรมที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริง เป็นต้น

^{๑๓} ม.อ.อ. (ไทย) ๓/๑/-/๔๐๑.

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาจะอาศัยการพิจารณาในกาย เวทนา จิต และธรรม เพียงเพื่อพัฒนาสติและปัญญาให้ตามรู้สภาวะธรรมคือ รูปนามตามความเป็นจริงได้อย่างทันทั่วทั้งที่ในปัจจุบันขณะที่รูปนามปรากฏ ผู้ปฏิบัติจะต้องมีความตั้งใจในการปฏิบัติด้วยการกำหนดรู้อย่างจดจ่อต่อเนื่อง ซึ่งการจดจ่อต่อเนื่องนี้เองเป็นอาการของสมาธิ แม้พระพุทธเจ้าจะตรัสสติและปัญญาไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตรเท่านั้น ก็เป็นอันตรัสสมาธิไว้โดยอ้อมเช่นกัน เพราะสติเป็นเหตุเกิดของสมาธิ และสมาธิเป็นเหตุเกิดปัญญา^{๑๔} ดังนั้น การเจริญสติปัฏฐาน ๔ คือ พิจารณากาย เวทนา จิต และธรรมต้องอาศัยองค์ธรรมที่เป็นคุณของสติปัฏฐาน หรือหัวใจของสติปัฏฐาน ๔ เป็นหลักในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา หัวใจของสติปัฏฐาน ๔ มี ๓ ประการ คือ อาตปปี สัมปชาโน สติมา ซึ่งมีอธิบายดังต่อไปนี้

๑. อาตปปี (สัมมาวายามะ) ความเพียร แปลว่าเพียรเผากิเลสคือมีความเพียรชอบที่เรียกว่า สัมมปปธาน ๔ คือเพียรเพื่อละอกุศลเก่า เพียรเพื่อไม่ทำอกุศลใหม่ เพียรเพื่อทำกุศลใหม่ และเพียรเพื่อเพิ่มพูนกุศลเก่า ทุกขณะที่นักปฏิบัติเจริญสติระลึกรู้สภาวะธรรมปัจจุบัน ได้ชื่อว่าสั่งสมสติสมาธิ และปัญญาให้เพิ่มพูนมากขึ้น^{๑๕} ในการเผากิเลสให้เหือดแห้งไป ซึ่งความเพียรนี้ก็คือสัมมาวายามะ ในมรรคมืองค์ ๘ นั้นเอง

๒. สัมปชาโน (ปัญญา) มีสัมปชัญญะ แปลว่า มีปัญญาหยั่งเห็น หมายถึง หยั่งเห็นสภาวะธรรมตามความเป็นจริง คือเห็นลักษณะเฉพาะตัวของรูปนาม และลักษณะทั่วไปของรูปนามความเป็นไตรลักษณ์ ความรู้ตัวทั่วพร้อมในรูปนามที่กำลังเกิดขึ้นทางทวารทั้ง ๖ รู้แจ้งชัดว่าอะไรคือรูป อะไรคือนาม หรือมีความรู้ชัดเข้าใจชัดตามความเป็นจริง ซึ่งก็คือปัญญานั้นเอง โดยองค์ธรรมของสัมปชัญญะ ได้แก่ ปัญญาในการพิจารณาเห็นรูปนามว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา^{๑๖}

๓. สติมา แปลว่า มีสติ^{๑๗} คือ ความระลึกได้ นึกได้ สำนึกอยู่ ไม่เผลอ ซึ่งก็คือ ตัวสตินั้นเอง กล่าวคือเป็นผู้มีสติอย่างต่อเนื่องไม่ขาดช่วงตั้งแต่ตื่นนอนจนถึงหลับสนิท การเจริญสติมีประโยชน์คือทำให้จิตตั้งมั่นเป็นสมาธิ เพื่อการพัฒนาปัญญาในการกำหนดรูปรูปนามที่เกิดขึ้นทางตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ สติยังหมายถึงความแนบชิด ซึ่งทำหน้าที่ช่วยทำให้จิตแนบแน่นอยู่กับอารมณ์อันใดอันหนึ่ง จิตจะได้ไม่ล่องลอยและไม่ฟุ้งซ่าน จนทำให้เกิดปัญญาอุปมาเหมือนน้ำใสที่

^{๑๔} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน, พระคันธสาราภิวังศ์ แปลและเรียบเรียง, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๒๕.

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐.

^{๑๖} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๗๘/๘๔.

^{๑๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๖๓/๕๕.

ตะกอนนอนก้นย่อมแสดง สิ่งต่างๆ ที่อยู่ใต้น้ำได้ หรือเหมือนการกักไข่ของแม่ไก่เป็นเวลานาน ย่อมจะทำให้ยางเหนียว คือตมทาเหือดแห้งไป ทำให้จอยปากและกรงเล็บที่เหมือนวิปัสสนาญาณ ของลูกไก่แข็งขึ้น และในที่สุด ลูกไก่คือเหล่าสัตว์ก็จะเจาะเปลือกไข่ที่เหมือนอวิชชาซึ่งห่อหุ้มตนไว้ ออกจากฟองไข่คือภพได้ สมกับพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “ปัญญาเกิดจากสมาธิ”

ในการเจริญวิปัสสนาภาวนาตามแนวทางมหาสติปัฏฐาน ๔ นั้น เป็นการพัฒนาปัญญา เพื่อกำจัดความเห็นผิดต่อรูปนามซึ่งทำให้เกิดความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริง ที่เรียกว่า วิปลาส ซึ่งมี ๓ ระดับ ได้แก่ สัญญาวิปลาส (มีความหมายรู้ผิดพลาดไปจากความเป็นจริง) จิตตวิปลาส (มีความคิดที่ผิดพลาดไปจากความเป็นจริง) และทิววิปลาส (มีความเห็นผิดพลาดไปจากการเป็นจริง) โดยวิปลาสทั้ง ๓ นี้ปรากฏกับลักษณะทั้ง ๔ ด้าน ได้แก่

๑. สุภวิปลาส คือ ความสำคัญผิดว่า รูปนามเป็นของสวยงาม เป็นการเห็นสิ่งที่ไม่สวยงามเกี่ยวกับร่างกายว่าเป็นสิ่งที่สวยงาม ทำลายด้วยกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน

๒. สุขวิปลาส คือ ความสำคัญผิดว่า รูปนามเป็นสุข เป็นการเห็นสิ่งที่เป็นทุกข์เกี่ยวกับเวทนาว่าเป็นสุข ทำลายด้วยเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน

๓. นิจจวิปลาส คือ ความสำคัญผิดว่า รูปนามเป็นของเที่ยง เป็นการเห็นจิตซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเป็นสิ่งที่เที่ยง ทำลายด้วยจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน

๔. อัตตวิปลาส คือ ความสำคัญผิดว่า รูปนามเป็นตัวเป็นตน เป็นการเห็นสิ่งที่ไม่ใช่ตัวตนเกี่ยวกับธรรมว่าเป็นตัวเป็นตน ทำลายด้วยธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน^{๑๘}

สรุปว่า ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนานั้นจะพัฒนาไปอย่างก้าวหน้าได้ต้องอาศัยความเพียร สติสัมปชัญญะจดจ่ออย่างต่อเนื่อง สติที่ปรากฏในฐานต่างๆ ย่อมแสดงจริตและอุปนิสัยของผู้ปฏิบัติ พระพุทธองค์ตรัสถึงสติที่เป็นไปในฐานทั้ง ๔ มีกายานุปัสสนาสติปัฏฐานเป็นต้นว่า ภิกษุผู้มีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า ‘กายมีอยู่’ ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัยตมทา (ตมทาจริต) และทิวฐิ (ทิวฐิจริต) อยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรๆ ในโลก ภิกษุจึงชื่อว่า พิจารณาเห็นกายในกายอยู่^{๑๙}

๓.๑.๔ รูปแบบการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ หรือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ทำให้แจ้งอรหัตตด้วยมรรคใดมรรคหนึ่งในบรรดามรรค ๔ ซึ่งรูปแบบที่กล่าวถึง มรรคทั้ง ๔ นี้ สามารถย่อเป็น ๒ รูปแบบ คือ วิปัสสนามีสมณะนำหน้า เรียกว่า สมถยานิก

^{๑๘} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔๙/๗๙.

^{๑๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๗/๑๐๔.

(มีสมณะเป็นยาน) และ สมณะมีวิปัสสนานำหน้า เรียกว่า วิปัสสนายานิก (มีวิปัสสนาเป็นยาน)^{๒๐} ในยุคนั้นทกเถรวาทด้วยการเจริญธรรมเป็นคู่ ดังปรากฏในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ได้กล่าวถึงรูปแบบของวิปัสสนากาว่าว่ามี ๔ รูปแบบ ดังนี้

รูปแบบที่ ๑ เจริญวิปัสสนาโดยมีสมณะนำหน้า (สมณปุพพังคมนัย) คือ ความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่านด้วยอำนาจแห่งเนกขัมมะ เป็นสมาธิชื่อว่า วิปัสสนาเพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นธรรมที่เกิด ในสมาธินั้นโดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เมื่อเจริญแล้วมรรคย่อมเกิด สามารถละสังโยชน์ได้ อนุสัยย่อมสิ้นไป การเจริญด้วยประการดังนี้ จึงเรียกได้ว่า “การเจริญวิปัสสนาโดยมีสมณะนำหน้า”^{๒๑}

รูปแบบที่ ๒ เจริญสมณะโดยมีวิปัสสนานำหน้า (วิปัสสนาปุพพังคมนัย) เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยงชื่อว่า วิปัสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ชื่อว่าวิปัสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา เมื่อเจริญแล้วมรรคย่อมเกิด สามารถละสังโยชน์ได้ อนุสัยย่อมสิ้นไป การเจริญด้วยประการดังนี้ วิปัสสนาจึงมีก่อน และสมณะมีภายหลัง จึงเรียกได้ว่า “เจริญสมณะมีวิปัสสนานำหน้า”^{๒๒} การเจริญรูปแบบที่ ๒ นี้ เป็นการเจริญวิปัสสนาล้วน เมื่อมรรคญาณปรากฏจะต้องประกอบด้วยปฐมฌานเป็นอย่างน้อย แม้กำหนดรู้รูปนามด้วยสติทุกขณะๆ ก็เลสสงบลง มีสมณะเกิดร่วมด้วย แต่ถ้าเจริญสมณะก่อนหาวิปัสสนาเกิดร่วมด้วยไม่ เช่น พระมหาปณณกเถระ^{๒๓} เป็นผู้มีความชำนาญในการเจริญวิปัสสนา จึงได้รับยกย่องจากพระผู้มีพระภาคในตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในทางผู้เจริญวิปัสสนา

รูปแบบที่ ๓ เจริญวิปัสสนากับสมณะควบคู่กันไป (ยุคนั้นทนัย) ด้วยอาการ ๑๖ อย่าง ได้แก่ ๑) ด้วยมีสภาวะเป็นอารมณ์ ๒) ด้วยมีสภาวะเป็นโคจร ๓) ด้วยมีสภาวะละ ๔) ด้วยมีสภาวะสละ ๕) ด้วยมีสภาวะออก ๖) ด้วยมีสภาวะหลีกออก ๗) ด้วยมีสภาวะเป็นธรรมละเอียดย ๘) ด้วยมีสภาวะเป็นธรรมประณีต ๙) ด้วยมีสภาวะหลุดพ้น ๑๐) ด้วยมีสภาวะไม่มีอาสวะ ๑๑) ด้วยมีสภาวะเป็นเครื่องข้าม ๑๒) ด้วยมีสภาวะไม่มีนิमित ๑๓) ด้วยมีสภาวะไม่มีปณิหิตะ ๑๔) ด้วยมีสภาวะเป็นสุญญตะ ๑๕) ด้วยมีสภาวะมีรสเป็นอย่างเดียวกัน ๑๖) ด้วยมีสภาวะเป็นคู่กันไม่ล่วงเลยกัน เมื่อเข้าสมาบัติเพียงใด ก็พิจารณาสังขารเพียงนั้น พิจารณาสังขารเพียงใด ก็เข้าสมาบัติเพียงนั้น โดยการเจริญให้เป็นคู่ติดกันไป เช่น เข้าปฐมฌาน เมื่อออกจากปฐมฌานแล้ว

^{๒๐} พุ.จ.อ. (ไทย) ๖/-/๖๔๑.

^{๒๑} พุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑-๔/๔๑๓-๔๑๙.

^{๒๒} พุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔/๔๑๘.

^{๒๓} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๔๐๗/๑๖๒.

พิจารณาสังขารทั้งหลาย ครั้นพิจารณาสังขารทั้งหลายแล้ว เข้าทุติยยาม เป็นต้น^{๒๔} และเมื่อละอุทัจจะจึงมีสมาธิ คือความที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่านโดยมีนิโรธเป็นอารมณ์ เมื่อละอวิชชาจึงมีวิปัสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นสภาพที่มีนิโรธเป็นอารมณ์ สมถะและวิปัสสนา จึงมีรสเป็นอย่างเดียวกัน เป็นคู่กันด้วยสภาวะเป็นอารมณ์^{๒๕}

รูปแบบที่ ๔ เจริญเมื่อใจถูกอุทัจจะในธรรมกัณเฐ (อัมมูทัจจจิตคหิตมานัสสนัย) คือเมื่อมนสิการโดยความไม่เที่ยง โอกาสย่อมเกิดขึ้น โอกาสเป็นธรรม นึกถึงโอกาสนั้น จิตย่อมกวัดแกว่งหวั่นไหว เพราะโอกาส เพราะญาณ เพราะปิติ เพราะปัสสัทธิ เพราะสุข เพราะอิโมกข์ เพราะปัดคหะ เพราะอุปฏฐาน เพราะอุเบกขา เพราะน้อมนึกถึงอุเบกขา และนิกันติ ความฟุ้งซ่านเป็นอุทัจจะมีใจถูกอุทัจจะนั้นกัณเฐ ย่อมไม่รู้ชัดความปรากฏโดยความไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นอนัตตา การเห็นตามความเป็นจริง เพราะเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่า มีใจถูกอุทัจจะในธรรมกัณเฐ ในเวลาที่จิตตั้งมั่นสงบอยู่ภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น มรรคก็เกิด เมื่อเกิดความฟุ้งซ่านหรือวิปัสสนูปกิเลสเกิดขึ้น ให้กำหนดรู้ไปจนกว่าจะดับ เมื่อใจปราศจากอุทัจจะทั้งสมถะและวิปัสสนา ขณะนั้นจิตย่อมตั้งมั่นหยุดนิ่งอยู่ในอารมณ์ภายใน เป็นหนึ่งแน่วแน่ในสมาธิ มรรคญาณย่อมเกิดขึ้นในที่สุด การปฏิบัติใน ๓ รูปแบบข้างต้น ถ้าเกิดธรรมอุทัจจะให้พยายามกำหนดรู้ที่จิต กำหนดให้เห็นว่าจิตเกิดดับไม่ใช่ตัวตน ปัญญาญาณจึงจะพัฒนาก้าวหน้าไปถึงมรรคญาณบรรลุธรรมได้^{๒๖}

สรุปได้ว่า รูปแบบการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกนั้นมี ๔ รูปแบบ ซึ่งแสดงความสัมพันธ์ระหว่างการปฏิบัติสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา โดยการปฏิบัติทั้ง ๒ รูปแบบมีความเกี่ยวเนื่องซึ่งกันและกัน โดยสมถภาวนาสลับสลับกันให้เกิดความแน่วแน่ในสมาธิ และวิปัสสนาภาวนาทำให้เกิดการพัฒนาปัญญาจนกระทั่งถึงการบรรลุในมรรคญาณได้

๓.๒ ลักษณะอินทรีย์และการพัฒนาอินทรีย์ในปฏิปทา ๔

ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามแนวสติปัฏฐาน ๔ นั้นอินทรีย์ ๕ มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นองค์ธรรมหมวดหนึ่งในโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการที่จะทำให้บุคคลนั้นเป็นผู้ที่บรรลุเร็วหรือช้า การมีอินทรีย์ที่ไม่สมดุลกันจะทำให้การปฏิบัติไม่มีความเจริญก้าวหน้า การปรับปรุง และพัฒนาอินทรีย์จึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับผู้ปฏิบัติ ในหัวข้อนี้อินทรีย์ ๕ มีลักษณะและการพัฒนาอินทรีย์ ดังต่อไปนี้

^{๒๔} พุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕/๔๑๙-๔๒๔.

^{๒๕} พุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕/๓๑๑-๓๑๕.

^{๒๖} พุ.ป. (ไทย) ๓๑/๖-๗/๔๒๕-๔๒๗.

๑. สัทธินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ในความเชื่อ ได้แก่ ความเชื่อในพระปัญญาของพระพุทธเจ้าว่า พระพุทธเจ้าประกอบด้วยพระพุทธคุณ ๙ ประการ ได้แก่ เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของตถาคตว่า พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค^{๒๗} เป็นต้น สัทธินทรีย์จะสมบูรณ์ได้ด้วยการไม่คบบุคคลผู้ไม่มีศรัทธา สมาคม คบหา นั่งใกล้บุคคลผู้มีศรัทธา และพิจารณาพระสูตรที่เป็นเหตุนำมาซึ่งความเลื่อมใส^{๒๘}

๒. วิริยินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ในความเพียร ได้แก่ ความเพียรในการป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น ความเพียรในการละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ความเพียรเพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ความเพียรทำกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญยิ่งขึ้น^{๒๙} วิริยินทรีย์สามารถพัฒนาได้โดยไม่คบบุคคลผู้เกียจคร้าน สมาคม คบหา นั่งใกล้บุคคลผู้มีความเพียร และพิจารณาสัมมัตตปธาน^{๓๐}

๓. สตินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ในความระลึก ได้แก่ สติจากการปฏิบัติสติปัฏฐาน ๔ คือ สติที่พิจารณาเห็นกายในกาย สติที่พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย สติที่พิจารณาเห็นจิตในจิต และสติที่พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย^{๓๑} สตินทรีย์จะสามารถพัฒนาได้ด้วยการไม่สมาคมกับบุคคลผู้มีสติหลงลืม สมาคม คบหา นั่งใกล้บุคคลผู้มีสติตั้งมั่น และพิจารณาสติปัฏฐาน^{๓๒}

๔. สมาธินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ในสมาธิ ได้แก่ การทำนิพพานให้เป็นอารมณ์ จนได้สมาธิ ได้อีกคตตาคจิต สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌาน บรรลุทุติยฌาน บรรลุตติยฌาน บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์และไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาในจตุตถฌาน^{๓๓} สมาธินทรีย์สามารถพัฒนาได้ด้วยการไม่คบบุคคลผู้มีจิตไม่ตั้งมั่น สมาคม คบหา นั่งใกล้บุคคลผู้มีจิตตั้งมั่น และพิจารณาฌานวิโมกข์^{๓๔}

๕. ปัญญินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ในปัญญา ได้แก่ การมีปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ขำแรกกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ทำให้รู้ชัด

^{๒๗} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๘๐/๒๕๐.

^{๒๘} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๘๔/๒๕๐.

^{๒๙} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๘๐/๒๕๐.

^{๓๐} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๘๔/๒๕๐.

^{๓๑} อ่างแล้ว.

^{๓๒} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๘๔/๒๕๑.

^{๓๓} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๘๐/๒๕๑.

^{๓๔} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๘๔/๒๕๑.

ตามความเป็นจริงในอริยสัจ ๔^{๓๕} ปัญญาอินทรีย์สามารถพัฒนาได้โดยไม่คบบุคคลผู้มีปัญญาทราม
สมาคม คบหา นั่งใกล้บุคคลผู้มีปัญญาดี และพิจารณาญาณจรียาอันลึกซึ้ง^{๓๖}

อีกประการหนึ่ง อินทรีย์ ซื่อว่าความเป็นใหญ่เพราะครอบงำธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อการ
บรรลุดุธรรม ได้แก่ความไม่มีศรัทธา ความเกียจคร้าน ความประมาท ความฟุ้งซ่านและความหลง^{๓๗}
ดังปรากฏในสมุปตติสูตรว่า

“ภิกษุทั้งหลาย อกุศลธรรมเข้ามาไม่ได้ตลอดเวลาที่ศรัทธาในกุศลธรรมทั้งหลาย
ยังตั้งมั่นอยู่ แต่เมื่อใด ศรัทธาเสื่อมหายไป ความไม่มีศรัทธา กลุ่มรวมอยู่ เมื่อนั้น อกุศลธรรม
ก็เข้ามาได้

อกุศลธรรมเข้ามาไม่ได้ตลอดเวลาที่หิริในกุศลธรรมทั้งหลายยังตั้งมั่นอยู่ แต่เมื่อใด
หิริเสื่อมหายไป ความไม่มีหิริกลุ่มรวมอยู่ เมื่อนั้นอกุศลธรรมก็เข้ามาได้

อกุศลธรรมเข้ามาไม่ได้ตลอดเวลาที่โอตตปัปะในกุศลธรรมทั้งหลายยังตั้งมั่นอยู่
แต่เมื่อใด โอตตปัปะเสื่อมหายไป ความไม่มีโอตตปัปะ กลุ่มรวมอยู่ เมื่อนั้น อกุศลธรรม
ก็เข้ามาได้

อกุศลธรรมเข้ามาไม่ได้ตลอดเวลาที่วิริยะในกุศลธรรมทั้งหลายยังตั้งมั่นอยู่ แต่เมื่อใด
วิริยะเสื่อมหายไป ความเกียจคร้านกลุ่มรวมอยู่เมื่อนั้น อกุศลธรรมก็เข้ามาได้

อกุศลธรรมเข้ามาไม่ได้ตลอดเวลาที่ปัญญาในกุศลธรรมทั้งหลายยังตั้งมั่นอยู่ แต่เมื่อใด
ปัญญาเสื่อมหายไป ความไม่มีปัญญา กลุ่มรวมอยู่ เมื่อนั้น อกุศลธรรมก็เข้ามาได้”^{๓๘}

๓.๒.๑ ทุกขาปฏิบัติทา ทันธาภิญญา

ก. ลักษณะอินทรีย์ของทุกขาปฏิบัติทา ทันธาภิญญา

บุคคลประเภททุกขาปฏิบัติทา ทันธาภิญญา คือ บุคคลที่ปฏิบัติธรรมแล้วพบกับความ
ยากลำบากในระหว่างการปฏิบัติอีกทั้งเป็นผู้มีปัญญาน้อย ในพระไตรปิฎก ได้ระบุถึงลักษณะของ
อินทรีย์ ๕ ของบุคคลประเภทนี้ไว้ว่า คือ สัทธินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิอินทรีย์ ปัญญาอินทรีย์
ที่ปรากฏมีความอ่อน เพราะอินทรีย์ ๕ ประการนี้ มีความอ่อน จึงบรรลุดุคุณพิเศษเพื่อความสิ้นอาสวะเข้า
ปฏิบัติทาประเภทนี้เรียกว่า ทุกขาปฏิบัติทา ทันธาภิญญา^{๓๙}

^{๓๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๘๐/๒๙๑.

^{๓๖} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๘๔/๒๙๑.

^{๓๗} ขุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๒/-/๖๐๑.

^{๓๘} อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๖/๘.

^{๓๙} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๒/๒๒๖-๒๒๓).

ในคัมภีร์เนตติอรรถถา พระธรรมบาลเถระ ได้แสดงลักษณะของบุคคลประเภท
ทุกขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญา ว่า บุคคลผู้มีปฏิภาตประเภทนี้ เป็นบุคคลผู้มีตณหาจริตมีอินทริย์อ่อน^{๕๐}
จึงควรเรียกว่าเป็นบุคคลประเภท เนยยบุคคล^{๕๑}

จำรูญ ธรรมดา ได้ขยายความจากคัมภีร์เนตติ หรือเนตติปกรณ์ โดยระบุถึงลักษณะ
ของบุคคลประเภททุกขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญา ไว้ในหนังสือเนตติปฏิปณี ศึกษาเชิงวิเคราะห์
พระไตรปิฎก ว่า เป็นบุคคลผู้ซึ่งช้ำ มีตณหาจริต เรียกว่าตณหาจริตมันทบุคคล จัดเป็นประเภท
เนยยบุคคล^{๕๒} และได้อธิบายไว้ว่า บุคคลที่เรียกว่าตณหาจริตมันทบุคคล หมายถึง ผู้ไม่ปราดเปรื่อง
มีโหมะมาก ไม่มีปัญญา มีอุปนิสัยค่อนข้างโลภ

บุคคลประเภททุกขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญา เป็นบุคคลที่มีอินทริย์อ่อน ในคัมภีร์ชั้นรอง
จากพระไตรปิฎกก็ได้บ่งบอกลักษณะของบุคคลประเภทนี้เหมือนกันและได้ขยายความต่อโดยระบุว่า
บุคคลจำพวกนี้ คือเนยยบุคคล ซึ่งเป็นผู้ที่พอจะแนะนำได้ หมายถึงบุคคลที่มนสิการโดยแยกกาย
โดยการแสดง การถาม การเสพ การคบหา การเข้าไปนั่งใกล้ภักขณมิตร จึงบรรลุนิพพานโดยลำดับ
ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีการปรับ หรือพัฒนาอินทริย์ให้ถูกต้อง ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

ข. การพัฒนาอินทริย์ของทุกขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญา

จำรูญ ธรรมดา ได้ขยายความจากคัมภีร์เนตติ หรือเนตติปกรณ์ โดยระบุถึงลักษณะ
ของบุคคลประเภททุกขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญา ไว้ในหนังสือเนตติปฏิปณี ศึกษาเชิงวิเคราะห์
พระไตรปิฎกว่า บุคคลประเภททุกขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญา บุคคลเช่นนี้ จะต้องออกจากวิภวทุกข
ด้วยสติอินทริย์ คือจะต้องปฏิบัติมหาสติปัฏฐานอย่างต่อเนื่อง บุคคลประเภทนี้การปฏิบัติควรจะต้อง
มีสติอินทริย์เป็นหลัก โดยอาศัยสติปัฏฐานเป็นสื่อนำพาไปสู่การบรรลุธรรมผล^{๕๓}

ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะขอนำเสนอรายละเอียดเกี่ยวกับการเพิ่มพูนสติอินทริย์ ซึ่งเป็นการ
ปรับอินทริย์ที่เหมาะสมสำหรับบุคคลประเภทนี้ นั่นคือ สติปัฏฐาน ๔ ดังพระพุทธพจน์ว่า “พึงเห็น
สติอินทริย์ได้ในสติปัฏฐาน ๔ ประการ”^{๕๔} เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ทั้งหลายเป็นอย่างมาก
ซึ่งพระพุทธองค์ได้ตรัสเกี่ยวกับสติปัฏฐาน ๔ นี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียวเพื่อความหมดจด

^{๕๐} พระธรรมบาลเถระ, เนตติอรรถถา, แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์, (นครปฐม: ห้างหุ้นส่วนจำกัด
ซีเอไอเซ็นเตอร์, ๒๕๕๑), หน้า ๕๓๐.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓๗.

^{๕๒} จำรูญ ธรรมดา, เนตติปฏิปณี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด
ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๖), หน้า ๗๙.

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๐.

^{๕๔} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๗๘/๒๘๗.

แห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วง โสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์ และโทมนัส เพื่อบรรลุนิยามธรรม เพื่อกำนิพพานให้แจ้ง คือ สติปัฏฐาน ๔ ประการ^{๔๕}

พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “อริยสาวกปรารถสติปัฏฐาน ๔ ประการ ย่อมได้สติ”^{๔๖} ดังนั้น สติที่ได้ด้วยปรารถสติปัฏฐาน ๔ หรือตัวสติปัฏฐาน ๔ นั้นเอง อธิบายได้ว่า การมีสติ การมีสติครองตัวอย่างยิ่งยวด สามารถระลึกรู้ถึงกิจที่ทำคำที่พูดแม่นยำได้ หน้าที่ของสติคือ การดูแลกำกับจิต (อุปัฏฐาน) ความหมายสำคัญว่าเป็นความระลึกรู้ได้ กำกับใจไว้กับกิจ นึกได้ถึงสิ่งที่พึงทำ พึงเกี่ยวข้อง^{๔๗} เพราะมีสติที่เข้าไปตั้งอยู่อย่างดี มั่นคง ไม่หวั่นไหว ทำให้บรรลุถึงคุณวิเศษ ทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลาย ถึงซึ่งจุดหมายปลายทางได้ ดังพระพุทธพจน์ที่มีใจความว่า

“ภิกษุมีกายที่ตั้งมั่น มีจิตที่ตั้งมั่น กำลังยืน เดิน นั่ง หรือนอนก็ตาม ก็ดำรงสตินี้ไว้มั่น พึงได้คุณวิเศษทั้งเบื้องต้น และเบื้องปลาย ครั้นได้คุณวิเศษทั้งเบื้องต้นและเบื้องปลายแล้ว พึงถึงสถานที่ๆ มัจจุราชมองไม่เห็น”^{๔๘}

จากพระพุทธพจน์จึงเป็นเครื่องยืนยันได้ว่า การเจริญสติตลอดเวลา นั้น ทำให้มีอินทรีย์ที่แก่กล้า ได้รับคุณวิเศษจากการดำรงอยู่ด้วยสติอย่างเที่ยงแท้แน่นอน

๓.๒.๒ ทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา

ก. ลักษณะอินทรีย์ของทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา

จากการศึกษาทำให้ทราบว่า บุคคลประเภททุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา หมายถึง บุคคลที่ปฏิบัติธรรม พบกับความทุกข์ยากลำบากในระหว่างการปฏิบัติ แต่เป็นผู้ที่มีปัญญา ทำให้สามารถบรรลุมรรค ผลได้อย่างรวดเร็วแบบฉับพลัน

ในพระไตรปิฎกได้ระบุถึงลักษณะของบุคคลประเภทนี้ไว้ว่า อินทรีย์ ๕ ประการนี้ คือ สัทอินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาอินทรีย์ ปัญญินทรีย์ ย่อมปรากฏแก่กล้า เพราะอินทรีย์ ๕ ประการที่ปรากฏมีความแก่กล้า จึงบรรลุคุณวิเศษเพื่อความสิ้นอาสวะเร็ว ปฏิบัติประเภทนี้ เรียกว่า ทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา^{๔๙}

^{๔๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๖๗/๒๑๐-๒๑๑.

^{๔๖} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๘๑/๒๙๒.

^{๔๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๘๗๕.

^{๔๘} พุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๕๐/๒๗๘.

^{๔๙} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๒/๒๒๗.

ในคัมภีร์เนตติอรรถกถา พระธรรมบาลเถระ ได้แสดงลักษณะของบุคคลประเภท
ทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา ว่าเป็นบุคคลผู้มีตัณหาจริต แต่มีอินทรีย์แก่กล้า^{๕๐} จึงควรเรียกว่าเป็น
บุคคลประเภท วิปจิตัญญบุคคล^{๕๑}

จำรูญ ธรรมดา ได้ขยายความจากคัมภีร์เนตติหรือเนตติปกรณ์ โดยระบุถึงลักษณะของ
บุคคลประเภททุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา ไว้ในหนังสือเนตติฎีปนี ศึกษาเชิงวิเคราะห์
พระไตรปิฎกว่า เป็นบุคคลประเภทหัตถิ แต่เป็นผู้มีตัณหาจริต จัดเป็นประเภทวิปจิตัญญบุคคล^{๕๒}

จากการศึกษาทำให้ทราบว่า ในพระไตรปิฎกได้ระบุว่า บุคคลประเภททุกขาปฏิบัติ
ขิปปาภิญญา เป็นบุคคลที่มีอินทรีย์แก่กล้า ในคัมภีร์ชั้นรองจากพระไตรปิฎกก็ได้บ่งบอกลักษณะ
ของบุคคลประเภทนี้ไปในแนวทางเดียวกัน และได้ขยายความเพิ่มเติมโดยระบุว่า บุคคลจำพวกนี้
เป็นวิปจิตัญญ แต่เนื่องจากเป็นผู้ที่มีตัณหาจริตได้รับความลำบากจากการปฏิบัติ ดังนั้น
จึงจำเป็นต้องมีการปรับ หรือพัฒนาอินทรีย์ให้ถูกต้อง ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

ข. การพัฒนาอินทรีย์ของทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา

จำรูญ ธรรมดา ได้ขยายความเพิ่มเติมจากคัมภีร์เนตติ หรือเนตติปกรณ์ในหนังสือ
เนตติฎีปนี ศึกษาเชิงวิเคราะห์ พระไตรปิฎกว่า บุคคลประเภทนี้ คือบุคคลที่ออกจากวัฏฏะทุกข์
โดยมีสมาธิเป็นอินทรีย์ บุคคลประเภทนี้ตอนปฏิบัติมักเป็นทุกข์ มีอะไรมารบกวนอยู่เสมอ คือ
มีความหมายว่า มีธรรมที่เป็นปฏิปักษ์มารบกวน แต่สามารถบรรลุได้เร็ว เข้าถึงเร็วด้วยอำนาจหรือ
พลังแห่งสมาธิ^{๕๓} สาเหตุที่ต้องใช้สมาธิเป็นอินทรีย์ เพราะสมาธินี้เป็นปฏิปักษ์ กับตัณหา
โดยตรง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็คือ สมณะเป็นปฏิปักษ์กับราคะ

เพราะฉะนั้น ผู้ที่เป็นตัณหาจริต จึงต้องใช้สมาธิเป็นหลัก เมื่อใช้สมาธิจึงได้
ชื่อว่า เป็นผู้อาศัยมาน แสดงว่าบุคคลประเภทนี้ก็ต้องเจริญวิปัสสนาด้วย ถ้าเป็นคนเจริญวิปัสสนา
ก็แสดงว่าต้องเป็นคนได้มาน คือ มีมานเป็นที่อาศัย ที่ว่ามีมานเป็นที่อาศัยก็หมายความว่า มีมาน
เป็นบาทก็ได้ อันนี้ถือว่าเป็นทางฝ่ายวิปัสสนา ในกรณีที่เป็นวิปัสสนานี้ บุคคลประเภทนี้จะต้องใช้
สมาธิเป็นหลักก็ คือ มีมาน สมาธิกับมานนี้ต่างก็มีองค์ธรรมอย่างเดียวกัน มานก็คือสมาธิ
สมาธิก็คือมาน จึงพบว่าบางที่อาจมีการใช้แทนกันได้^{๕๔}

^{๕๐} พระธรรมบาลเถระ, เนตติอรรถกถา, หน้า ๕๓๐.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓๗.

^{๕๒} จำรูญ ธรรมดา, เนตติฎีปนี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก, หน้า ๘๑.

^{๕๓} อ่างแล้ว.

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๑-๘๒.

ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยจึงขอเสนอ การเพิ่มพูนสมาธิในทฤษฎี โดยการฝึกการเข้าและออก จากฌานด้วยความชำนาญ เรียกว่า วสี เพื่อให้เกิดความเหมาะสมสำหรับปฏิบัติประเภทนี้ ดังพระพุทธพจน์ว่า “พึงเห็นสมาธิในทฤษฎีได้ในฉาน ๔ ประการ”^{๕๕} และการที่จะเจริญฌานได้นั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องปฏิบัติในทาง สมถกรรมฐาน ดังต่อไปนี้

หลักปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อให้เกิดสมาธิ เรียกว่า สมถกรรมฐาน มีอารมณ์ในการปฏิบัติ ทั้งสิ้น ๔๐ ประเภท แต่ละประเภทมีรายละเอียดและวิธีการเจริญสมาธิแตกต่างกันไป โดยมีระดับ การฝึกจิตให้เป็นสมาธิ ๓ ชั้น คือ บริกรรมภาวนา อุปจารภาวนา และอัปนาภาวนา มีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

๑. บริกรรมภาวนา คือ การเจริญสมาธิขั้นเริ่มต้น ได้แก่ การกำหนดถือเอานิมิต ในสิ่งที่ใช้เป็นอารมณ์กรรมฐาน เช่น พงศ์ดวงกสิณ กำหนดลมหายใจเข้าออกที่กระทบปลายจมูก หรือนึกถึงพุทธคุณเป็นอารมณ์ ว่าอยู่ในใจ เป็นต้น คือ กำหนดบริกรรมนิมิต เมื่อกำหนดอารมณ์ กรรมฐาน คือบริกรรมนิมิตนั้นไป จนมองเห็นภาพสิ่งนั้นติดตาติดใจ ลำดับนั้นก็เกิดเป็น อุกคหนิมิต จิตก็เป็นสมาธิขั้นต้นที่เรียกว่า บริกรรมสมาธิ คือ ขณิกสมาธิ เพื่อให้เข้าใจถึงลักษณะ ของนิมิตในสมาธิระดับต่างๆ ผู้วิจัยจึงแสดงนิมิตประเภทต่างๆ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

นิมิต แปลว่า เครื่องหมายสำหรับให้จิตกำหนด แบ่งเป็น ๓ อย่าง คือ ๑) บริกรรมนิมิต แปลว่า นิมิตขั้นเริ่มต้น ได้แก่ สิ่งใดก็ตามที่กำหนดเป็นอารมณ์ในการเจริญกรรมฐาน เช่น ดวงกสิณที่เพ่งดูลมหายใจที่กำหนด เป็นต้น ๒) อุกคหนิมิต แปลว่า นิมิตติดตา ได้แก่ บริกรรมนิมิต ที่เพ่งหรือนึกกำหนดจนเห็นแม่นยำกลายเป็นภาพติดตา เช่น ดวงกสิณที่เพ่งจนติดตา กลับตาก็ มองเห็น เป็นต้น ๓) ปฏิภาคนิมิต แปลว่า นิมิตเสมือน นิมิตคู่เปรียบ หรือนิมิตเทียบเคียง ได้แก่ นิมิตที่เป็นภาพเหมือนของอุคคหนิมิตนั่นเอง แต่ติดลึกเข้าไปอีกจนเป็นภาพที่เกิดจากสัญญา ของผู้ได้สมาธิ จึงบริสุทธิ์จนปราศจากสีเป็นต้น และไม่มีมลทินใดๆ ทั้งสามารถนึกขยายหรือ ย่อส่วนได้ตามปรารถนา

๒. อุปจารภาวนา การเจริญสมาธิขั้นอุปจาระ ได้แก่ อาศัยบริกรรมสมาธิ เอาจิต กำหนดอุคคหนิมิตต่อไป จนกระทั่งแน่วแน่นแนบสนิทในใจ เกิดเป็นปฏิภาคนิมิตขึ้น นิรวณก็สงบระงับ (ในกรรมฐานที่ไม่มีวัตถุเพ่ง เพียงแต่นึกถึงอารมณ์อยู่ในใจ ไม่มีปฏิภาคนิมิต กำหนดด้วยจิตแน่วแน่น จนนิรวณระงับไปอย่างเดียว) จิตก็ตั้งมั่นเป็นอุปจารสมาธิ เป็นขั้นสูงสุดของกามาวจรสมาธิ

๓. อัปนาภาวนา การเจริญขั้นอัปนา ได้แก่ เสพปฏิภาคนิมิตที่เกิดขึ้นแล้วอย่าง สม่่าเสมอด้วยอุปจารสมาธิ พยายามรักษาไว้ไม่ให้เสื่อมหายไปเสีย โดยหลีกเลี่ยงสถานที่ บุคคล

^{๕๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๗๘/๒๘๗.

อาหาร เป็นต้น ที่ไม่เป็นสัปปายะ เสพแต่สิ่งที่เป็นสัปปายะ และรู้จักปฏิบัติตามวิธีที่จะช่วยให้เกิด
อัปนา เช่น ประคับประคองจิตให้พอดี เป็นต้น จนในที่สุดก็เกิดเป็นอัปนาสมาธิ บรรลุปฐมฌาน

เมื่อบรรลุปฐมฌานแล้ว ต่อจากนั้นก็เป็นการบำเพ็ญความชำนาญ ให้เกิดขึ้นใน
ปฐมฌานนั้น และทำความเพียรที่บรรลุฌานขั้นต่อๆ ขึ้นไปตามลำดับ ภายในขอบเขตสามารถให้สำเร็จ
ของกรรมฐานชนิดนั้นๆ อันได้บรรลุผลของสมณะตามสมควร^{๕๖} การอบรมเพิ่มพูนสมาธิในทรีย์นั้น
ตามหลักปฏิบัติแล้วเมื่อ ได้สมาธิแน่วแน่สนิท เรียกว่า อัปนาสมาธิ เมื่อจิตเป็นสมาธิถึงขั้นนี้เป็นอัน
เข้าสู่ภาวะที่เรียกว่า ฌาน ในฌานนั้น สมาธิ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเอกัคคตา มีองค์ธรรมอื่นๆ
จำนวนหนึ่งเป็นตัวประกอบร่วมอยู่ด้วย เรียกสั้นๆ ว่า องค์ฌาน มีทั้งหมด ๖ อย่าง คือ วิตก วิจารณ์
ปีติ สุข อุเบกขา และเอกัคคตา มีความหมายโดยสังเขปดังนี้

๑. วิตก แปลว่า ความตรึง หมายถึง การยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ อาจหมายถึงการนึกคิด
หรือการนึกถึงอารมณ์ต่างๆ วิตกมีหน้าที่ทำให้จิตระทบอารมณ์บ่อยๆ ส่งผลทำให้จิตที่ปรากฏนั้น
ทรงอารมณ์อยู่ได้

๒. วิจารณ์ แปลว่า ความตรอง หมายถึง การประคองจิตให้อยู่ในอารมณ์ มีลักษณะ
พิจารณาอารมณ์บ่อยๆ เป็นอารมณ์ที่ผูกพันอยู่กับจิต เป็นอารมณ์ละเอียดและมีสภาพคลุกเคล้า
ด้วยจิต วิจารณ์มีความเป็นไปอย่างสงบ ไม่ทำจิตให้สั่นสะเทือน^{๕๗} องค์ฌาน ๒ ข้อนี้ ต่อเนื่องกัน คือ
วิตก เอาจิตจรดไว้กับอารมณ์ วิจารณ์ เอาจิตเคล้าอารมณ์นั้นเปรียบได้กับคนเอาภาชนะสำริด
ที่สนิมจับไปขัด วิตกเหมือนมือจับภาชนะไว้ วิจารณ์เหมือนมือที่ถือแปรงขัดสีไปมา หรือเปรียบกับ
ช่างปั้นหม้อ วิตกเหมือนมือที่กดไว้ วิจารณ์เหมือนมือที่แต่งไปทั่วๆ แต่อย่าสับสนกับคำว่า วิตก หรือ
วิตกกะทางธรรมกับวิตกที่หมายถึงกังวลทุกข์ร้อนในภาษาไทย

๓. ปีติ แปลว่า ความอิ่มใจ ต็มด้า หรือเอิบอิ่ม หมายถึงเอาเฉพาะปีติชนิดแผ่เอิบอาบ
ซาบซ่านไปทั่วสรรพางค์กาย ที่เรียกว่า ปรณาปีติ ซึ่งปีติมีทั้งหมด ๕ อย่าง คือ ๑) ขุพทกาปีติ
ปีติเล็กน้อย พอขนชูชันน้ำตาไหล ๒) ขณิกาปีติ ปีติชั่วขณะ ทำให้รู้สึกแปลกๆ เป็นขณะๆ ดุจฟ้าแลบ
๓) โอกันติกาปีติ ปีติเป็นระลอกหรือปีติเป็นพักๆ รู้สึกซู่ๆ ลงมาในกายดุจคลื่นซัดฝั่ง
๔) อุพเพงคาปีติ ปีติโลดโผนเป็นอย่างแรง ให้รู้สึกใจฟู ทำให้แสดงอาการหรือทำอะไรบางอย่างโดย
มิได้ตั้งใจ เช่น เปล่งอุทาน หรือรู้สึกตัวเบาลอยขึ้นไป ๕) ปรณาปีติ ปีติซาบซ่าน ให้รู้สึกเย็น
ซาบซ่านแผ่เอิบอาบเต็มด้าไปทั่วตัว

๔. สุข แปลว่า ความสุข หมายถึง ความสำราญ ชื่นฉ่ำ คล่องใจ ปราศจากความบีบคั้น
หรือรบกวนใดๆ

^{๕๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ, หน้า ๘๕๗-๘๕๘.

^{๕๗} พุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๑/๘๕/๕๐๐-๕๐๑.

๕. อุเบกขา แปลว่า ความวางเฉย หรือความมีใจเป็นกลาง หรือแปลให้เต็มว่า ความเข้าไปวางเฉย หมายถึง การวางใจเป็นกลาง ไม่เอนเอียงด้วยความชอบหรือชัง ไม่ยินดียินร้าย วางใจเป็นกลางในเมื่อสิ่งใดก็ตามกำลังดำเนินไปด้วยดี หรือเสร็จเรียบร้อย ในกรณีของฌาน คือ ไม่ติดขัดแม้แต่ในฌานที่มีความสุขอย่างยอดเยี่ยม โดยเฉพาะในฌานที่ ๔ คือ บริสุทธิ์หมดจดจากธรรมที่เป็นข้าศึกเรียบร้อยแล้ว จึงไม่ต้องขวนขวายที่จะกำจัดธรรมที่เป็นข้าศึกนั้นอีก

๖. เอกัคคตา แปลว่า ภาวะที่จิตมีอารมณ์หนึ่งเดียว ได้แก่ ตัวสมาธินั่นเอง^{๕๘}

จากที่กล่าวมาแล้วว่า การเจริญสมาธินั้น จะประณีตเป็นขั้นๆ โดยลำดับ ภาวะจิตที่มีสมาธิขั้นอัปนาสมาธิแล้ว เรียกว่า ฌาน ฌานมีหลายชั้น ยิ่งเป็นชั้นสูงขึ้นไปเท่าใด องค์ธรรมต่างๆ ที่เป็นคุณสมบัติของจิต ก็ยิ่งลดน้อยลงไปเท่านั้น ฌาน ที่ใช้กันทั่วไปโดยปกติเมื่อไม่ระบุงระดับ หมายถึง รูปฌาน ๔ โดยทั่วไปแบ่งเป็น ๒ ระดับใหญ่ๆ และแบ่งย่อยออกไปอีกระดับละ ๔ รวมเป็น ๘ อย่าง เรียกว่า ฌาน ๘ หรือสมาบัติ ๘ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. รูปฌาน ๔ ได้แก่

๑.๑ ปฐมฌาน (ฌาน ๑) มีองค์ประกอบ ๕ คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา

๑.๒ ทุตติยฌาน (ฌาน ๒) มีองค์ประกอบ ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา

๑.๓ ตติยฌาน (ฌาน ๓) มีองค์ประกอบ ๒ คือ สุข เอกัคคตา

๑.๔ จตุตถฌาน (ฌาน ๔) มีองค์ประกอบ ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

๒. อรูปฌาน ๔ ได้แก่

๒.๑ อากาสนัญญายตนะ (ฌานอันกำหนดอากาศ หรือช่องว่างหาที่สูดมิได้ เป็นอารมณ์)

๒.๒ วิญญานัญญายตนะ (ฌานอันกำหนดวิญญานหาที่สูดมิได้เป็นอารมณ์)

๒.๓ อากิญจัญญายตนะ (ฌานอันกำหนดภาวะที่ไม่มีอะไรๆ เป็นอารมณ์)

๒.๔ เนวสัญญานาสัญญายตนะ (ฌานที่เลิกกำหนดสิ่งใดๆ โดยประการทั้งปวง เข้าถึงภาวะมีสัญญาที่ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่)^{๕๙}

ดังนั้น ที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “พึงเห็นสมาธินทรีย์ได้ในฌาน ๔ ประการ”^{๖๐} หมายถึง ตัวฌาน ๔ ได้แก่ การทำภาวะปล่อยวางให้เป็นอารมณ์แล้วได้สมาธิ ได้เอกัคคตาแห่งจิต หน้าที่ของสมาธิคือการทำจิตไม่ให้ส่าย (อวิกเขปะ) ความหมายสามัญว่า ความมีใจตั้งมั่นแน่วแน่ในกิจ

^{๕๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ, หน้า ๘๗๓-๘๗๔.

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๖๗-๘๖๘.

^{๖๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๗๘/๒๘๗.

ในสิ่งที่กำหนด ในฉานสมาธิขั้นนี้มีธาตุเพียงอย่างเดียวเท่านั้นเหลืออยู่ ซึ่งได้ แก่ความว่องไวแห่งจิตอันบริสุทธิ์

ดังนั้นจะกล่าวได้ว่าสมาธิขั้นนี้สามารถพัฒนาให้เกิดปัญญาชัดตามความเป็นจริง ทำลายกิเลสได้ กล่าวคือ เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลส ปราศจากอุปกิเลสอ่อนควรแก่การงานตั้งมั่นไม่หวั่นไหว ย่อมโน้มโน้มจิตไปเพื่ออัสวักขยญาณ ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริง สมดังพระพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเจริญสมาธิเถิด ภิกษุผู้มีจิตตั้งมั่น ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริง”^{๖๑}

๓.๒.๓ สุขาปฏิบัติ ทันธาภิญญา

ก. ลักษณะอินทรีย์ของสุขาปฏิบัติ ทันธาภิญญา

บุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ ทันธาภิญญา หมายถึง บุคคลผู้ที่ปฏิบัติธรรมได้โดยง่าย ไม่ต้องพบกับความลำบากในการปฏิบัติ แต่เป็นบุคคลที่ไม่มีปัญญา ทำให้บรรลุผลได้ช้า

ในพระไตรปิฎก ได้ระบุถึงลักษณะของบุคคลประเภทนี้ไว้ว่า อินทรีย์ ๕ ประการ คือ สัทอินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินอินทรีย์ สมาธิอินทรีย์ ปัญญาอินทรีย์ที่ปรากฏมีความอ่อน เพราะอินทรีย์ ๕ ประการนี้มีความอ่อน จึงบรรลุคุณวิเศษเพื่อความสิ้นอาสวะช้า ปฏิบัติประเภทนี้เรียกว่า สุขาปฏิบัติ ทันธาภิญญา^{๖๒}

ในคัมภีร์เนตติอรรถกถา ได้แสดงลักษณะของบุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ ทันธาภิญญาว่าเป็นบุคคลผู้มีทิวฐิจริต มีอินทรีย์อ่อน^{๖๓} และจัดเป็นประเภทวิปจิตัญญบุคคล^{๖๔}

จํารูญ ธรรมดา ได้ขยายความจากคัมภีร์เนตติหรือเนตติปกรณ์ ได้ระบุถึงบุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ ทันธาภิญญา ไว้ในหนังสือเนตติฎีปนีย์ ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎกว่า คือมันทบุคคลที่เป็นทิวฐิจริต โดยระบุว่าทิวฐินี้มีลักษณะคล้ายกับปัญญา แต่ไม่ใช่ผู้มีปัญญา และเรียกว่า วิปจิตัญญบุคคล^{๖๕}

จากการศึกษาทำให้ทราบว่า ในพระไตรปิฎกได้ระบุว่า บุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ ทันธาภิญญา เป็นบุคคลที่มีอินทรีย์อ่อน ในคัมภีร์ชั้นรองจากพระไตรปิฎก ก็ได้อธิบายลักษณะของบุคคลประเภทนี้ไปในทิศทางเดียวกัน และได้ขยายความต่อโดยระบุว่า บุคคลจำพวกนี้ คือ

^{๖๑} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕/๑๗.

^{๖๒} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๒/๒๒๗.

^{๖๓} พระธรรมบาลเถระ, เนตติอรรถกถา, หน้า ๕๓๐.

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓๗.

^{๖๕} จํารูญ ธรรมดา, เนตติฎีปนีย์ ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก, หน้า ๘๓.

วิปจิตัญญบุคคล มีการปฏิบัติที่ง่าย แต่เนื่องจากเป็นผู้ที่มีอินทรีย์อ่อน และมีปัญญาน้อยก็เลยทำให้บรรลุได้ช้า ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีการจัดการหรือพัฒนาอินทรีย์ที่ถูกต้อง ซึ่งจะได้อธิบายดังต่อไปนี้

ข. การพัฒนาอินทรีย์ของสุขาปฏิบัติ ทันทธาภิญา

จํารูญ ธรรมดา ได้ขยายความจากคัมภีร์เนตติหรือเนตติปกรณ์ไว้ในหนังสือเนตติฎีปนํ ศึกษเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก ได้มีการระบุว่าเป็นผู้ที่มีทิวฏฐิจริต จัดเป็นบุคคลประเภทวิปจิตัญญ บุคคลประเภทนี้เป็นผู้ที่มีความคิด ทฤษฎีมาก จอมหลักการ คิดมากจนเลยเถิด ชอบคิดว่าสิ่งนี้เป็นสิ่งที่ถูกต้อง เป็นผู้ที่มีปัญญาน้อย ย่อมออกจากวิภูฏทุกซ์ด้วยอำนาจความเพียร หมายถึงการใช้ความเพียรเป็นอินทรีย์^{๖๖} ความเป็นมันท์บุคคลเป็นเหตุให้ตรัสรู้ยาก ต้องมีการพัฒนาอินทรีย์ โดยการเพิ่มความเพียร หรือวิริยอินทรีย์ให้มาก เพื่อให้อินทรีย์มีความแก่กล้าสำหรับการบรรลุธรรม

หลักธรรมที่มีผลต่อการพัฒนาวิริยอินทรีย์ เป็นการปรับอินทรีย์ให้เหมาะสมกับบุคคลประเภทนี้ คือ สัมมปธาน ๔ ซึ่งองค์ธรรมก็คือ วิริยะ ดังพระพุทธพจน์ว่า “พึงเห็นวิริยอินทรีย์ได้ในสัมมปธาน ๔ ประการ”^{๖๗} มีรายละเอียดดังนี้

๑. สังวรปธาน เพียรระวังหรือเพียรปิดกั้น เป็นการทำความเพียรเพื่อระวังยับยั้งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น

๒. ปหานปธาน เพียรละหรือเพียรกำจัด เป็นการทำความเพียรเพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

๓. ภาวนาปธาน เพียรเจริญหรือเพียรก่อให้เกิด เป็นการทำความเพียรเพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น

๔. อนุรักษนาปธาน เพียรรักษา เป็นการทำความเพียรเพื่อรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่น และเจริญยิ่งขึ้นไปจนไปบุลย^{๖๘}

กล่าวได้ว่า ความเพียรนั้นสามารถพัฒนาได้ด้วยการปฏิบัติตามหลักสัมมปธาน ๔ นั้นเอง โดยสัมมปธาน ๔ นั้น อาจกล่าวโดยย่อได้ว่า ความเพียรเพื่อละอกุศลธรรมและทำกุศลธรรมให้ถึงพร้อม การมีความแข็งขันบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรม หน้าที่ของวิริยะคือ การยกจิตไว้ (ปักคาหะ) ให้มีความพยายามอย่างไม่ลดละ^{๖๙} เมื่อมีความเพียรที่เหมาะสมไม่หย่อนเกินไป ไม่ตั้งเกินไป พร้อมกับรักษาความเพียรให้มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง จะสามารถขบไล่ความเกียจคร้าน

^{๖๖} จํารูญ ธรรมดา, เนตติฎีปนํ ศึกษเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก, หน้า ๘๒.

^{๖๗} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๗๘/๒๘๗.

^{๖๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ลิลิตมิม จำกัด, ๒๕๕๖) หน้า ๑๒๑.

^{๖๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๗๕.

ในประการทั้งปวง พร้อมกับทำให้อริยมรรคเกิดขึ้นได้ ดังพระพุทธพจน์ว่า เพราะใช้ความเพียร กำจัดความหลับ ความเกียจคร้าน การปิดกาย ความไม่ยินดี และความเมาอาหาร อริยมรรค จึงบริสุทธ์ได้^{๗๐}

จากพระพุทธพจน์เป็นสิ่งที่พระผู้มีพระภาคทรงยืนยันว่า เมื่อมีความเพียรเป็นอินทรีย์ ที่แก่กล้าย่อมมีพลังที่จะกำจัดความเกียจคร้าน กำจัดอกุศลธรรมทั้งปวงได้ จึงจะพบกับอริยมรรค อันบริสุทธ์ถึงความสุขอันเกษม นั่นคือพระนิพพาน ดังพระผู้มีพระภาคตรัสในปาจันนาทิสุตระว่า “ภิกษุเมื่อเจริญสัมมัปปธาน ๔ ประการ ทำสัมมัปปธาน ๔ ประการให้มาก ย่อมโน้มไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน”^{๗๑}

๓.๒.๔ สุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา

ก. ลักษณะอินทรีย์ของสุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา

จากการศึกษาทำให้ทราบว่า บุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา หมายถึง บุคคล ผู้ที่ปฏิบัติธรรมได้โดยง่ายไม่ต้องพบกับความลำบากในการปฏิบัติ และเป็นบุคคลผู้มีปัญญามาก ทำให้บรรลุได้อย่างรวดเร็วฉับพลัน

ในพระไตรปิฎกได้ระบุถึงลักษณะของบุคคลประเภทนี้ไว้ว่า อินทรีย์ ๕ ประการนี้คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธินทรีย์ ปัญญินทรีย์ปรากฏแก่กล้า เพราะอินทรีย์ ๕ ประการ นี้ปรากฏแก่กล้า จึงบรรลุคุณวิเศษเพื่อความสิ้นอาสวะเร็ว ปฏิปทาประเภทนี้เรียกว่า สุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา^{๗๒}

ในคัมภีร์เนตติอรรถกถา พระธรรมบาลเถระ ได้แสดงลักษณะของบุคคลประเภท สุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา ว่าเป็นบุคคลผู้มีทิวฐิจริต มีอินทรีย์แก่กล้า^{๗๓} และเรียกว่า อุกมฺภิตฺถญญ^{๗๔}

จํารูญ ธรรมตา ได้ขยายความจากคัมภีร์เนตติหรือเนตติปกรณ์ ได้กล่าวถึงบุคคล ประเภทสุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา ไว้ในหนังสือเนตติฎิปปนี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎกว่าเป็น อุทตตบุคคลประเภททิวฐิจริต มีปัญญามาก มีปัญญาเฉียบแหลม หมายถึง อุกมฺภิตฺถญญบุคคล^{๗๕}

^{๗๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๖/๑๕.

^{๗๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๖๕๑-๖๖๒/๓๖๐.

^{๗๒} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๒/๒๒๘.

^{๗๓} พระธรรมบาลเถระ, เนตติอรรถกถา, หน้า ๕๓๐.

^{๗๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓๗.

^{๗๕} จํารูญ ธรรมตา, เนตติฎิปปนี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก, หน้า ๘๓.

จากการศึกษา ทำให้ทราบว่า ในพระไตรปิฎกได้ระบุว่า บุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญา เป็นบุคคลที่มีอินทรีย์แก่กล้า ในคัมภีร์ชั้นรองลงมาก็ได้บ่งบอกลักษณะของบุคคลประเภทนี้เหมือนกัน และได้ขยายความต่อโดยระบุว่า บุคคลจำพวกนี้ คืออุคฆฏัตถัญญบุคคล เป็นผู้ที่มีอินทรีย์แก่กล้า อีกทั้งเป็นผู้มีปัญญามาก ทำให้บรรลุได้อย่างรวดเร็วฉับพลัน ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีการปรับ หรือพัฒนาอินทรีย์ให้ถูกต้อง ซึ่งมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

ข. การพัฒนาอินทรีย์ของสุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญา

จำรูญ ธรรมดา ได้ขยายความจากคัมภีร์เนตติหรือเนตติปกรณ์ ได้มีการระบุในหนังสือเนตติฎฎิปณี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก ว่า บุคคลประเภทนี้จัดเป็นทิวฐิจิต อุทตตะ บุคคลผู้มีปัญญาเฉียบแหลม ย่อมหลีกเลี่ยงจากวิภูฏทุกข์ด้วยปัญญินทรีย์ บุคคลประเภทนี้ออกจากวิภูฏทุกข์โดยอาศัยอริยสังข์ มีปัญญาเป็นอินทรีย์ ปฏิบัติได้ง่าย ตรัสรู้ได้ง่าย อาศัยปัญญินทรีย์แน่นอน เพราะมีปัญญามาก อาศัยอริยสังข์ คือไม่ต้องอาศัยธรรมอื่นแล้ว เช่น ไม่ต้องอาศัยความเพียรมาก ไม่ต้องอาศัยสมาธิเป็นใหญ่ ไม่ต้องอาศัยสติเป็นใหญ่ อันนี้ต้องอาศัยอริยสังข์ซึ่งเป็นฐานเป็นอารมณ์ ซึ่งมีทั้งที่เป็นโลกียะ และโลกุตระ^{๗๖}

ในหัวข้อนี้ ผู้ศึกษาจึงนำเสนอรายละเอียดเกี่ยวกับการเพิ่มพูนปัญญินทรีย์ ทำให้เป็นการปรับกับอินทรีย์ที่เหมาะสมสำหรับบุคคลประเภทนี้ คือหลักปฏิบัติที่ทำให้เกิดปัญญาในพระพุทธศาสนาเรียกว่า วิปัสสนากรรมฐาน สิ่งที่ใช้ฝึกวิปัสสนาเรียกว่า วิปัสสนาภูมิ ๖ โดยย่อลงเหลือเพียงรูป นามเป็นตัวกรรมฐาน ใช้ขณิกสมาธิในการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน จิตที่มีคุณภาพด้วยขณิกสมาธิที่มีกำลัง เปรียบเหมือนกระจกเงาที่บุคคลขัดสีอยู่เสมอ ละอองธุลีในกระจกจะถูกเข็ดถูกล้างให้สะอาด เหลือเพียงความสะอาดของกระจกที่สะท้อนภาพข้างหน้าอย่างชัดเจน คือเมื่อผู้ปฏิบัติมีสมาธิเช่นนี้แล้ว ก็จะเกิดปัญญาหยั่งรู้สภาวะธรรมตามความเป็นจริง โดยหยั่งรู้ถึงไตรลักษณ์ คือ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา

การรับรู้สภาวะธรรมตามความเป็นจริงอย่างนี้ เป็นปัญญาที่มีกำลังถึงความเป็นอินทรีย์ ปัญญาดังกล่าวเกิดจากสมาธิที่มีสติเป็นหลักในการปฏิบัติธรรม เรียกว่า ภาวนามยปัญญา คือปัญญาที่เกิดจากการอบรมจิต ทำให้เกิดปัญญาญาณแก่กล้าขึ้นสามารถดำเนินสู่จุดหมายปลายทางได้ ดังข้อความในอรรถกถาว่า “พระสัทธรรมที่เกิดขึ้นร่วมกับวิปัสสนาญาณเป็นต้น อันเป็นอารมณ์ของภาวนามยปัญญา ชื่อว่า ปฏิเวธสัทธรรม”^{๗๗}

^{๗๖} จำรูญ ธรรมดา, เนตติฎฎิปณี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก, หน้า ๘๓.

^{๗๗} ศนาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ธรรมภาคปฏิบัติ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๖๓.

พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ว่า “พึงเห็นปัญญินทรีย์ได้ในอริยสัจ ๔ ประการ”^{๗๘} ในการปฏิบัติตามหลักอริยสัจนี้สิ่งที่สำคัญอย่างยิ่งคือ การรู้และทำหน้าที่ต่ออริยสัจแต่ละข้อให้ถูกต้องให้อริยสัจแต่ละข้อสัมพันธ์ตรงกันกับหน้าที่หรือกิจต่ออริยสัจข้อนั้น มิฉะนั้นจะทำให้เกิดความผิดพลาดทั้งในความเข้าใจและการประพฤติปฏิบัติ

กิจในอริยสัจ คือ หน้าที่อันพึงทำต่ออริยสัจ ๔ แต่ละอย่าง หรือหน้าที่ต่ออริยสัจข้อนั้นๆ มี ๔ อย่าง ดังนี้ ๑) ปริยญา การกำหนดรู้ เป็นกิจในทุกข์ หมายถึง การศึกษาให้รู้จักเข้าใจสภาวะที่เป็นทุกข์ตามที่มันเป็นของมันจริงๆ กล่าวคือ การทำความเข้าใจปัญหาและกำหนดขอบเขตของปัญหาให้ชัดเจน จัดเป็นขั้นเริ่มต้นที่จะช่วยให้การดำเนินการขั้นต่อไปเป็นไปได้และตรงปัญหา ๒) ปหานะ การละ เป็นกิจในสมุทัย หมายถึง การกำจัดเหตุแห่งทุกข์ ทำสิ่งที่ป็นสาเหตุแห่งทุกข์ให้หมดสิ้นไป คือ การแก้ไขกำจัดต้นตอของปัญหา ๓) สัจฉิกิริยา การทำให้แจ้ง เป็นกิจในนิโรธ หมายถึงการประจักษ์แจ้งหรือบรรลุถึงภาวะดับทุกข์ คือ การเข้าถึงภาวะที่แก้ไขปัญหาก็ได้เสร็จสิ้น ภาวะหมดปัญหา หรือภาวะปราศจากปัญหาบรรลุจุดหมายที่ต้องการ ๔) ภาวนา การเจริญ เป็นกิจในมรรค แปลตามตัวอักษรว่า การทำให้มีขึ้น คือทำให้เกิดขึ้นและเจริญเพิ่มพูนขึ้น หมายถึง การฝึกอบรมตามข้อปฏิบัติของมรรค การลงมือปฏิบัติตามมรรควิธีที่จะกำจัดเหตุแห่งทุกข์ คือ การกระทำวิธีการที่จะนำไปสู่จุดหมาย หรือการกำหนดรายละเอียดวิธีปฏิบัติแล้วลงมือแก้ไขปัญหา

๓.๓ ความสัมพันธ์ระหว่างปฏิปทา ๔ กับอานาปานสติ ๑๖ ชั้น

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนามีความสอดคล้องกับหลักสติปัฏฐาน ๔ และการปฏิบัติแบบอานาปานสติ ๑๖ ชั้น เมื่อเจริญอานาปานสติ ๑๖ ชั้นให้มากแล้ว จะทำให้สติปัฏฐาน ๔ บริบูรณ์ได้โดยแยกออกเป็น ๔ ชั้น ได้แก่

๑. เมื่อหายใจเข้ายาวก็รู้ชัดว่า ‘เราหายใจเข้ายาว’ เมื่อหายใจออกยาวก็รู้ชัดว่า ‘เราหายใจออกยาว’ เป็นต้น เป็นการพิจารณาในกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน

ในการกำหนดรู้ลมหายใจเข้าออกตามหลักอานาปานสติที่มีความสัมพันธ์กับกายานุปัสสนาสติปัฏฐานนั้น ผู้ปฏิบัติสามารถรับรู้อาการเข้าออกของลมหายใจที่มีอาการ ๘ อย่างดังที่พระสารีบุตรกล่าวไว้ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคว่า การกำหนดรู้การหายใจออก และหายใจเข้ายาวซึ่งมีลักษณะดังนี้

๑.๑ ระบายลมหายใจออกยาวในเวลาหายใจออกยาว

๑.๒ สุดลมหายใจเข้ายาวในเวลาที่ยาว

^{๗๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๗๘/๒๘๗.

๑.๓ เมื่อสูดอากาศหายใจเข้าและระบายลมหายใจออกมีความคล่องดี ในช่วงที่หายใจออกและหายใจเข้ายาว จนเกิดฉันทะคือความพอใจขึ้นในจิต

๑.๔ ด้วยความพอใจนี้ จึงระบายลมหายใจออกยาวด้วยความละเอียดยิ่งขึ้น ในเวลาที่รู้ว่ายาว

๑.๕ ด้วยอำนาจความพอใจจึงสูดลมหายใจเข้าด้วยความละเอียดยิ่งขึ้นในเวลาที่รู้ว่ายาว

๑.๖ ด้วยอำนาจความพอใจ จึงระบายลมหายใจออกยาวบ้าง สูดลมหายใจเข้ายาวบ้าง โดยมีความละเอียดมากขึ้นไปอีกด้วยความพอใจ จนกระทั่งความปลาบปล้ำปรากฏ

๑.๗ ด้วยอำนาจความปลาบปล้ำ จึงระบายลมหายใจออกด้วยความละเอียดขึ้นไปอีกในเวลาที่รู้ว่ายาว และสูดลมหายใจเข้าที่ละเอียดขึ้นไปอีกในเวลาที่รู้ว่ายาว

๑.๘ ด้วยอำนาจความปลาบปล้ำจึงระบายลมหายใจออกยาวบ้าง สูดลมหายใจเข้ายาวบ้าง ซึ่งละเอียดขึ้นไปอีกในเวลาที่รู้ว่ายาว

๑.๙ เมื่อระบายลมหายใจออกยาวบ้าง สูดลมหายใจเข้ายาวบ้าง ซึ่งละเอียดขึ้นไปอีกในเวลาที่รู้ว่ายาว ด้วยอำนาจความปลาบปล้ำ จนจิตถอนจากการหายใจเข้าออกยาวจนเกิดความวางเฉย

ด้วยการหายใจออกและหายใจเข้ายาวด้วยอาการ ๙ อย่างนี้จัดเป็นกาย ความปรากฏจัดเป็นสติ ปฏิภาครื่องตามเห็นจัดเป็นญาณ ผู้ปฏิบัติย่อมเห็นกายด้วยสติและญาณนั้น จึงกล่าวว่าการพิจารณาลมหายใจเข้าออกอย่างนี้คือการพิจารณาเห็นกายในกาย

๒. สำเนียงกว่า ‘เรากำหนดรู้ปิติ หายใจเข้า’ สำเนียงกว่า ‘เรากำหนดรู้ปิติ หายใจออก’... เป็นต้น เป็นการพิจารณาในเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน

ในการกำหนดรู้ลมหายใจเข้าออกตามหลักอานาปานสติที่มีความสัมพันธ์กับ เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐานนั้น การกำหนดรู้กระบวนการของการหายใจออกและหายใจเข้า ในอานาปานสติกลุ่มที่ ๒ ผู้ปฏิบัติกำหนดรู้ว่าเราจะทำให้รู้แจ้งปิติแล้วหายใจออกหายใจเข้า ซึ่งปิตินี้ เป็นธรรมชาติที่ผู้ปฏิบัติรู้ได้ด้วยอาการ ๒ อย่าง คือ โดยอารมณ์ (ด้วยฌานที่มีปิติ) และโดยไม่หลงลืม หมายถึง การพิจารณาปิติที่ประกอบด้วยฌานว่ามีความเสื่อมไปและสิ้นไป เมื่อปฏิบัติถึงตติยฌาน ผู้ปฏิบัติจะรู้ถึงสุขที่ปรากฏในฌาน ๓ นั้น อันเป็นจิตสังขาร ซึ่งสุขนี้กล่าวถึงเวทนา จึงพึงกล่าวว่าการกำหนดรู้ลมหายใจออกและลมหายใจเข้าในอานาปานสติกลุ่มที่ ๒ นี้ จัดเป็นการปฏิบัติใน เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน^{๗๙}

^{๗๙} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๔๗๑-๔๗๒.

๓. สำเนียงกว่า ‘เรากำหนดรู้จิต หายใจเข้า’ สำเนียงกว่า ‘เรากำหนดรู้จิต หายใจออก’... เป็นต้น เป็นการพิจารณาในจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน

ในการกำหนดรู้ลมหายใจเข้าออกตามหลักอานาปานสติที่มีความสัมพันธ์กับ จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐานนั้น การกำหนดรู้การหายใจออกและหายใจเข้าในอานาปานสติกลุ่มที่ ๓ นี้ จากคำกล่าวที่ว่า ภิกษุสำเนียงกว่า เราก็จักยังจิตให้บังเหิง ให้ปลื้ม ให้เบิกบาน ในการหายใจออก หายใจเข้านี้ จะสามารถเกิดได้ด้วยอาการ ๒ อย่าง คือ ด้วยอำนาจสมาธิ และอำนาจของวิปัสสนา ซึ่งการทำจิตให้บังเหิงด้วยอำนาจสมาธินั้น หมายถึง เมื่อผู้ปฏิบัติเกิดหุตยนิมิตที่มีปิติเป็นองค์ฌาน ส่วนการทำจิตให้บังเหิงด้วยอำนาจวิปัสสนานั้น เมื่อเข้าสู่หุตยนิมิตที่มีปิติเป็นองค์ฌาน ออกจาก ฌานนั้นแล้วพิจารณาปิติในองค์ฌานที่มีความเสื่อมไปสิ้นไป ทำปิติที่ประกอบด้วยองค์ฌานให้เป็น อารมณ์ จึงจะเป็นการยังจิตให้บังเหิง ให้ปลื้มในขณะทำวิปัสสนาภาวนา เมื่อผู้ปฏิบัติ พิจารณาจิตหลังออกจากฌานโดยสภาพความเสื่อมไปสิ้นไปนั้น เป็นการปลดเปลื้องจิตจาก นิจจสัญญาด้วยอนิจจานุปัสสนา ปลดเปลื้องจิตจากสุขหลังจากเข้าจตุตถฌานแล้วออกจากฌาน เพื่อพิจารณาจิต ซึ่งเป็นทุกขานุปัสสนา ปลดเปลื้องจิตจากอตฺตสัญญาด้วยอนัตตานุปัสสนา ปลดเปลื้องจิตจากนันทิด้วยนิพพิทานุปัสสนา ปลดเปลื้องจิตจากราคะด้วยวิราคานุปัสสนา ปลดเปลื้องจิตจากสมุทัยด้วยนิโรธานุปัสสนา และปลดเปลื้องจิตจากความยึดมั่น (อาทาน) ด้วยปฏินิสสัคคานุปัสสนา ด้วยอาการเหล่านี้จึงเรียกว่าเป็นผู้ปฏิบัติที่สำเนียงกว่าเราจะเปลื้องจิต หายใจออกและหายใจเข้าซึ่งเป็นการกำหนดแบบจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน^{๘๐}

๔. สำเนียงกว่า ‘เราพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง หายใจเข้า’ สำเนียงกว่า ‘เราพิจารณา เห็นว่าไม่เที่ยง หายใจออก’... เป็นต้น เป็นการพิจารณาในอัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน^{๘๑}

การกำหนดรู้การหายใจออกและเข้าในอานาปานสติกลุ่มที่ ๔ นี้ จากคำกล่าวที่ว่า ภิกษุสำเนียงกว่า “เราพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยงหายใจเข้า” สำเนียงกว่า “เราพิจารณาเห็นว่าไม่ เที่ยงหายใจออก” นั้น คำว่า ไม่เที่ยง ในที่นี้หมายถึงชั้น ๕ ที่แสดงความไม่เที่ยงมีความเกิดขึ้น และดับไปเป็นธรรมดา จึงเกิดปัญญาเพื่อความคลายออกจากชั้น ๕ เพราะเห็นโทษของชั้น ๕ จึงเกิดความพอใจที่จะคลายออกจากชั้น ๕ ด้วยการน้อมใจเชื่อด้วยศรัทธาและมีจิตตั้งมั่นด้วยดี

ด้วยการพิจารณาสภาพธรรมด้วยความไม่เที่ยง โดยความดับ และโดยความสละคืน ของสภาพธรรมนั้น ย่อมแสดงความปรากฏขึ้นของธรรมทั้งหลายด้วยอำนาจความเป็นผู้พิจารณา ธรรมดังกล่าว ความเป็นตัวระลึกของสติก็ปรากฏขึ้น พร้อมทั้งเครื่องตามเห็นคือญาณ ผู้ปฏิบัติย่อม

^{๘๐} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๔๗๒-๔๗๓.

^{๘๑} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๔๙/๑๘๙-๑๙๑.

เห็นธรรมทั้งหลายด้วยสติและญาณนั้น จึงกล่าวว่าการพิจารณาลมหายใจเข้าออกอย่างนี้ คือการพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย^{๘๒}

จากการศึกษาทำให้ทราบว่า การปฏิบัติอานาปานสติ ๑๖ ชั้น สามารถปฏิบัติเข้าได้กับปฏิบัติทั้ง ๔ ประเภท คือ ปฏิบัติที่ ๑ เข้ากับอานาปานสติขั้นที่ ๑-๔ ปฏิบัติที่ ๒ เข้ากับอานาปานสติขั้นที่ ๕-๘ ปฏิบัติที่ ๓ เข้ากับอานาปานสติขั้นที่ ๙-๑๒ และปฏิบัติที่ ๔ เข้ากับอานาปานสติขั้นที่ ๑๓-๑๖ ซึ่งสติปัญญาเพียงข้อใดข้อหนึ่งก็เป็นทางปฏิบัติเพื่อล่วงโสภะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุนิพพาน เพื่อทำให้แจ้งพระนิพพานทั้งสิ้น^{๘๓} เมื่อผู้ปฏิบัติตามรู้ในกายานุปัสสนาอันเป็นทุกขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญาแล้ว ก็สามารถพัฒนาเป็นสุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา ได้โดยการปฏิบัติอานาปานสติ ๑๖ ชั้น ตามลำดับนี้

พระโสภณมหาเถระกล่าวว่า การตามรู้สภาวะของยุบจัดเป็นธาตุกรรมฐาน เป็นการรู้ลักษณะของวาโยธาตุที่เป็นโณภูฏัพพารมณฺ์, การเคลื่อนไหวและการผลักดันโดยวาโยธาตุ กล่าวไว้ในกายานุปัสสนา และยังจัดเป็นรูปขั้น โณภูฏัพพายตนะ โณภูฏัพพธาตุ และทุกขสังขในธรรมานุปัสสนา^{๘๔} ซึ่งเมื่อสงเคราะห์เข้ากับปฏิบัติทั้ง ๔ พบว่า การตามรู้ของยุบเป็นได้ทั้งทุกขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญา หรือแม้แต่ สุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา โดยขึ้นอยู่กับว่าผู้ปฏิบัติตามรู้ในลักษณะใด

๓.๔ ปฏิบัติ ๔ ที่มีผลต่อการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา สติปัญญา ๔ เป็นหลักธรรมที่สำคัญที่ผู้ปฏิบัติใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติ เพื่อให้เกิดความรู้แจ้งตามความเป็นจริงของรูปนาม จนนำไปสู่การบรรลุมรรคผลนิพพานได้ในที่สุด ในคัมภีร์เนตติปกรณ์ ระบุว่า “ปฏิบัติข้อที่ ๑ (การปฏิบัติลำบาก บรรลุช้า) เป็นสติปัญญาข้อที่ ๑ ปฏิบัติข้อที่ ๒ (การปฏิบัติลำบาก บรรลุเร็ว) เป็นสติปัญญาข้อที่ ๒ ปฏิบัติข้อที่ ๓ (การปฏิบัติสะดวก บรรลุช้า) เป็นสติปัญญาข้อที่ ๓ ปฏิบัติข้อที่ ๔ (การปฏิบัติสะดวก บรรลุเร็ว) เป็นสติปัญญาข้อที่ ๔”^{๘๕} แนวทางการปฏิบัติของพระอริยสาวกในสมัยพุทธกาลทุกรูปล้วนมีปฏิบัติเพื่อให้ถึงการบรรลุธรรมแบบหนึ่งแบบใดในปฏิบัติทั้ง ๔ นี้ เพื่อให้เห็นถึงการ

^{๘๒} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๘๐-๑๘๒/๒๙๗-๒๘๕.

^{๘๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑-๓๐๒.

^{๘๔} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, พระคัมภีร์สาราภิวงศ์ แปลและเรียบเรียง, (นนทบุรี: บริษัท ไทยร่มเกล้า จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๒๒๙.

^{๘๕} มหากัจจายนะ, เนตติปกรณ์ คัมภีร์แนวพระพุทธรูป, พระคัมภีร์สาราภิวงศ์ แปลและเรียบเรียง, (กรุงเทพมหานคร:ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๐), หน้า ๔๓๖.

บรรลุลักษณะของพระอริยสาวกซึ่งดำเนินไปในปฏิปทาต่างๆ ผู้วิจัยจึงเสนอตัวอย่างของพระเถระผู้มีปฏิปทาแต่ละประเภท ดังตัวอย่างพระเถระในแต่ละปฏิปทาต่อไปนี้

๓.๔.๑ ประวัติและปฏิปทาของพระเถระแบบทุกขาปฏิปทา ทันทธาภิญญา

ประวัติและปฏิปทาของพระเถระแบบทุกขาปฏิปทา ทันทธาภิญญา ที่น่าสนใจ คือ พระจักขุบาล ซึ่งมีประวัติโดยย่อดังนี้ พระจักขุบาล เป็นบุตรของกุกุมพีชื่อนมหาสุวรรณ ชาวเมืองสาวัตถี แคว้นโกศล เดิมตัวท่านชื่อ ปาละ เมื่อมีน้องชายที่มีชื่อเหมือนกัน ท่านจึงชื่อว่า มหาปาละ ส่วนน้องชายชื่อว่า จูฬปาละ เมื่อพ่อแม่ท่านเสียชีวิต ทรัพย์สมบัติทั้งหมดของตระกูลจึงมาตกอยู่กับพี่น้องสองคนที่จะต้องช่วยกันดูแลรับผิดชอบ ครั้นเมื่อได้ฟังธรรมที่พระพุทธรองค์ทรงแสดง โดยตรัสเริ่มตั้งแต่อนุပ္พพิภพ ซึ่งเป็นการพรรณนาที่เป็นลำดับขั้น เริ่มตั้งแต่เรื่องทาน ศีล สวรรค์ โทษ ของความเลวทราม และความเศร้าหมองแห่งกามทั้งหลาย จนไปถึงอานิสงส์ในเนกขัมมะคือความออกจากกาม ซึ่งก็หมายถึงการออกบวชนั่นเอง ท่านจึงคิดว่า บุตรและธิดาก็ดี โภคสมบัติก็ดี ย่อมไม่อาจติดตัวไปในภายหน้าได้ แม้สรীর่างกายก็ไปกับตัวไม่ได้ จะมีประโยชน์อะไรด้วยการอยู่ครองเรือน ท่านจึงได้สละทรัพย์สมบัติทั้งหมดให้น้องชายเป็นผู้ดูแล แล้วท่านจึงได้บวชสมความปรารถนา เมื่อบวชแล้วท่านก็ได้ศึกษาข้อวัตรปฏิบัติและร่ำเรียนวิปัสสนากรรมฐานจนชำนาญแล้ว ท่านพระมหาปาละจึงได้ชักชวนภิกษุจำนวน ๖๐ รูป เป็นเพื่อนร่วมเดินทางเพื่อไปบำเพ็ญเพียรวิปัสสนากัมมัฏฐานไกลถึง ๑๒๐ โยชน์ จากเมืองสาวัตถี

ท่านตั้งใจบำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐานอย่างแรงกล้าโดยการถือธุดงค์ข้อเนสัชชิกังคะ คือถือการไม่นอนเป็นวัตรตลอด ๓ เดือนในพรรษานั้น ท่านไม่นอนเลยจะอยู่ในอิริยาบถ ๓ เท่านั้นคือ ยืน เดิน นั่ง เท่านั้นในท้ายที่สุดแล้ว เดือนที่ ๒ ก็มีปัญหาเรื่องสายตาเพราะทำความเพียรอย่างจริงจังตลอดคืนยันรุ่ง และไม่ยอมหยุดยตามที่หมอแนะนำ แม้ว่ายาชนิดนั้นจะสามารถรักษาตาของท่านให้หายได้ ด้วยการหยุดเพียงแค่วันเดียว แต่ด้วยลักษณะของการหยุดยาคินั้น จำเป็นต้องอยู่ในอิริยาบถนอน ท่านจึงเลือกที่จะไม่หยุดยาคินั้น จนถึงเดือนสุดท้ายในพรรษา ท่านก็ตาบอดสนิทพร้อมกับการดับสิ้นอาสวะในช่วงมัชฌิมยามล่วงไปแล้ว พระจักขุบาลจึงสำเร็จเป็นพระอรหันต์ประเภทสุกขวิปัสสกะ^{๘๖}

ปฏิปทาในการปฏิบัติก่อนบรรลุลักษณะของพระจักขุบาล คือ เมื่อท่านได้อิच्छฐานด้วยการถือเนสัชชิกธุดงค์ คือน้อมไปในอิริยาบถทั้ง ๓ ซึ่งมีความสัมพันธ์กับอิริยาบถปัพพะในหมวดกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน ดังคำกล่าวที่ว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้าพเจ้าจักให้ (ไตรมาสนี้) (น้อม)

^{๘๖} พุ.เถร.อ. (ไทย) ๒/๓/๑/๔๔๒-๔๔๗.

ล่วงไปด้วยอิริยาบถ ^{๘๗} อันเป็นปฏิปทาแบบทุกขาปฏิปทา ทันทธาภิณฺญา ที่สอดคล้องกับ
 ข้อคิดเห็นของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ว่า ทุกขาปฏิปทา ทันทธาภิณฺญา คือ ผู้ปฏิบัติลำบาก
 บรรลุได้ช้า ซึ่งพระจักขุบาลอาจเป็นตัวอย่างในข้อนี้ได้ ^{๘๘}

สรุปได้ว่า พระจักขุบาล หรือชื่อเดิมท่านคือ มหาปาละ มีน้องชายชื่อ จูฬปาละ เป็น
 บุตรของกุกุมพี เมืองสาวัตถี เมื่อบิดามารดาเสียชีวิตได้ทิ้งมรดกไว้ให้แล้ว ท่านก็ได้มีโอกาสได้ฟัง
 ธรรมจากพระพุทธเจ้า แล้วเกิดศรัทธาจึงขอบวชกับพระองค์ เมื่อบวชแล้วท่านก็ปฏิบัติวิปัสสนา
 กัมมัฏฐานอย่างแรงกล้าโดยการถือธุดงค์ข้อเนสัชชิกังคะ คือการอยู่ในอิริยาบถ ๓ คือ ยืน เดิน นั่ง
 ไม่นอนเป็นวัตรตลอด ๓ เดือนในพรรษานั้น ท่านปรารถนาความเพียรอย่างหนักจนตาเริ่มจะบอด
 แม้มีโอกาสได้รับการรักษาจากหมอให้หายได้ แต่ท่านก็เลือกที่จะปฏิเสธการรักษา เนื่องจากการ
 หยอตาต้องอยู่ในอิริยาบถนอน จนในที่สุดดวงตาท่านก็บอดสนิทพร้อมกับบรรลุอรหัตตผล
 ด้วยการพิจารณาอิริยาบถยืน เดิน นั่ง ในธุดงค์วัตรประจำของท่านซึ่งเป็นหมวดกายานุปัสสนา
 จึงจัดว่าท่านมีปฏิปทาแบบทุกขาปฏิปทา ทันทธาภิณฺญา

๓.๔.๒ ประวัติและปฏิปทาของพระเถระแบบทุกขาปฏิปทา ขิปปาภิณฺญา

ในอรรถกถาเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน ได้แสดงตัวอย่าง ของพระเถระที่ปฏิบัติแบบ
 ทุกขาปฏิปทา ขิปปาภิณฺญา โดยเจริญเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน ปรากฏตัวอย่างดังต่อไปนี้

ก. เรื่องทุกข์ของพระติสสเถระ

พระติสสเถระ เดิมเป็นบุตรของกุกุมภีท่านหนึ่งในกรุงสาวัตถี ได้สละทรัพย์ ๔๐ โกฎิ
 ให้แก่น้องชายและภริยาของน้องชายเพื่อบอกรบวชเป็นบรรพชิตในพระพุทธศาสนา ท่านได้ยึดการ
 อยู่ป่าเป็นวัตรเพื่อปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา วันหนึ่งภริยาของน้องชายท่านมีความวิตกกังวลว่าหาก
 ท่านลาสิกขามาเป็นฆราวาสแล้วจะต้องคืนทรัพย์ทั้งหมดให้แก่ท่าน จึงส่งโจรกลุ่มหนึ่งไปฆ่าท่าน
 โจรเหล่านั้นเมื่อพบพระติสสเถระแล้วก็แสดงตนเพื่อจะปลิดชีพท่าน พระติสสเถระจึงขอปฏิบัติ
 วิปัสสนาในคืนนั้นก่อน แต่พวกโจรไม่ยินยอม ท่านจึงใช้ก้อนหินทุบขาตนเองให้หักเพื่อเป็น
 หลักประกันแก่โจรว่าท่านจะไม่หนีไปไหน จากนั้นพระติสสเถระจึงอาศัยทุกขเวทนาที่ปรากฏจาก
 ขาที่หักนั้นด้วยการข่มเวทนาแล้วจึงพิจารณาศีล อาศัยศีลที่บริสุทธิ์ก็เกิดปิติและปราโมทย์ ลำดับ
 ต่อจากนั้น ก็เจริญวิปัสสนาโดยพิจารณาตามหลักเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐานตลอดคืน จนกระทั่ง
 เกิดปัญญาารู้แจ้งแทงตลอดในเวทนาทั้งปวง เมื่ออรุณขึ้น ก็บรรลุเป็นพระอรหันตสาวกใน

^{๘๗} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๑/๙.

^{๘๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๒๐.

พระพุทธศาสนา จึงเปล่งอุทานว่า เราทุบเท้าสองข้าง ป้องกันท่านทั้งหลาย เราเอื้อมระอาในความตายทั้งที่ยังมีราคาเราคิดอย่างนี้แล้ว ก็เห็นแจ้งตามความเป็นจริง พอรุ่งอรุณมาถึง เราก็บรรลुพระอรหัต ดังนี้^{๘๙}

ข. เรื่องทุกข์ของภิกษุ ๓๐ รูป

ในสติปัฏฐานสูตรอรธกถา กล่าวถึงภิกษุ ๓๐ รูปซึ่งเรียนกัมมัฏฐานในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วจำพรรษาในวัดป่า ภิกษุเหล่านั้นได้ทำกติการ่วมกันว่า ควรทำสมณธรรมตลอดคืนในยามทั้งสาม ไม่ควรมายังสำนักของกันและกัน แล้วต่างคนต่างอยู่ เมื่อภิกษุเหล่านั้นทำสมณธรรมเช่นนี้ จนถึงเวลาใกล้รุ่งก็โงกหลับ ในขณะที่นั้นมีเสือตัวหนึ่งจับภิกษุไปกินทีละรูปๆ ภิกษุที่ถูกเสือกินก็ได้ร้องขอความช่วยเหลือ กระทั่งภิกษุถูกเสือกินไปทั้งสิ้น ๑๕ รูป เมื่อถึงวันอุโบสถ ภิกษุที่เหลือก็ถามหาหมู่ภิกษุที่หายไป โดยผู้ที่ทราบเรื่องราวดังกล่าวได้ชี้แจงว่า ภิกษุกลุ่มที่หายไปถูกเสือกินไปแล้ว จึงตั้งกติกากว่าเมื่อเสือมาปรากฏต้องตะโกนบอกให้ภิกษุทุกรูปทราบ จากนั้นจึงแยกย้ายกันเพื่อบำเพ็ญสมณธรรมต่อไป ต่อมาเสือกก็จับภิกษุหนุ่มรูปหนึ่งอีก ภิกษุหนุ่มจึงร้องตะโกนให้ทราบว่าเป็นเสือมา ภิกษุที่เหลือก็ถือไม้เท้า และคบเพลิงติดตามหมายว่าจะให้มันปล่อยเสือกหนีขึ้นไปยังเขาขาด ซึ่งเป็นทางที่ภิกษุทั้งหลายไม่สามารถไปได้ จากนั้นเสือจึงเริ่มกินภิกษุนั้นตั้งแต่นิ้วเท้าไปตามลำดับ ภิกษุหนุ่มนั้นนอนอยู่ในปากเสือ ชมเวทนาเจ็บปวด แล้วเจริญวิปัสสนา ตอนเสือกินถึงข้อเท้าเป็นพระโสดาบัน ตอนกินไปถึงหัวเข่าเป็นพระสกทาคามี ตอนเสือกินไปถึงท้องเป็นพระอนาคามี ตอนเสือกินไปยังไม่ถึงหัวใจ ก็บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา จึงเปล่งอุทาน ดังนี้ว่า เรามีศีล ถึงพร้อมด้วยวัตร มีปัญญา มีใจมั่นคงดีแล้ว อาศัยความประมาทครุ่นหนึ่งทั้งที่มีใจไม่คิดร้ายในเสือ มันก็จับไว้ในกรงเล็บ พาไปไว้บนก้อนหิน เสือกจึงกินเราถึงกระดูกและเอ็นก็ตามที่ เราจักทำกิเลสให้สิ้นไป จักสัมพัสฺวิมุตติ^{๙๐}

ค. พระเถระผู้เสวยทุกขเวทนา

ในอรรถกถาในสติปัฏฐานสูตรกล่าวถึงพระเถระผู้มีอายุรูปหนึ่งผู้เสวยทุกขเวทนาอย่างแรงกล้า คราวในขณะที่เจ็บป่วย ภิกษุหนุ่มรูปหนึ่งเรียนถามอาการของท่าน ซึ่งพระเถระไม่สามารถบอกจุดที่เกิดของเวทนานั้นได้เพราะทราบเพียงว่าเป็นเวทนา ภิกษุหนุ่มจึงแนะนำพระเถระอาศัยความอดทนชมเวทนานั้นไว้ พระเถระจึงรับคำและอดทนชมเวทนานั้นไว้จนกระทั่งโรคลมแล่นเข้าสู่หัวใจ ทำให้ไส้ของพระเถระก็ออกมากองบนเตียง ด้วยการที่พระเถระประกอบ

^{๘๙} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/-/๒๖๗-๒๖๘.

^{๙๐} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/-/๒๖๘-๒๖๙.

ความเพียรสม่ำเสมอ จึงบรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย เป็นพระอรหัตสมสี่แล้วจึงปรินิพพาน

ดังนั้น ผู้เจริญเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน เมื่อเสวยทุกขเวทนา สุขเวทนา หรือ อทุกขมสุขเวทนา ที่อิงกามคุณ ๕ หรือไม่ก็ตาม ควรรู้ชัดว่า เราเสวยทุกขเวทนา สุขเวทนา หรือ อทุกขมสุขเวทนาที่อิงกามคุณ ๕ หรือไม่ก็ตาม เช่นเดียวกับเมื่อเสวยสุขเวทนา^{๙๑}

สรุปได้ว่า บรรดาพระเถระที่กล่าวไว้เบื้องต้น ทุกท่านได้อาศัยทุกขเวทนาเป็นอารมณ์ ในการปฏิบัติวิปัสสนากาวนา จนกระทั่งบรรลุอรหัตตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา จึงกล่าวได้ว่า พระเถระเหล่านี้เป็นผู้มีปฏิปทาแบบทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญา

๓.๔.๓ ประวัติและปฏิปทาของพระเถระแบบสุขาปฏิบัติ ทันธาภิญา

ประวัติและปฏิปทาของพระเถระแบบสุขาปฏิบัติ ทันธาภิญา หรือการปฏิบัติแบบสบาย แต่บรรลุช้า บุคคลที่น่าสนใจคือ พระจูฬปันถกเถระ พระเถระรูปนี้เกิดเป็นบุตรของธิดา เศรษฐีกรุงราชคฤห์ ส่วนบิดาเป็นทาสในเรือนตน ด้วยเกรงว่าจะต้องรับโทษทัณฑ์ บิดาและมารดาของท่านจึงได้พากันหนีออกไปจากเรือนแล้วไปตั้งถิ่นฐานอยู่ที่เมืองอื่น ทั้งตัวพี่ชายท่าน และตัวท่านเกิดในลักษณะเดียวกัน คือเกิดในระหว่างการเดินทางเพื่อกลับไปคลอดยังเมืองที่เป็นบ้านเกิดของมารดาตามประเพณี จึงชื่อว่าปันถก ผู้เป็นพี่ชายเกิดก่อนจึงชื่อว่า มหาปันถก ส่วนตัวท่านเกิดทีหลัง จึงชื่อว่า จูฬปันถก ท่านทั้งสองได้ย้ายมาอยู่กับตาในกรุงราชคฤห์ตั้งแต่วัยเด็ก จากความพยายามรบเร้ามารดาเพราะอยากจะรู้จักญาติของท่านทั้งสอง พี่ชายของท่านได้มีโอกาสไปฟังธรรมของพระพุทธเจ้าพร้อมกับตาบ่อยๆ จนเกิดศรัทธาและขอบวช เมื่อบวชแล้วก็ได้บรรลุอรหัต

ในกาลต่อมา เมื่อพระพี่ชายเห็นว่าท่านจูฬปันถกโตพอที่จะบวชได้แล้ว จึงขออนุญาตตา ให้น้องชายบวช ซึ่งตาก็อนุญาต หลังจากที่ท่านได้บวชแล้ว ได้ศึกษาหลักธรรมตามที่พระพี่ชายได้สอน แต่ในระยะเวลา ๔ เดือน พระจูฬปันถกไม่สามารถท่องจำคาถาได้แม้คาถาบทเดียว จึงถูกพระพี่ชายขับไล่ออกจากวิหาร พระพุทธองค์ทรงมายังยังพร้อมทั้งแนะนำกัมมฐานที่ควรแก่จริตของท่าน โดยการมอบผ้าขาวให้ลูบ พร้อมกับบริกรรมว่า รโฆหรณฺ .รโฆหรณฺ จนในที่สุดท่านก็สามารถบรรลุเป็นพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา

ปฏิปทาในการปฏิบัติก่อนบรรลุธรรมของพระจูฬปันถกนั้น เมื่อพระพุทธองค์ให้กรรมฐานแก่พระจูฬปันถก โดยให้ลูบผ้าขาว พร้อมกับบริกรรมว่า รโฆหรณฺ .รโฆหรณฺ พระจูฬปันถกได้พิจารณาผ้าขาวที่ถูกลูบว่า จากเดิมเป็นผ้าที่มีความสะอาด แต่เมื่อลูบไปอรรถภาพนี้ก็เริ่มแปรเปลี่ยน กลับกลายเป็นของเศร้าหมอง ทำให้เห็นว่าสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง จากนั้นจึงเจริญ

^{๙๑} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/-/๓๑๑.

วิปัสสนาต่อ เมื่อจิตของท่านขึ้นสู่วิปัสสนาแล้ว พระพุทธองค์จึงทรงแนะนำให้พระจูฬปันถกพิจารณาเปรียบเทียบกับจิตของตนซึ่งมีราคะ โทสะ และโมหะประกอบอยู่ กระทั่งเกิดปัญญาสามารถขจัดราคะ โทสะ และโมหะ ออกจากจิตจนหมดสิ้น และบรรลุอรหัตตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา จากการพิจารณาจิตนั้น^{๙๒}

สรุปได้ว่า ในการเจริญวิปัสสนากรรมฐานของพระจูฬปันถก ท่านได้อาศัยการพิจารณาจิตที่ประกอบด้วยราคะ โทสะ โมหะ ซึ่งสงเคราะห์เข้ากับจิตตานุปัสสนาสติปัญญาฐานว่าจิตมีราคะ ก็รู้ชัดว่า ‘จิตมีราคะ’ จิตปราศจากราคะ ก็รู้ชัดว่า ‘จิตปราศจากราคะ’ จิตมีโทสะ ก็รู้ชัดว่า ‘จิตมีโทสะ’ จิตปราศจากโทสะ ก็รู้ชัดว่า ‘จิตปราศจากโทสะ’ จิตมีโมหะ ก็รู้ชัดว่า ‘จิตมีโมหะ’ จิตปราศจากโมหะ ก็รู้ชัดว่า ‘จิตปราศจากโมหะ’^{๙๓} ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า พระจูฬปันถกเป็นผู้มีปฏิปทาแบบสุขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญา

๓.๔.๔ ประวัติและปฏิปทาของพระเถระแบบสุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา

ประวัติและปฏิปทาของพระเถระแบบสุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา หรือการปฏิบัติสบายและบรรลุเร็ว บุคคลที่น่าสนใจคือ พระพาหิยทวารุจิริยะเถระ ท่านเกิดในภารุกังจนคร วรรณะแพศย์ ในตระกูลกุกุมพีตระกูลหนึ่งในแคว้นพาหิยะ เมื่อถึงวัยที่ควรประกอบอาชีพแล้วได้ประกอบอาชีพค้าขายตามตระกูล คือประกอบอาชีพค้าขายทางเรือ โดยเดินเรือบรรทุกสินค้าไปขายที่สุวรรณภูมิ เมืองสำคัญเมืองหนึ่งที่ท่านเดินเรือผ่านไปมาเป็นประจำ คือ ท่าเรือสุปปารกะ ในอปรันตชนบท ท่านเล่นเรือสินค้าอยู่อย่างนี้เป็นปรกติ กระทั่งวันหนึ่งทะเลเกิดมรสุมคลื่นซัดเรืออับปางขณะเดินทางเข้าใกล้ท่าเรือสุปปารกะ ทำให้ลูกเรือเสียชีวิตทั้งหมด เหลือท่านพาหิยะเพียงผู้เดียวที่รอดชีวิต ท่านได้เกาะไม้กระดานลอยน้ำมาจนถึงท่าเรือสุปปารกะโดยเสื่อผ้าได้หลุดหายไปหมด ท่านรู้สึกเหนื่อยและหิวแต่ด้วยความละอวยที่จะเปลือยกายเข้าไปในที่ชุมชนนั้น จึงตัดสินใจเอาเปลือกไม้พันแทนเครื่องนุ่งห่ม แล้วถือกระบี่เดินไปใกล้ศาลเทพารักษ์ เนื่องจากท่านพาหิยะมีลักษณะที่แตกต่างจากบุคคลอื่น คือ นุ่งห่มด้วยเปลือกไม้ ทำให้ชาวบ้านในละแวกนั้นสำคัญผิดคิดว่า เป็นพระอรหันต์ จึงได้นำอาหารมาถวายและยกย่องนับถือ ทำให้ท่านสามารถมีชีวิตอยู่ได้ ต่อมาท่านพาหิยะก็สำคัญตนเองผิดว่าพฤติกรรมของท่านที่เป็นอยู่คือพฤติกรรมของพระอรหันต์ เมื่อเปลือกไม้เหี่ยวแห้งแล้วก็ไม่ยอมนุ่งห่มผ้าอื่น ด้วยเกรงว่าความเป็นพระอรหันต์จะเสื่อมและลาภสักการะก็จะน้อยลง^{๙๔}

^{๙๒} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒๕/๒๒๘-๒๓๔.

^{๙๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๑/๓๑๔.

^{๙๔} พุ.อ.ป. (ไทย) ๓๒/๑๙๐-๑๙๕/๒๖๓-๒๖๔.

ขณะที่ท่านสำคัญผิติดคิดว่าท่านคือพระอรหันต์และอยู่อย่างสุขสบายด้วยลาภสักการะที่ผู้เลื่อมใสนำมามอบให้ นั่น บางครั้งก็นำผ้าเปลือกไม้บางๆ มาทำเป็นเครื่องนุ่งห่ม ท่านอาศัยเลี้ยงชีวิตอยู่อย่างนี้ กระทั่งวันหนึ่งมหาพรหมซึ่งเป็นเพื่อนเก่าของท่านในอดีตชาติ ได้สังเกตเห็นคุณอยู่ตลอดเวลาจึงได้ลงมาจากพรหมโลกชั้นสุทธาวาส มาปรากฏกายต่อหน้าท่านพร้อมกับบอกให้ท่านทราบว่า ท่านไม่ใช่พระอรหันต์และไม่ได้ปฏิบัติตามที่จะทำให้เป็นพระอรหันต์เพราะพรหมองค์นี้เป็นเพื่อนเก่าของท่านครั้งสมัยศาสนาของพระพุทธเจ้ากัสสปะ ได้ออกบวชบำเพ็ญสมณธรรมด้วยกัน หลังจากบรรลุนิพพานชั้นพระอนาคามีแล้ว ก็ได้มรณภาพไปเกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาส เห็นท่านพาหิยะประพาศิตจึงลงมาเตือนด้วยความปรารถนาดี พร้อมกับกล่าวว่า บัดนี้พระอรหันต์ที่แท้จริงอุบัติขึ้นแล้ว พระองค์คือพระพุทธเจ้า ประทับอยู่ที่วัดเชตวัน ในเมืองสาวัตถี แคว้นโกศล ไกลจากอุปรัตนชนบทประมาณ ๑๒๐ โยชน์

เมื่อท่านพาหิยะได้ฟังว่า พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นแล้ว ท่านก็เกิดปิติอย่างแรงกล้า รีบเดินทางจากท่าเรือสุปารกะด้วยอาการที่รีบร้อน จนมาถึงเมืองสาวัตถีในตอนเช้า และได้ทราบว่าพระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในเมืองสาวัตถี เหตุที่ท่านรีบร้อนเช่นนี้ก็เพราะไม่มั่นใจว่าชีวิตของท่าน หรือของพระพุทธองค์จะอยู่ได้นานเพียงใด หรือพระพุทธเจ้าอาจปรินิพพานได้ หากเป็นเช่นนั้นแล้วก็จะพลาดโอกาสฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า ด้วยความคิดดังกล่าวจึงทำให้ท่านรีบออกเดินตามหาพระพุทธเจ้าทั่วเมืองสาวัตถี ในที่สุดก็มาพบขณะที่พระพุทธองค์กำลังเสด็จดำเนินอยู่กลางถนน ทันทีที่เห็นพระพุทธเจ้า ท่านก็เกิดปิติโสมนัสสถาปนาเข้าไปหมอบกราบแทบพระบาทของพระพุทธเจ้าพลางขอให้ทรงแสดงธรรมให้ฟัง พระพุทธเจ้าตรัสห้าม “เวลานี้มิใช่เวลาแสดงธรรม เพราะกำลังบิณฑบาตอยู่กลางถนน” ท่านหยุดระยะหนึ่ง ครั้นแล้วก็ทูลขอให้พระพุทธเจ้าแสดงธรรมให้ฟังอีก จนถึงครั้งที่ ๓ พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่า ท่านมีอุปนิสัยสมควรฟังธรรมได้จึงตรัสว่า “พาหิยะ เพราะเหตุนี้ เธอควรศึกษาอย่างนี้ว่า เมื่อเห็นก็สักแต่ว่าเห็น เมื่อได้ยินก็สักแต่ว่าได้ยิน เมื่อทราบก็สักแต่ว่าทราบ เมื่อรู้ก็สักแต่ว่ารู้” เป็นต้น ท่านพาหิยะพิจารณาตามที่พระพุทธเจ้าตรัสสอน ท่านก็ได้บรรลุถึงความเป็นพระอรหันต์ทันทีที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมจบ จากนั้นจึงทูลขอบวช พระพุทธองค์ทรงมีรับสั่งให้ท่านหาบาตรและจีวรมาให้ครบก่อน ในระหว่างนั้นท่านก็ถูกแม่วัวลูกอ่อน ขวิดจนเสียชีวิตเสียก่อน ท่านจึงปรินิพพานโดยที่ยังมีทันได้บวช^{๙๕}

ปฏิภาณในการปฏิบัติก่อนบรรลุนิพพานของพระพาหิยะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงการพิจารณาอายตนะแก่พระพาหิยะว่า เธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เมื่อเห็นรูปก็สักแต่ว่าเห็น เมื่อฟังเสียงก็สักแต่ว่าฟัง เป็นต้น เมื่อใดเธอเห็นรูปก็สักแต่ว่าเห็น เมื่อฟังเสียงก็สักแต่ว่าฟังอย่างนี้ เมื่อ

^{๙๕} ชุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๙๕-๒๑๐/๒๖๔-๒๖๖.

นั้น เธอก็จะไม่มี เธอก็จะไม่ยึดติดในสิ่งนั้น เธอจักไม่มีในโลกนี้ ไม่มีในโลกอื่น ไม่มีในระหว่างโลก ทั้งสอง นี่เป็นที่สุดแห่งทุกข์^{๙๖} ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า พระพาหิยะได้ฟังธรรมและพิจารณาในหมวดของอายตนะปัฏฐะในธัมมานุปัสสนา ดังอรรถกถาจารย์ขยายความว่า สักว่า การเห็นรูปายตนะ ด้วยจักขุวิญญาณ^{๙๗} สอดคล้องกับอายตนะปัฏฐะในหมวดธัมมานุปัสสนา ว่า เมื่อรู้ชัดตา รู้ชัดรูป เป็นต้น^{๙๘} ลำดับนั้น ด้วยพระธรรมเทศนาย่อนี้ของพระผู้มีพระภาคเจ้า จิตของพระพาหิยะ จึงหลุดพ้นออกจากอาสวะทั้งหลาย สำเร็จเป็นพระอรหันต์ และเป็นเอตทัคคะ คือเป็นผู้เลิศกว่า ภิกษุทั้งหลายทางด้านตรัสรู้เร็ว สมมโนปณิธานที่ตั้งไว้ในกาลของพระปทุมุตตรพุทธเจ้า และเป็นปฏิปทาแบบสุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญา

๓.๕ สรุปท้ายบท

การปฏิบัติวิปัสสนากาวานานัน อาศัยการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ โดยมีสติตามรู้ ในฐานทั้ง ๔ ได้แก่ กาย เวทนา จิต และธรรม เมื่อเกิดปัญญาวิภูฏฐาธรรมคือรูปและนามที่ปรากฏ จากการมีสติตามรู้ในฐานทั้ง ๔ แล้ว ก็พัฒนาปัญญาด้วยความใส่ใจ จดจ่อ และต่อเนื่อง จนเห็นรูป นามที่ปรากฏนั้นมีลักษณะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่มีตัวตน รวมเรียกว่า ไตรลักษณ์ เมื่อเกิด กระบวนการเห็นอย่างถูกต้องเช่นนี้ ย่อมคลายความยึดมั่นและบรรลุดุธรรมในที่สุด

การบรรลุดุธรรมนั้น ผู้ปฏิบัติเมื่อตามรู้ในสติปัฏฐาน ๔ แล้ว จะต้องมีการพัฒนาอินทรีย์ ที่เหมาะสมในแต่ละฐานนั้น เพื่อให้ถึงความสัมฤทธิ์ผลคือการบรรลุดุธรรม ซึ่งการตามรู้ในลมหายใจ ในอานาปานสติ และการตามรู้ในอาการพองยุบ หรือการปฏิบัติในหมวดอื่นๆ ของสติปัฏฐาน ล้วน มีความสัมพันธ์ต่อปฏิปทาทั้งสิ้น โดยสามารถสรุปได้ดังนี้

๑. บุคคลที่มีปฏิปทาประเภททุกขาปฏิบัติ ทันทธาภิญา เป็นบุคคลที่พบกับ ความทุกข์ยากลำบากในระหว่างการปฏิบัติ และบรรลุมรรคผลได้ช้า เนื่องจากเป็นผู้ที่มีอินทรีย์ ๕ คือ สัทอินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิอินทรีย์ และปัญญาอินทรีย์ที่มีกำลังอ่อน เป็นบุคคลผู้ที่มี ตัณหาจริต จัดเป็นประเภทเนยยบุคคล จะพัฒนาอินทรีย์ด้วยการเจริญสติตลอดเวลา เพื่อให้มี สตินทรีย์ที่แก่กล้ามากขึ้นจึงจะสามารถบรรลุดุธรรมได้

การปฏิบัติแบบทุกขาปฏิบัติ ทันทธาภิญา มีตัวอย่างของพระเถระ ได้แก่ พระจักขุบาล ผู้อธิฐานถือนิสสัยชิกฤตงค์ คือ น้อมไปในอิริยาบถทั้ง ๓ มีความสัมพันธ์กับอิริยาบถปัฏฐะ

^{๙๖} พุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๑๐/๑๘๖.

^{๙๗} พุ.อุ.อ. (ไทย) ๑/๓/-/๑๒๙.

^{๙๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๔/๓๒๐.

ในหมวดกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน จึงเป็นทุกขาปฏิบัติ ทันธาภิญญา คือ ผู้ปฏิบัติลำบาก และบรรลุได้ช้า

๒. บุคคลที่มีปฏิปทาประเภททุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา เป็นบุคคลที่พบกับความทุกข์ยากลำบากในระหว่างการปฏิบัติ แต่สามารถบรรลุมรรคผลได้อย่างรวดเร็ว เนื่องจากเป็นผู้ที่มีอินทรีย์ ๕ ที่มีกำลังแก่กล้า เป็นคนที่มีปัญญาดี แต่มีตัณหาจริต จัดเป็นประเภทวิปจิตัญญบุคคล ต้องใช้สมาธิเป็นหลักในการเพิ่มพูนอินทรีย์ จะช่วยให้สามารถบรรลุธรรมได้เร็วยิ่งขึ้น

การปฏิบัติแบบทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา มีตัวอย่างของพระเถระ ได้แก่ ๑) เรื่องของพระติสสเถระ ๒) เรื่องทุกข์ของภิกษุผู้ข่มเวทนาเจ็บปวด ผู้เจริญวิปัสสนาตอนโดนเสือกิน และ ๓) เรื่องของพระเถระผู้เสวยทุกขเวทนาแรงกล้า ซึ่งกำหนดเวทนานั้นจนสามารถบรรลุอรหัตตผล พร้อมด้วยปฏิสัมภิตาและเป็นพระอรหัตตสมสีสี เป็นต้น ซึ่งตัวอย่างดังกล่าวมานี้มีความสัมพันธ์กับทุกขเวทนาในหมวดเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน จึงเป็นทุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา คือ ผู้ปฏิบัติลำบาก แต่บรรลุได้เร็ว

๓. บุคคลที่มีปฏิปทาประเภทสุขาปฏิบัติ ทันธาภิญญา เป็นบุคคลผู้ที่ปฏิบัติธรรมได้โดยง่าย แต่ก็บรรลุมรรคผลได้ช้า เนื่องจากเป็นบุคคลผู้ที่มีอินทรีย์ ๕ ที่มีกำลังอ่อน เป็นบุคคลที่มีทิฏฐิจริต จัดเป็นประเภทวิปจิตัญญบุคคล ต้องใช้ความเพียร หรือวิริยอินทรีย์ ให้มากขึ้นเพื่อเป็นการเพิ่มพูนอินทรีย์ให้แก่กล้าต่อการบรรลุธรรม

การปฏิบัติแบบสุขาปฏิบัติ ทันธาภิญญา มีตัวอย่างของพระเถระได้แก่ พระจุฬปันทกเถระ ผู้ที่อาศัยการพิจารณาจิต ที่ประกอบด้วยราคะ โทสะ โมหะ สงเคราะห์เข้ากับจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน พระจุฬปันทกจึงเป็นผู้มีปฏิปทาแบบสุขาปฏิบัติ ทันธาภิญญา คือ ผู้ปฏิบัติสบาย แต่บรรลุได้ช้า

๔. บุคคลที่มีปฏิปทาประเภทสุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา เป็นบุคคลผู้ที่ปฏิบัติธรรมได้โดยง่าย ไม่ต้องพบกับความลำบากในการปฏิบัติ และสามารถบรรลุมรรคผลได้เร็ว เนื่องจากเป็นผู้ที่มีอินทรีย์ ๕ ที่มีกำลังแก่กล้า มีปัญญาดี และเป็นผู้ที่มีทิฏฐิจริต จัดเป็นประเภทอุคฆฏิตัญญบุคคล เพราะเป็นบุคคลที่มีอินทรีย์แก่กล้า จึงไม่ต้องอาศัยธรรมอื่นแล้ว จึงอาศัยเพียงอริยสัจ ในการพิจารณาธรรมเพื่อการบรรลุธรรม

การปฏิบัติแบบสุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา มีตัวอย่างของพระเถระที่น่าสนใจ ได้แก่ พระพาหิยทวารุจิรยเถระ เมื่อท่านได้พิจารณาอายตนปัพพะในหมวดธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน จนสามารถบรรลุเป็นพระอรหันต์ และเป็นเอตทัคคะผู้เป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายทางด้านตรัสรู้เร็ว จึงเป็นผู้มีปฏิปทาแบบสุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา คือ ผู้ปฏิบัติสบาย และบรรลุได้เร็ว

ส่วนการปฏิบัติอานาปานสติ ๑๖ ชั้นนั้น สามารถเข้าได้กับปฏิปทาทั้ง ๔ โดยปฏิปทาที่ ๑ เข้ากับอานาปานสติชั้นที่ ๑-๔ ปฏิปทาที่ ๒ เข้ากับอานาปานสติชั้นที่ ๕-๘ ปฏิปทาที่ ๓ เข้ากับ

อานาปานสติขั้นที่ ๙-๑๒ และปฏิบัติที่ ๔ เข้ากับอานาปานสติขั้นที่ ๑๓-๑๖ และการตามรู้สภาวะพองยุบจัดเป็นธาตุกรรมฐาน เป็นการรู้ลักษณะของวาโยธาตุที่เป็นโณฐัพพารมณฺ์ การเคลื่อนไหว และการผลัดกันโดยวาโยธาตุนั้นได้กล่าวไว้ในกายนุปัสสนา และยังจัดเป็นรูปขั้นโณฐัพพายตนะ โณฐัพพธาตุ และทุกขสัจจ์ในอัมมานุปัสสนา เมื่อสงเคราะห์เข้ากับปฏิบัติที่ ๔ พบว่า การตามรู้พองยุบสามารถเป็นได้ทั้งทุกขาปฏิบัติ ทันทธาภิญญา เรื่อยไปจนถึงสุขาปฏิบัติ ชิปปาภิญญา โดยขึ้นอยู่กับว่าผู้ปฏิบัติตามรู้ในลักษณะใด ซึ่งเมื่อกำหนดรู้รูปนามนั้นแล้วพัฒนาอินทรีย์ให้ถูกต้องในแต่ละปฏิบัติแล้ว ย่อมสามารถเปลี่ยนแปลงและพัฒนาปฏิบัติของตนได้

บทที่ ๔

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๔.๑ สรุปผลการวิจัย

การศึกษา “ศึกษาปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา” มีวัตถุประสงค์คือ เพื่อศึกษาปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๔ ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท และเพื่อศึกษาปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา โดยปรากฏผลจากการศึกษา ดังนี้

๔.๑.๑ ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๔ ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา คือ ทางดำเนินที่ถึงความดับแห่งสังขาร (อุปาทานขันธ ๕) มี ๔ อย่าง คือ ๑) ทุกขาปฏิบัติวิปัสสนา หมายความว่า ปฏิบัติลำบาก และรู้ได้ช้า ๒) ทุกขาปฏิบัติวิปัสสนา หมายความว่า ปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว ๓) สุขขาปฏิบัติวิปัสสนา หมายความว่า ปฏิบัติสะดวก แต่รู้ได้ช้า ๔) สุขขาปฏิบัติวิปัสสนา หมายความว่า ปฏิบัติสะดวก และรู้ได้เร็ว ปฏิบัติวิปัสสนาทั้ง ๔ มีธรรมที่เป็นเครื่องทำให้บรรลุ หรือปฏิบัติลำบาก คือ ราคะ โทสะ โมหะ และธรรมที่สนับสนุนปฏิบัติวิปัสสนา ได้แก่ อินทรีย์ ๕ สัทธาพละ หิริพละ โอตตปปพละ วิริยพละ ปัญญาพละ และจากการศึกษาพบว่า

๑. ทุกขาปฏิบัติวิปัสสนา (ปฏิบัติลำบาก และรู้ได้ช้า) หมายความว่า บุคคลผู้มีตัณหาจลิต มีอินทรีย์อ่อน ข่มกิเลสทั้งหลายด้วยวิปัสสนาญาณตั้งแต่ต้นลำบาก ข่มกิเลสได้แล้ว บรรลุถึงความสงบอันมั่นคงได้ช้า เรียกว่าเนยบุคคล พัฒนาด้วยการเจริญสติปัฏฐานให้มาก เพื่อให้มีอินทรีย์แก่กล้ามากขึ้นจึงจะบรรลุธรรม

๒. ทุกขาปฏิบัติวิปัสสนา (ปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้ไว) หมายความว่า บุคคลผู้มีตัณหาจลิต มีอินทรีย์แก่กล้า ข่มกิเลสทั้งหลายด้วยวิปัสสนาญาณตั้งแต่ต้นลำบาก ข่มกิเลสได้แล้ว บรรลุถึงความสงบอันมั่นคงได้ไว เรียกว่า วิปจิตัญญบุคคล พัฒนาด้วยการเจริญสมาธิปัฏฐาน เพื่อให้มีอินทรีย์แก่กล้ามากขึ้นจึงจะบรรลุธรรม

๓. สุขขาปฏิบัติวิปัสสนา (ปฏิบัติสะดวก แต่รู้ได้ช้า) หมายความว่า บุคคลผู้มีทิฏฐิจลิต มีอินทรีย์อ่อน ข่มกิเลสทั้งหลายด้วยวิปัสสนาญาณตั้งแต่ต้นได้โดยง่าย ข่มกิเลสได้แล้ว บรรลุถึงความสงบอันมั่นคงได้ช้า เรียกว่า วิปจิตัญญบุคคล เป็นผู้ปฏิบัติธรรมได้โดยง่าย แต่เป็นบุคคลผู้มีปัญญาอ่อน ทำให้บรรลุผลได้อย่างเชื่องช้า ต้องเพิ่มวิริยอินทรีย์ หรือความเพียรให้มาก เพื่อให้มีอินทรีย์แก่กล้ามากขึ้นจึงจะบรรลุธรรม

๔. สุขขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา (ปฏิบัติสะดวก และรู้ได้ไว) หมายถึง บุคคลผู้มีทิฏฐิจริต มีอินทรีย์แก่กล้า ขมกิเลสทั้งหลายด้วยวิปัสสนาญาณตั้งแต่ต้นได้โดยง่าย ขมกิเลสได้แล้วบรมอัปนา บรรลุถึงความเป็นองค์ฌานได้ไว เป็นผู้ที่ปฏิบัติธรรมได้โดยง่ายไม่ต้องพบกับความลำบากในการปฏิบัติ และเป็นบุคคลผู้มีปัญญามาก เรียกว่า อุคฆฏิคฺคณฺณบุคคล เพราะมีอินทรีย์แก่กล้า และมีปัญญา มาก จึงไม่จำเป็นต้องพัฒนาอินทรีย์ใดเป็นพิเศษ อาศัยอริยสังข เพื่อการบรรลุธรรม

๔.๑.๒ ปฏิบัติ ๔ ที่มีผลต่อการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

วิปัสสนาภาวนา คือ การเจริญสติปัฏฐานเพื่อให้รู้แจ้งในพระไตรลักษณ์เป็นความรู้แจ้งตามความเป็นจริง เป็นการเห็นที่ถูกต้อง เป็นการเห็นด้วยปัญญาญาณของตนเอง การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามหลักสติปัฏฐาน ๔ มีองค์ธรรมที่สำคัญ คือ อาตปปี ทำหน้าที่ในเรื่องของความเพียร สติมา คือ มีสติกำหนดในที่นั้น โดยไม่ให้คลาดเคลื่อนจากปัจจุบันอารมณ์ การตามรู้ในสภาวะรูปนามเป็นการทำหน้าที่ของสติ สัมปชาโน คือ มีสัมปชัญญะ เกิดความรู้ความเข้าใจสภาวะนั้นตามความเป็นจริงเพื่อให้เกิดการพัฒนาปัญญาตามลำดับวิปัสสนาญาณ รูปแบบการปฏิบัติวิปัสสนาที่ทำให้บรรลุธรรมมี ๔ รูปแบบ มีลักษณะดังนี้ ๑) เจริญวิปัสสนาโดยมีสมณะนำหน้า ๒) เจริญสมณะโดยมีวิปัสสนานำหน้า ๓) เจริญวิปัสสนากับสมณะควบคู่กันไป ๔) เจริญสติเมื่อมีความฟุ้งซ่าน หรือ วิปัสสนุกิเลสปรากฏจนปราศจากนิรณคืออุทัจจะ (ความฟุ้งซ่าน)

ในรูปแบบทั้ง ๔ นี้ เมื่อย่อให้สั้นลงเหลือเพียง ๒ รูปแบบ คือ วิปัสสนามีสมณะนำหน้า เรียกว่า สมถยานิก และ สมณะมีวิปัสสนานำหน้า เรียกว่า วิปัสสนายานิก ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามแนวสติปัฏฐาน ๔ นั้น เป็นการปฏิบัติเพื่อแก้ไขวิปัลลาส ๔ ประการ ส่วนการปฏิบัติแบบอานาปานสติ ๑๖ ชั้น เป็นการปฏิบัติที่มีความสัมพันธ์กับการปฏิบัติสติปัฏฐานทั้ง ๔ ซึ่งสามารถพัฒนาการปฏิบัติโดยการพัฒนาอินทรีย์ตามแต่ละปฏิบัติ ดังต่อไปนี้

๑. บุคคลประเภททุกขาปฏิบัติ ทันธาภิญญา เป็นลักษณะของผู้ที่เป็นเนยยบุคคลที่มีตณฺหาจริต และมีอินทรีย์ ๕ อ่อน แต่มีความเห็นผิดในสิ่งที่ไม่สวยงามว่าสวยงาม หรือที่เรียกว่า สุภวิปัลลาส จึงต้องกำจัดด้วยการเจริญกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน หรือเจริญอานาปานสติขั้นที่ ๑-๔ และพัฒนาสติอินทรีย์ให้มาก ดังพระจักขุบาลเถระผู้มีปฏิบัติประเภทนี้ สอดคล้องกับข้อคิดเห็นของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

๒. บุคคลประเภททุกขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา เป็นลักษณะของผู้ที่เป็นวิปจิตฺตญฺญบุคคลที่มีตณฺหาจริต และมีอินทรีย์แก่กล้า แต่เพราะมีความเห็นผิดในสุขเวทนาที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข หรือที่เรียกว่า สุขวิปัลลาส จึงต้องกำจัดด้วยการเจริญเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน หรือเจริญอานาปานสติขั้นที่ ๕-๘ และพัฒนาสมาธิอินทรีย์ เพื่อให้บรรลุธรรมได้เร็วขึ้น ดังพระเถระที่ปฏิบัติตามแนวของ

ปฏิบัติประเพณีนี้ได้แก่ เรื่องของพระติสสเถระ เรื่องของภิกษุผู้ข่มเวทนา แล้วเจริญวิปัสสนาขณะ ถูกเสือกิน และเรื่องของพระเถระผู้เสวยทุกขเวทนาแรงกล้า บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย เป็นพระอรหัตสมสีสี ดังปรากฏในอรรถกถามหาสติปัฏฐานสูตร

๓. บุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ ทันทาภิญญา เป็นลักษณะของผู้ที่เป็นวิปัสสนาญาณบุคคล ที่มีทิวฏฐิจริต แต่มีปัญญาน้อย และมีความเห็นผิดว่าจิตนั้นเที่ยงหรือที่เรียกว่านิจวิปลาส จึงต้องกำจัดด้วยการเจริญจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน หรือเจริญอานาปานสติขั้นที่ ๙-๑๒ และต้องพัฒนาวิริยอินทรีย์ให้มาก เพื่อให้เอื้อต่อการบรรลุธรรม ดังพระจูฬปันถกเถระผู้อาศัยการพิจารณาจิตที่ประกอบด้วยราคะ โทสะ โมหะ ซึ่งสงเคราะห์เข้ากับจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน จึงเป็นปฏิบัติประเภทสุขาปฏิบัติ ทันทาภิญญา

๔. บุคคลประเภทสุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา เป็นลักษณะของผู้ที่เป็นอุคฆฏิตัญญบุคคล ที่มีทิวฏฐิจริต เป็นผู้ที่มีปัญญาแก่กล้า แต่ด้วยความเห็นผิดในความเป็นตัวตนหรือที่เรียกว่าอัตตวิปลาส จึงต้องกำจัดด้วยการเจริญธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน หรือเจริญอานาปานสติขั้นที่ ๑๓-๑๖ เนื่องจากเป็นผู้ที่มีอินทรีย์แก่กล้าแล้ว อาศัยการพิจารณาอริยสัจ ก็จะสามารถบรรลุธรรมได้ ตัวอย่างพระเถระที่เป็นปฏิปทานี้ ได้แก่ พระพาหิยทวารุจิรเถระ ผู้ได้ฟังธรรมและพิจารณาหมวดอายุตนปีพพะในธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน และรู้แจ้งในโมณธรรม (อริยสัจ ๔) จนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ และเป็นเอตทัคคะ ผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายทางด้านตรัสรู้เร็ว เป็นปฏิบัติแบบสุขาปฏิบัติ ขิปปาภิญญา

ดังนั้น ปฏิปทาทั้ง ๔ จึงเป็นสิ่งที่แสดงถึงลักษณะของผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งทำให้ผู้ปฏิบัติทราบถึงอินทรีย์ที่ควรพัฒนาตามปฏิปทาต่างๆ และธรรมที่ทำให้เกิดความเนิ่นช้าและความลำบากต่อการปฏิบัติในปฏิปทานั้นๆ เมื่อสติปรากฏที่ฐานใดในสติปัฏฐานทั้ง ๔ และเมื่อปัญญารู้ชัดในสติปัฏฐานนั้นๆ แล้ว ย่อมทำให้ทราบปฏิปทาพร้อมทั้งองค์ธรรมที่ควรพัฒนาและละธรรมที่ทำให้เกิดความเนิ่นช้าเพื่อทำให้การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาก้าวหน้าตามลำดับวิปัสสนาญาณจนถึงที่สุดคือความพ้นทุกข์อันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดนั่นเอง

๔.๒ ข้อเสนอแนะ

ในการศึกษาเรื่อง “ศึกษาปฏิบัติ ๔ ที่มีผลต่อการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา” ผู้ศึกษามุ่งประเด็นเฉพาะกระบวนการปฏิบัติ ๔ ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งแสดงถึงลักษณะ และวิธีการพัฒนาปฏิบัติเพื่อความก้าวหน้าในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา จึงมีข้อเสนอแนะดังนี้

๔.๒.๑ ข้อเสนอแนะในการนำผลการศึกษาไปใช้

กระบวนการของปฏิปทา ๔ นั้น ดังที่อรรถกถาจารย์ ยกกรณีของพระมหาโมคคัลลานะว่า ในองคัมมรรคที่ ๑ เป็นสุขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา และในองคัมมรรคที่เหลืออีก ๓ เป็นทุกขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา แสดงให้เห็นว่า ปฏิปทานั้นสามารถเปลี่ยนแปลงได้ จึงเป็นจุดที่ควรศึกษาว่า เมื่อปฏิปทาหวั่นไหวได้ ด้วยสาเหตุอะไรเป็นปัจจัย ซึ่งก็คืออินทรีย์ที่ไม่สมบูรณ์ การปล่อยจิตโดยไม่กำหนดความยินดีในร้ายในสภาวะธรรมต่างๆ และกระบวนการปฏิบัติแบบพองยุบเองก็สามารถพัฒนาจากทุกขาปฏิปทา ทนธาภิญญา เป็นสุขาปฏิปทา ขิปปาภิญญาได้ จึงเป็นสิ่งที่บ่งชี้ว่า ความเป็นปฏิปทาทั้งปวงขึ้นกับความเพียร และความเอาใส่ใจในการกำหนดของผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ดังนั้น เมื่อผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาได้ลงมือปฏิบัติแล้ว จึงควรเอาใจใส่กับการกำหนดให้จดจ่อต่อเนื่อง เพื่อละออกจากกิเลส และพัฒนาอินทรีย์เพื่อให้เกิดปัญญาตามลำดับแห่งวิปัสสนาญาณได้อย่างถูกต้องสมบูรณ์ต่อไป

๔.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

ข้อเสนอแนะของการศึกษาในเรื่องเดียวกันนี้ ผู้ศึกษาเห็นว่า มีประเด็นที่น่าสนใจที่ควรนำไปศึกษาวิจัยเพิ่มคือ

๑. ศึกษาปฏิปทา ๔ ของพุทธสาวกในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
๒. ศึกษาเปรียบเทียบปฏิปทาของพระมหาโมคคัลลานะ และพระสารีบุตร
๓. ศึกษาการพัฒนาอินทรีย์ของทุกขาปฏิปทา ทนธาภิญญา ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทยพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม.

กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) คัมภีร์:

พระพุทธโฆสเถระ. คัมภีร์วิสุทธิมรรค. แปลโดยสมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ).

พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๑.

(๒) หนังสือ:

คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ธรรมภาคปฏิบัติ ๓. กรุงเทพมหานคร:

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

จำรงยุทธ ธรรมดา. เนตติฎิปปณี ศึกษาเชิงวิเคราะห์พระไตรปิฎก. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด

ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๖.

พระครูสมุห์โพธิ์ จนฺทสีโล. ธรรมภาคปฏิบัติ. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด,

๒๕๕๑.

พระเทพดิลก (ระแบบ จิตตภาโณ). ธรรมปริทรรศน์ ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏ

ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิเถร ป.ธ. ๙). วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๒ ว่าด้วยมหาสติปัฏฐาน.

กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๘.

_____ .วิปัสสนากรรมฐาน ภาค ๑ เล่ม ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก

จำกัด, ๒๕๔๘.

พระธรรมบาลเถระ. เนตติอรรถกถา. แปลโดย พระคันธสาราภิวงศ์. นครปฐม: ห้างหุ้นส่วนจำกัด

ซีเอไอเซ็นเตอร์, ๒๕๕๑.

- พระปลุกดาวโร ภิกขุ. **หลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเบื้องต้น** (The Basic Instructions to Vipassana Bhavana). แปลโดย ฉัตรนคร องค์กรสังฆ. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.
- พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ. ๙). **ภูมิวิลาสินี**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๗.
- พระมหาทักษิณ. **เนตติปกรณ์**. พระคันธสาราภิวังศ์ แปลและเรียบเรียง. กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๐.
- พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๙. ราชบัณฑิต). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาศาสนา “คำวัด”**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๓.
- พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ. ๙. ราชบัณฑิต). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาศาสนา ชุด ศัพท์วิเคราะห์**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๕๘.
- พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). **ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร**. แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕.
- _____ . **มหาสติปัฏฐานสูตร**. แปลโดยพระคันธสาราภิวังศ์. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕.
- _____ . **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**. พระคันธสาราภิวังศ์ แปลและเรียบเรียง. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๐.
- พระอาจารย์ ดร.ภัททันตะ อาสภมหาเถระ. ธัมมาจริยะ อัครมหาภิกขุภิกขุภิกขุ. **ปฐมวิปัสสนาวงศ์ในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๔.
- พุทธทาสภิกขุ. **ปัญหาหรืออุปสรรคต่อการปฏิบัติธรรม**. กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๕๑.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์ จำกัด, ๒๕๔๖.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธรรม, ๒๕๕๖.
- _____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๕. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธรรม, ๒๕๕๖.
- _____ . **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

_____ . **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๘. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๖.

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ). **อริยวังสปฏิปทา**. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๔.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **ธรรมวิภาค ปริจเฉทที่ ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๘. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

_____ . **บาลีไวยากรณ์ วจิวภาค ภาคที่ ๒ สมาส ตัทธิต**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๗. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

(๓) วิทยานิพนธ์:

พระมหาอำนาจ อานนโท (จันทร์เปล่ง). “การศึกษาเรื่องการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระสุภีร์ สุตสงวน. “วิเคราะห์วิธีการปรับอินทรีย์ให้สมดุลในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน ๔”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๑.

พระอำนาจ ขนติโก (ภาคหาญ). “ศึกษาอริยมรรค ในการปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

นางยุวเรศ พลชา. “ศึกษาหลักปฏิปทา ๔ กับอินทรีย์ ๕ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

แม่ชีระวีวรรณ ธมมาจารินี. “การศึกษาสภาพญาณเบื้องต้นของผู้เข้าปฏิบัติวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ณ สำนักวิปัสสนากรรมฐานวัดพระธาตุศรีจอมทอง วรวิหาร”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : นายธัญญากร หู้เต็ม
- ว/ด/ป เกิด : ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๕
- สถานที่เกิด : ๓๓๓ หมู่ ๕ ต.ทับใต้ อ.หัวหิน จ.ประจวบคีรีขันธ์ ๗๗๑๑๐
- การศึกษาทางโลก : พ.ศ. ๒๕๔๐ ปริญญาตรี บัญชีบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- การศึกษาทางธรรม : พ.ศ. ๒๕๕๗ นักธรรมชั้นโท วัดถ้ำนารายณ์ (เขาวง) จ.สระบุรี
- ประสบการณ์ทางธรรม : ผ่านการทดสอบภาคปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เป็นระยะเวลา ๑ เดือน ก่อนเข้า
ศึกษาในหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิปัสสนาภาวนา รุ่นที่ ๑๑
ประจำปีการศึกษา ๒๕๕๘ ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” ต.หนองน้ำแดง
อ.ปากช่อง จ. นครราชสีมา
: ผ่านการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เป็นระยะเวลา ๗ เดือน ตามหลักสูตร
พุทธศาสตรมหาบัณฑิต ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” ต. หนองน้ำแดง
อ. ปากช่อง จ. นครราชสีมา และ ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ณ สำนัก Mahasi
Sasana Yeiktha Meditation Centre Yangon, Myanmar.
- ปีที่เข้าศึกษา : พ.ศ. ๒๕๕๘
- ปีที่สำเร็จการศึกษา : พ.ศ. ๒๕๖๑
- ที่อยู่ปัจจุบัน : ๓๓๓ หมู่ ๕ ต.ทับใต้ อ.หัวหิน จ.ประจวบคีรีขันธ์ ๗๗๑๑๐
- โทรศัพท์ : ๐๘-๗๖๖๙-๙๐๙๐
- อีเมลล์ : hurricane6476@yahoo.com